

SZELLELEM

ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i :

BARTÓK GYÖRGY

1-3

TANKÓ BÉLA: Az igaz, jó és szép.

SULICA SZILÁRD: A modern plagizátor lélektana.

REÖK IVÁN: A szellemi lények problémája.

MAKKAI ERNŐ: Adatok Fogarasi Pap József életéhez és munkásságához.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok.

SZELLEM ÉS ÉLET

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PHILOSOPHIAI INTÉZETÉNEK KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG : KOLOZSVÁR
PHILOSOPHIAI INTÉZET : MAJÁLIS-U. 37.
FELELŐS KIADÓ : MÁLNÁSI BARTÓK GYÖRGY
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DÍJ :
EGY ÉVRE 12 P. EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 6 P.
CSEKKSZÁMLA : 11.333
FŐBIZOMÁNYOS : KOLOZSVÁR, MINERVA KÖNYVKERESKEDÉS

E FÜZET MUNKATÁRSAI:

TANKÓ BELA c. ny. r. tanár, Debrecen, Egyetem.
SULICA SZILÁRD c. ny. r. tanár, Kolozsvár, Egyetem.
REÖK IVÁN sebészorvos, Budapest, VI., Andrási-u. 32.
MAKKAI ERNŐ c. gyakornok, Kolozsvár, Egyetem.
SZABÓ JÓZSEF c. magántanár, Budapest, XII., Kléh István-u. 3/b.
DEAK GÁBOR ref. lelkész, Kolozsvár, Egyetem.

A CIMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

VII. ÉVF., 1—3. SZÁM.

KOLOZSVÁR, 1944. JÚNIUS

Az igaz, jó és szép.

Az első hallásra minden gondolkozó elmében azt a sejtést ébresztik fel ezek a szavak, hogy bennök az élet legmélyebb jelentései tömörülnek, — kevés utánagondolás és meggyőző arról, hogy valóban a világmagyarázat végső fogalmai közé tartoznak, ha egyéb nem, ráeszmélt az a tanulság, melyet az értékelő tudat vallomása ad: mert a reflexió első percétől nem szűnt meg az igazi „szent háromságnak“ hirdetni e három fogalom tartalmát és jelentőségét, főleg ott, ahol az egyházak szentháromság-tanához (nemcsak a ker. egyházakéhoz) — akár az egyházak hibájából, akár a töprengőkéből — nem volt könnyű megtalálni az utat. Egyenként és együtt hódítóan éreztetik végső törzsforgalom voltukat, s azt, hogy valamelyikük az alapvető, a többit is biztosító erő jelenti, — melyik lehet az? az igaz-e, vagy a jó, vagy talán éppen a szép? — Nézzük meg őket egyenként, hátha sikerül összefüggésüket s jelentéseiket megállapítani?

1.

Az igaz, vagyis az igazság, úgy tetszik, a leghódítóbban érezteti ezt az alapvető fontosságát: az igazság a világminőség fenntartó alapvalósága, mélyen a felszín alatt élő lényeges mivolta, az az erő, amely összetartja a muló jelenségeket, — a világ összeomolhatik, az igazság megmarad, hozzá fellebbezzük meg a tévedő és botladozó emberi ítélet szándékos vagy szándéktalan tévedéseit. Az emberi értékelés fejlődésének egyik biztos mértéke annak a meggyőződésnek tisztulása, hogy olyan világ, amelyben nincs igazság, nem érdemli meg, hogy legyen — innen a mély értelmű tétel igazsága: *fiat justitia, pereat mundus*, mert a justitia éppen az igazság megvalósításának öntudatos, akaratos szolgálata.

Ezért meghökkentően, vagy éppen a kétségbeesést felidézően hathat, ma is, amint hatott, csakugyan, a történelem folyamán nem egyszer, mikor valaki ráeszmélt s eszméltet másokat, hogy *az igazság nem a dolgokban van*, hanem a dolgokról szerezhető ismeretben, — hogy nem a dolgok igazak, hanem a róluk való ismeret lehet az. Pedig az európai gondolkodás történetében nem valami apró-cseprő elmélkedő lepte meg a világot ezzel a tétellel, mintha ilyen rikító állítással

kellett vona magára hívni a figyelmet, mert aki tételbe foglalta ezt a mélységes felismerést, nem kisebb valaki volt, mint *Aristoteles* s ő is már a Sokrates-Platon fölfedezését elemzi s rögzíti meg, mikor kimondja, hogy az igaz — az ismeret jelzője, *értékjelzője*, nem a dolgoké.¹ Hova lesz így az igazság kozmikus hatalma? világtenyező volta? Elvész talán?

Dehogy. Ez a mélyértelmű ráeszmélés az igazság természetére és megnyilatkozása, *érvényesülése* módjára, nem csökkentette az igazság világ-jelentőségét, hanem megállapította az ismerés óriási fontosságát és jelentőségét: az igazság megmarad világbíró erőnek, kozmikus hatalomnak, de az igazsághoz csak az ismerésnek s az ismeréssel lehet eljutni, ez jelenti az ismerés kiváltságos szerepét az emberi élet egész *oikonomiájában*: az a tény, hogy az ismeret az egyetlen út az igazsághoz, s ezzel a rendkívül összetett és sokrétű folyamat, mely az első, véletlen és taláломra gyűlt tapasztalatoktól a tervszerű és módszeres magyarázattal való megteljesedésig tisztul, a világ meghódításának és igazi birtokbavételének eszközévé mélyül és nemesedik, — az igazságból annyi lehet birtokunkká, amennyinek megismerésére becsületes gond és szorgalom eljuttat, sem több, sem kevesebb. Az *Aristoteles* tétele, hogy „mindennek annyi része van a létezésben, amennyi része van az igazságban” (*Metaph.* II. 1, 993 b.), azt a mély értelmet rejti magában, hogy az igazság úgy van, mint a törvényszerűség, mely a valóság, a dolgok, természeti lények s az ember igaz mivoltát megszabja, s ennek a rejlő és soha ki nem meríthető törvényszerűségnek birtokbavételére az embernek egyetlen eszköze van: az ismerés, s ez az ismerés lehet igaz, ha a valóság igaz mivoltába, lényegébe, pillant bele, s elérheti ezt, ha a maga autonómiáját érvényesíti, — csak akkor tudhatja a dolgok autonómiáját is felismerni s ami ezzel egy, elismerni. A világ rejlő igaz valóságából annyit ér el az ember, amennyinek megtapasztalására és értelmezésére — együtt: megismerésére, becsületes értelmi munka elviheti.

S csak az ismerő munka, vagyis az értelem, viheti el; egyedül őt tetszett a gondviselésnek erre rendelni. Próbálták a világ titkos lényegét az értelem helyett valami egyébbel „ragadni meg”: elragadtatással, intuícióval, extázissal, még napjainkban is, főleg mióta *Bergson* meg tudta ígézni a hiszékeny fantáziákat, hogy az intuíció valami különleges, kivételes elmék számára fenntartott képesség, mellyel a világ titkos lényegét, az örök mozgalmasságot vagy folyamatot „tetten lehet érni”, azóta megerősödött ez a jámbor hiedelem s a szégyén értelemre, melyet *Bergson* ugyancsak lesajnált, megint szánakozva néz a magasabb erőkhöz hívó kritikátlan elme,

¹ L. *Pauler Akos*: Bevezetés a filozófiába. 75—77. l.

— pedig az első komoly utánagondolással megláthatná, hogy amit valaha elragadtatásában az ember igazán *meglátott*, annak igazi birtokbavételéhez egyetlen eszköze éppen ez volt: az alázatos, engedelmes, hűségesen utánarajzoló értelem: az az egyetlen képesség, amely magához érteti, öleli, és — a világ igazi és egyetlen nyílt titkával, — szüntelenül a maga szellemi valóságában ismeretté lelkesíti, amit megtapasztalt s most, befejező mozzanatul, megismert, mert — megértett.

S éppen olyan kevés utánagondolás meggyőzhetné az értelmet lenéző rajongókat arról is, hogy az intuíció, ahol igazán komoly és azért meglepő *belepillantással* jutalmazza az embert, azért teheti, mert éppen ennek a megértésben megjeljesedő folyamatnak betetőző mozzanata: a szétszórt jelenségekbe egyszerre belenyilallik a világosság, egyszerre értelmet nyer tőle a közömbös vagy ellenséges benyomás-csomó — hogyne, hiszen az a világosság éppen az értelem világossága, csoda-e, hogy az öntudatos én, az egész tevékenység igazi és egyetlen alanya, megrendül ettől az igazán csodálatra méltó tapasztalatól és a hirtelen fényben magasabb erő kegyelmi ajándékát látja: kijelentést, — annak mondhatja, nem is mondhat kevesebbet, mert annak az egyetlen világbíró hatalomnak *értékét* kevesebbel nem is fejezheti ki. De ennek az egész folyamatnak világos ismerete éppen abban teljesedik meg és azzal jutalmazza meg az őszinte értelmi munkát, hogy megvilágítja az egész egységes folyamat alkatát: azt, hogy ugyanaz a tapasztaló intelligencia *értékeli* az ismerés egész művét és jelentőségét, *amelyik* végzi s most magára eszmélve, nem mondhat mélyebb hódolatot, mint azt, hogy ajándék neki ez az egész boldog nyereség, a világosság, hogy kijelentés az, fanerózis, kinyilatkoztatás; de eszköze vagyis elvégző alanya sohase volt más ennek az egész felséges folyamatnak, mint az értelem, az intelligencia s ennek önmaga legtömörebb összeszedése, mikor a nagy perc támad: a sokáig keresett értelem hirtelen megvilágosodása, az intuíció.

Ezért kimondhatatlanul mély funkció az ismerés és a megértés, az egésznek befejező mozzanata, mert az igazsághoz, vagyis a valóság autonóm lényegének rejlő titkaihoz nem visz el egyéb, mint csak az ismeret; s az ismeret igazsága azt teszi, hogy híven lepi a valóságot, — az igaz ismeret annyi, mint a valóság igaz ismerete, a való igaz mivoltának ismerete. Ennek szolgálatában áll, önkéntelen, de tévedhetetlen ösztöni bizonyosság érzéssel, az egész módszeres ismerő munka, az iskola előkészítő és gyakorló berendezésétől el a kutatás autonóm intézeteiig; — ezért érthető, hogy akik komolyan veszik az értelemnek ezt a fundamentális szerepét, miért harcolnak az igaz ismerés munkájának biztosításáért úgy, mint akik az élet minden értékének biztosítását szolgál-

ják; miért fáj nekik a rossz iskola, amely talán csak azért az, mert nem az iskolázottak lelki adottságaihoz símul, s ezt a legjobbakaratú tanítók nevelő ereje se teheti jóvá; — miért fáj a látvány, hogy az iskola nem tanít meg tanulni s azért még a tudományos munkára szánt intézményekben is a tudni nem érdemesnek mily hihetetlen özöne árad tudomány címen s az ember nem tudja, örülni kell-e, vagy sajnálni, hogy a nagy tömegnek sejtelve sincs, minő tudományos ponyva lepi el a többi ponyva mellett a köztudatot: a „tudományos plebejusságnak“ az a meghökkentő áradata, melyben *Jaspers* korunk krisisének egyik bizonyosságát látja.²

Pedig, amíg az igazságot, ami ott van a dolgokban, mint törvény, a lényeg és léte törvénye, a természeti valóságban éppúgy, mint az emberben, tervszerű alkotásaiban, nem világítja át, addig nem tölti be szerepét az ismerés, addig csak saját magának előkészítő gyakorlata; magasabb rendű hivatását semmiféle más tevékenység se veheti át s nem pótolhatja, se szívbeli jámborság, se áhitatos csudálkozás, — akik az értelmet erőtlennek és alkalmatlannak hiszik a saját maga feladatára, mert tévesen értelmezik ezt a feladatot, szívesen emlékeztetik a bibliai mondásra: az Isten felelme a bölcsesség kezdete, — mintha a tudás rendszeres munkája nem eszmélt volna rá erre a valóban alapvető viselkedésre: a csudálkozás, mondta Platon, az elméleti magatartás kezdete és megindítója, mikor az ember a mindennapi jelenségekben látja meg a nyílt titkok hívogató látomását; — *addig* a rendkívüli, szokatlan, ijesztő dolgok ejtették csudálatba, *most* nemesedett csudálkozása is az intelligencia nemességének szintjére; *most* váltott a naiv álmélkodásból életformáló erővé, mert ámuldozó passzivitásból *most* tömörülhetett az igazság eszközévé. S

² *Jaspers*: Die geistige Situation der Zeit (Sammlung Götschen, B. 1000, 1932, 121): „nem a tudomány maga, hanem az ember jutott krízisbe a tudománnyal“, még pedig a tömegesülés, a tömeges lét miatt. „Az a tény, hogy az egyesek szabad kutató munkája tudományos üzemmé változott, azzal a következménnyel jár, hogy mindenki képesnek tartja magát közreműködni benne, ha csak értelme van és szorgalmas. Ezzel a tudományos plebejusság hatalmasodik el; üres analogia szerinti munkák készülnek, hogy kutatónak tűnjék fel valaki; tetszés szerinti megállapításokat végeznek, leírásokat, számlálásokat, s ezt tapasztalati tudománynak adják ki. Az álláspontok végtelensége, melyek közt az ember végre már ki se ismeri magát, egyetlen következménye annak, hogy mindenki, felelősség nélkül, el meri mondani véleményét, melyet kikínlódott magából, hogy ő is jelentsen valamit. ... Sok tudományban az irodalmi szenzáció, a maga hamis zsurnalizmusával már a pillanatnyi siker eszköze lehetett“, mert „a kutatás és az irodalom értelme összezavarodott“.

akik az imádságot az értelem egyedüli segítőjének ajánlják, mert annak tapasztalták, bizonyosan nem úgy értik ezt a segítséget, hogy az értelem *helyett* oldja meg az értelem teendőit, hanem úgy, hogy még jobban tömörítse az ismerő öntudat lelkiismeretét s egész felajzottságát, mikor hozzáfog a maga missziójához.

Érthető mindebből, hogy az igazságnak csak megpillantása is azzal a semmi mással össze nem hasonlítható érzéssel jár, hogy a hosszú erőfeszítéssel megnyert hirtelen világosság a végső bizonyosságot adja, — az igazság különböző megjelölései figyelemre méltóan rögzítik meg ennek a tapasztalatnak egyes, egymást kiegészítő és megteljesítő mozzanatait: a görögnek *alétheia* az igazság: elrejtett dolgokról a rejtő lepel félrevonása, tehát most már a rejtetlenség, azaz, nyilvánvalóság; a sémitának émin, *ámen*: támasz, melyre biztonságosan lehet támaszkodni, (a mn töből: támaszkodni): a németnek és magyarnak nincs ilyen plasztikusan szemléletes útja az érzéki kiindulástól az elvont jelentésig.

De érthető az is, hogy abban az éles fényben, melyet az igazság villáma gyújt, könnyen elakad a lélekzet s amilyen összehasonlíthatatlan érzés, szemtől szembe állani az igazsággal, éppen olyan félelmetes is: ezért érezte az ember, öntudatos élete elejétől fogva egyszerre az igazságnak isteni vonzó erejét és csaknem ijesztő kérlelhetetlenségét, — ezért nézett a világ mindig önkéntelen borzongó tisztelettel az igazság kutatóira, mert kiérezte, hogy szent bátorság kell ehhez a különös kockázathoz — az ember szívesebben ott hagyja a titkot a lepel alatt: a saisi fátyol szimboluma mélységes igazságról lebbenti fel az eltakaró fátyolt; az igazság félelmetes hatalom s Nietzsche mély igazsággal mondhatta: az ember belehalna az igazságba, die Seelchen stürben ob ihrer Wahrheit, — jó szerencse, hogy az a kicsi is életformáló erő belőle, amit az iskola szűrőjén át mégis magáévá tesz a világ.

Éppen ez annak az életberendezésnek jelentősége, melyet az *elméleti magatartás* nevén ismerünk: a *theoria* nevén, ahogy a görög szellem elindította s örökül hagyta a világnak. Nem ok nélkül becsülte a legjobb és legédesebb valaminek ezt az elméleti életet; mert nem sáppasztja elvont szürkeséggé a dolgokat és igaz mivoltukat, nem szakítja el az igazságot az élettől, a valóságtól, bár Faust joggal panaszkodhatta, hogy „szürke minden elmélet“, mert amit a középkorból kiszabaduló falusi típusú ember elméletnek ismerhetett, az bizony szürke és élettelen valami volt, papiros ízű sekélyes elméletorna gyümölcse; de a *theoria* eredeti értelme nem ez, hanem — ami a görögöknél valóban volt: — a *szemlélet* üde, gazdag, tartalmas sokfélesége — igazában véve nincs is szürke elmélet, csak szürke lelkek vannak, természetes, hogy elméleteik

is olyanok, szemléleteik is. De az igazi theoria, amelyik az igazság, vagyis a rejlő jelentések olyan szemléletére képes, aminőt Platon élt és tanított, éppen ennél a szemlélő erejénél fogva *organonja*, eszköze az igazság életformáló szolgálatának, s ez mindennek fölött abban áll, amit a negyedik evangélium egyik legmélyebb igéje mond: megismeritek az igazságot s az igazság szabaddá teszi titeket. (Ján. 8:32.)

Szabaddá, mitől? Mindenek előtt a szorongástól, melyet a félhomály és a bizonytalanság okoz, akár a természet jelenségeiben, akár a saját magunk lelki életében, mert a bűntudat megzavarja az ismeretet s a lelkiismeretet is, — aztán az érzéki benyomások, az „adatok“ — természeti adatok és dogmák elborító tömegének nyomásától, tehát az előítéletektől, Bacon-féle *idolumoktól*, magunk és mások kedvenc tévedéseitől, *szabaddá tesz a mindig igazabb lényegismeretre*. Mi egyéb tehetne szabaddá? A hit? Jézus nem ezzel biztat: az *igazság* tesz szabaddá, az, amit folyton igazabban ismerhet meg az ember. A hit lehet vakhit, — igaz az a hit, amelyiket a hit lényegét szabadon megismerő ismerés igazol, s amelyik a gyakorlatban ezért igazolhatja magát, mert aki hiszi, a hitnek *ezt az igaz mivoltát* gyakorolja. Mi igazolhatná egyéb? A megalkuvások? Az örökös kaméleonkodás? Hiszen ez is — éppen értelmi munka, csak hogy méltatlan az értelemhez; áltudomány, — tudomány-mimikri: az igazság hasznavehetőségével szatócskodik, pedig a hasznosság is az igazság funkciója; bár az igazság egész kozmikus hatalma, *hyparcheája* nem oldódik fel a hasznosságban, *csak az igaz lehet hasznos*, — a pragmatizmus erőlködése megbukik az igazság logikai priusz voltában. Éppen ez a hasznossága is benne van, megnyilatkozik abban a hatásában, hogy felszabadítja a lelket, — ezért formálhatja is aztán: úgy, hogy megtanít a dolgok autonómiáját megbecsülni, s ezzel az ismerő — s általában tevékeny — szellem saját autonómiáját kifejezni s ezzel megbecsülni, akár az erkölcsi, akár a vallásos, akár a jogi vagy művészi megnyilatkozásokról van szó.

2.

De ha ilyen egyetemes és kozmikus hatalom, ennyire alapvető erő az igazság, miért mondta mégis Platon a *jót*, a *jóságot* a magasabbnak? Hogy fonódik össze a *jóság* az *igazzal*, vagy az *igaz* oldaláról *hogyan és hol* tér át az értékelés az *igazról* a *jóra*?

Éppen azon a ponton, ahol kiviláglik, hogy az igazság úgy *van*, mint a valóság törvénye, autonómiája, *létmódja az, hogy érvényesíti magát*, — ezért a dolgok objektív igazsága nem közömbös kozmikus folyamat, hanem öntudatos utánarajzolásal érvényesüléshez hozzásegíteni való törvény, — *nem me-*

tafizikai entitás, hanem megvalósítandó feladat, mihelyt a legkisebbet is felismeri belőle az értelem. Ezért élethatalom az igazság; aki belékapcsolódik, parányi erejét megnőni érzi, mint aki a Golf-áram sodrára bízta magát; ez a mély tétel igaz értelme, hogy annyi részünk van a létben, amennyi az igazságban; igen: amennyit a dolgok valóságából, lényeges nivoltából, törvényszerűségéből magunkévá tenni képesek vagyunk, annyira lehetünk úrrá a dolgok felett, nem az ázsiai kényúr zsarnoki uralma értelmében, hanem úgy, hogy igazi mivolta, természete törvényeit érvényesíteni segítjük, aminélfogva nemesebb búzánk, tartósabb épületeink és célszerűbb iskoláink lehetnek.

Ez egyszerű szóval azt teszi, hogy az igazság várja, hogy a felismerő öntudat megvalósítsa. Amíg még *csak elméleti viszonyban* vagyunk az igazsággal, már akkor is minden magára reflektálni képes öntudat érzi a felséges késztetést, mint egy belső parancsot, hogy a felismert igazság szerint kell élnie: hogy meg kell valósítania, érvényesítenie, aminek érvényét felismerte; azaz, addig is már az erkölcsi kötelezettség uralma alatt élünk. S most képzeljünk el valakit, aki birtokában van egy ismeretnek, mellyel valamely rejtély nyitját adhatná meg: egy ismeretlen szöveg nyitját pl., vagy egy ember sorsáét, aki bírói ítélet alatt áll, de ő nem érvényesíti ezt az ismeretét: nem akar — vagy nem mer? — élni vele; mit mondunk reá? Ismerete van, de nincs *lelkiismerete*: a felismert igazat nem *éli*, bezárkózik elméleti viszonya vélt erősségébe.

De semmiféle visszahúzódas se tudhatja elrejtteni a nagy törvényt, hogy az igazságot nem elég csak ismerni, — élni kell szerinte, meg kell valósítani, az öntudatos ismerő én érdekében éppúgy, mint a valóság érdekében, melyről az ismeret szól. Mert ez az öntudatos munka segíti a valóságot vagyis a benne élő autonóm törvényszerűséget mindig teljesebb érvényesülésre, s ez a tisztán elméletinek tetsző munka fejti ki az ismeretben magát megvalósító öntudatos szellem autonómiáját, egész megvalósulása világában, — ezért az igazság a leggyakorlatibb hatalom, — ezért utal minden igazán gyakorlati építő erő erre az igazságban gyökerező elemi erőre, — *csak* az igazságnak lehet ilyen építő ereje, de ezt az erőt meg is kell mutatni; Goethe nem ok nélkül sürgette: a hazugságot ezerszer kürtölik, miért kellene az igazságról hallgatni?

Ezért van annyi felemelő, hódító hatása a látványnak, ha az igazság kutatóit igazságuk mellett megállani látjuk, akkor is, ha az igazság valóban félelmetes, ahogy Nietzsche rávillantott, s akkor is, ha a hitvallás tétel mártírumáig menő hűséget követel az igazság kutatójától. Akkor azt mondjuk: az

igazság azzal tett magáról bizonyosságot, hogy minden egyébnél kívánatosabbnak, magasabbnak, — *jobb*nak bizonyult abban, aki felismerte, — ezzel a jóság általános és könnyen elmosódó jelentésébe egyszerre beleorganizálódik a szilárd és kristályos határozottság és a szétfolyó általánosságba, amit a jóságba a kritizálatlan köztudat belefog, tiszta és határozott körvonalakkal írja bele a jó igaz értelmét.

Mert a jón annyi mindent ért a naiv köztudat, hogy elő se lehetne egykönnyen számlálni: jó föld, jó kép, jó kenyér, jó szív, jó ruha — nyilvánvaló, hogy a *jó általában az értéket* vagy értékességet akarja jelenteni, holott egyik az igaz területére tartozik, másik a hasznosra, a harmadik a szépség világába, — a jó festmény másféle értéket jelent, mint a jó föld, — mi marad hát tisztán és határozottan a jónak?

Erre a lényegbevágó kérdésre az a hosszú tusakodás adhatja meg a válasznak mindenek előtt irányát, aztán konkrét tartalmát is, melyet az ember a *legfőbb jó* meghatározása és bírhatása érdekében magával vívott. Ennek a minden másnál tanulságosabb szellemtörténeti evolúciónak itt csak tanulsága érdekelhet — konkrét alakzatait az erkölcsiség s az erkölcsi értékeszme történeti rajzai mutatják,³ — s ezt abban a tételben lehet összefoglalni, hogy az értékelő tudatnak egyszer föl kellett ismernie, hogy *a legfőbb jó nem lehet érzéki valóság*, élvezetessége vagy hasznossága által kívánatosnak tetszhető dolog, még pedig azért nem, mert aki a legfőbb jóra vágyik, az öntudatos ember, nem érzéki mivoltával igényli és sóvárogja azt a legfőbb jót, mert már ráeszmélt arra, — álomlátásaiban és vallásos vszonyulásában, — hogy ő lelki lény s ez az igazi mivolta.

Ezzel azonban az a csira kezd érvényesülni, melyből egyszer a reflektáló értelem tudatosítja, hogy a *jó jelző* egyedül egy valamit jelezhet: éppen az embernek ezt az igazi mivoltát, a lelki vagy szellemi természetet (a szavakon nincs miért összekülönbözni, vagy fontoskodni velök), — mert az ember lényege nem az, hogy izomtulajdonos, még csak az se, hogy „agybirtokos“, ahogy Beethoven fricskázta meg az ő jóvoltából „földbirtokossá“ cseperedett testvérét, — hanem, hogy lelki lény, s érzéki, testi valósága ennek eszköze: organuma, — a szent lélek temploma: s ennél hívebb és magasabb becslést a test nem találhat, — ezért minden szenvedésünk forrása és a tragikus életérzés gyökere az a minden másnál gyötrelmesebb tapasztalat, hogy ezt a lelki mivoltunkat nem va-

³ L. Bartók György: Az erkölcsi értékeszme története, I. k. 1926, II. k. 1936, Szeged. — Böhm Károly: Az értékelés phaenomenológiája a XV. századig, Athenaeum, 1912. évf., (különlenyomatban is)

gyunk képesek úgy érvényesíteni, ahogy kellene s ahogy szívünk szerint szeretnők: ez az Ovidius búsongó panasza: *video meliora proboque, deteriora sequor*, — ez a Pál apostol még erőteljesebb vallomása (Róm. 7, 14 s köv.) nem azt mívelem, amit akarok, hanem amit gyűlölök, azt cselekszem, — azt a másik törvényt (23. v.), „amely ellenkezik elmém törvényével és rabul ad engem a bűn törvényének, amely van az én tagjaimban“. Igen, ezért érzi az ember a legnagyobb rossznak a bűnt, amely elszakítja az Isten közvetlen jóakarától, s ezért az élet legszomorúbb tapasztalata az, amelyet minden gyermek életében ismétlődni látunk, mint emberi tragikumunk örökösén megújuló mementoját: hogy mint a frissen hullott hó szízi fehérségét, úgy lepi s szennyezi be ezt a gyermeki tiszta lelket — milyen hamar! — mint valami kozmikus por, a községes földi szenny, az anyagiság.

De éppen ebből az ellentét erejével világító alaptényből érthető a parancs komolysága is: éppen ezért kell azt az igazi jót célul kitűzni, elszántan keresni, — s innen a Kant tételének alapvető igazsága: az egyetlen valóság, ami igényelheti a jó nevet az emberben, az *akarat*, mert az akarat az öntudatos lélek vagy lelkiesség önmaga összeszedése, — s hogy az emberiségnek milyen mélyről fakadó visszhangja szentesíti ezt a megállapítást, mutatja a karácsonyi örömhír csöndes ujjongása, mert az a jóakarát embereinek békességet hirdet (eiréné en *tois anthropoisin eudokias*, Luk. 2, 14), — akik akarják ezt az igazi jót: a lelki javak szolgálatát.

Ezért támad az emberben, az életet, küzdelmeit és kudarcait megtapasztalt emberben, az az ellenállhatatlan érzés, hogy a legmagasabb valóság, az egyetlen, amelynek létezni joga és igénye lehet, a tisztaságnak az a boldog magától értető áradása, amit a kis gyermekben, mint elvesztett paradicsoma emlékét néz az ember, s ebből a magatartásból érthető, hogy ennek a legfőbb jónak mértékével mérve, egyszer csak elhalványul az igazság kutatására indult egész munka értéke, az értelem általában s az igazság talán addig lázas keresése hiábavalóságnak tetszik, mint az ószövetségi *prédikátornak* — az embert valami *misologia* kísértése környékezi meg: hajlandó lesz lesajnálni a szegény tehetetlen értelmet s szívesebben bízza magát a jámbor csudálkozó ájtatosságra, — az az igazság, mutat a gyermeki ártatlanság boldog naivságára, az a tiszta jóság. S ime, az ember, a kicsi ember is, részese lett ezzel a töprengéssel a tusakodásnak, mellyel a lángelmék vitták, hogy melyik is hát a nagyobb, az első; így döntött Platon a jóság mellett, Aristoteles az igazság mellett. Ha továbbbi tanúságot keresnénk, a Jézusé lephetne meg: Márk ev. 10, 17/8-ban a jót olyan magasra emeli az ember elérhető gondolatai fölé, mint Platon sem, — saját magát sem engedi a

gazdag ifjú által jónak neveztetni, nincs más jó, csak az Isten: a tisztán lélek, akit tehát csak lélekben lehet *igazán* imádni (János ev. 4:24).

A töprengést pedig nem szüntetheti meg egyéb, mint az a ráeszmélés, hogy a két törzsérték közt nincs miért versengésre gondolni, mert a két fogalom *ugyanazon egy lényegesség két megnyilatkozását jelenti*;⁴ az igazság, melyet mi a valóság lényegének és törvényeinek megismerésével közelíthetünk meg, a jónak szolgálata, s a jót, melyet a kis gyermek ártatlanságában ideálnak szeretnénk tudni, úgy kell folyton visszahódítani, — ez Böhm egyik legmélyebb gondolatának igazsága: az igaznak jóvá kell lennie,⁵ — különben csonka és hiányos maradna, mert *egy* érték valósul meg mind a kettőben: éppen ez a szellem, amely sohase kész, adott valami, — az a kimondhatatlan szerencsénk, hogy nem az, nem metafizikai, dologi realitás, mert akkor vége volna az ember lelki mivoltával járó értéknek: hanem *feladat*, mindig új harcban kivívandó s így folyton gyarapodó érték, — mindig teljesebben *érvényesülő* s öntudatosan érvényesítendő életformáló erő, akár hosszú értelmi munka eredménye, mint az az igazság, melyet rendszeres értelmi munka ismer meg, akár a lelkiismeret közvetlenül érthető parancsa, melyet a kis gyermek is megért s a jónak igazságát valósítja meg vele.

Igy lép az igazság kozmikus jelentősége mellé a jóságé: az igazság a dolgok örök jelentése és érvényesülése törvényszerűsége; amennyire az öntudatos szellem felismeri s gyakorolja, annyira van része a valóságban s amennyit az igazságból megvalósított, annyira lett reánézve valóság a jó: ez a szellemi létező, amivel a dolgok nyers anyagi adathalmazába értelmet, rendet viszs aminék szellemi mivolta abban nyilatkozik meg, hogy a valónak ideális képét teremti meg; s amíg ezt műveli, a szellemiség egyetlen értékességét hirdeti tetteivel — csoda-e hogy a reáforduló értelem egyszer öntudatosan fel is ismeri ezt az alapvető ténytet, s akkor teszi értékelése alap-axiómájává, mint Böhm Károly, hogy *nincs egyéb, aminek önmagában volna értéke, mint a szellem*,⁶ úgy, ahogy az öntudatosságban megteljesedő emberi szellemben tapasztaljuk s megismerjük s érthetjük.

Nem lephet meg ezek után, ha ezt az egész értékvilágot a valóságnak fölébe emeli, el is szakítja, *transzcendálja* az értékelő tudat, mintha ez a világ nem volna méltó reá, — valahol egy külön, magasabb világban él ez a magasabb rendű lét: ez a Sokrates—Platon ideáinak világa. Nincs semmi baj ezzel

⁴ Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába, 77. és 108. §.

⁵ Böhm Károly: Axiológia, 311. és köv. l.

⁶ U. ott, 181. és köv., 185. l.

a bűvöletesen megvesztegető s csaknem kivédhetetlen transcendálással, amíg — vagy mihelyt ráeszmél az ember, hogy éppen az *értékelő tudat* mivelteti ezt, mert így véli érdeme szerint becsülni ezt a minden kicsi valóságát átható magasabb létet, — ez a *nőtető* (Arany János) hódolattevés *szakítja el az értéket a valóságtól*, — nem vevén észre, hogy ha igazán külön lehetne tépni a valóságot két ilyen egyenlőtlen értékű félre, elvesztené létjogát ez a mégis tényleges valóságnak elismerendő véges és viszonylagos világ, hiszen éppen *ennek* biztosítására fordult a Sokrates—Platon *értékelő tudata* ahhoz a romolhatatlan, önmagában értékes, tehát, így egészíti ki a sort az értékelés, *igazán létező* „valós valósághoz“. Szerencsére ez a kettősség nincs meg a valóságban, csak éppen — az értékelő tudatban, de onnan pótolhatatlan és meg nem kerülhető szükségességgel fonódik belé világmépünkbe, úgy, hogy ugyanannak az egy és egységes valóságnak, melyet a lehetséges tapasztalat — fizikai, erkölcsi, esztétikai stb. tapasztalat folyton mélyebben és igazabban, mert hívebben ismertet meg, — alkotó mozzanatait természetük szerint megillető rangsorba állítja, abban az ösztönszerű s ezúttal is biztos tudatban, hogy csak a valóságnak van értéke, *de ez az érték nem egyforma minden létezőben* s azért kell az értékek rangsorát megállapítani, — egyetlen mérték szigorú és kizárólagos alkalmazásával: hogy mennyire szellemi a valóságnak az a mozzanata s ha nem az, mivel járul hozzá a szellem, az isteni lélek önértékű valósága kifejtéséhez és uralmához. Ebben az egyetemes és valóban kozmikus távlatban tisztul igazán meggyőződéssé a fölsejlett igazság, hogy igaz és jó ugyanannak az egy értéknek: a szellemi mivoltnak, két *aspektusa*, megvalósulási mozzanata.

3.

De aki belefeledkezik ebbe a szemlélődésbe, könnyen azon kaphatja magát, hogy egyszer csak eltűnik előle az igaz és a jó szembeállított kettőssége s kettejük megül előttük egy harmadik, váratlan s mégis természetes jelenség, ismerős s mégis új: ugyanaz a valóság, amely az igaz és jó világát teszi, de valami különös és ígésző többlettel, mintha valami aureola venné körül, — ugyanaz a való az, melyben élünk, s mégis több: *égi mássa* ennek, — bizony, nem csoda, hogy ígézetesebbnek érezzük, mint az igazat és jót külön és együtt; hogy egy Dickens vagy Jókai regényt azzal az ellenállhatatlan érzéssel tesszünk le a kezünkbe, — gondoljunk pl. az *Egy az Isten-re*, — hogy *ez az igaz*: ilyennek kellene lennie a világnak s az emberi életnek, így volna igazán jó. S akit az igaz és jó kozmikus fennsége talán hűvösen hagy, bár érzi világhatalom voltát, szívesen átengedi magát a szépség bűvö-

letének — ebből az ősi tényből merítette Schiller azt a reményt, hogy a szépségen keresztül símábban és könnyebben el lehet vezérelni az embert az igaz és jó követelő és parancsoló világába — az esztétikai nevelés vonzóbb útján.

Mivel éri el a szépség ezt a sajátos hatást, amit az Arany János finom esztétikai érzéke ebbe a gazdag sejtető kifejezésbe tömörített: ez a valónak égi mássa? Talán elvesz valamit a nyers valóból, vagy elhallgat belőle valamit — meghamisítja, illúzióvá légiesíti? El is vesz, meg hozzá is tesz csakugyan, valamit, de ez nem meghamisítás, ellenkezőleg: éppen a valóság igazi mivoltának, lényeges tartalmának tömörítése, hangsúlyozása, — ilyen értelemben elhagyása, csakugyan, annak, ami nem tartozik ehhez a lényeges mivolthoz, ami esetleges, egyszeri; annál nyomatékosabb kiemelése annak, ami uralkodó lényege, igaz jelentése. Ugyanezt a lényegyet keresi a tisztán elméleti munka is, de az megelégszik, mert ez az ő eszköze és feladata, a jelentés fogalmi tisztázásával, az igaz ismerettel; — a szépség varázsa onnan van, hogy benne az érzéki szemlélet számára jelenik meg, látható és hallható valóságul, az a titkos valami, amit a dolgok *lényegének* mond a nyelv, tehát úgy, *mintha* teljes valósággá lett volna; a szépségben tehát ott van az igaz és a jó, de nem keresni való elzárttságban, hanem nyilvánvaló teljességében, az *aisthézis* számára kibontakozottan, tehát hozzáférhető maga megnyilatkozásában. Innen van a szépség varázsereje a legkisebb lélekre is, innen fölénye: teljes megnyilatkozásában mutatja a valóságot, a természet s az emberi élet valóságait, úgy, hogy értelem és érzék egyszerre ölelheti magához azt a most már teljesen megnyilatkozott örökösen nyílt titkot, ami a lét. Azért nincs szüksége a szépnak hosszú megfeszítő munkára, amit az értelemnek el kell végeznie, ha a dolgok fölé akar kerülni, — a szépség célnál van, mindent kifejez abból, ami a dolgokban rejlő lényegesség, lehet, hogy egy váratlan mozdulat nyitja meg ezt a hirtelen megteljesedést, vagy ha a napfény úgy hull egy százszor látott oromfalra, hogy a közőmbös és jelentéktelen dolog egyszerre látomássá, *jelenéssé* nemesedik.

Ezt a látomássá igézést végzi öntudatos és tervszerű munkával a művész: ezért becsülte a művészt, a *poiétést*, a Carlyle elgondolása szerint hősök közt is a legmagasabbra, a primitív idők embere is, a legsejtelmesebb világban élőnek, mert olyan képességet becsült benne, amely rokon s egyenlő rangú a jövőbelátással s a nagy életparancsok kijelentésével: hogy bele tudja rögzíteni a látomásokat, aminőt mindenki végigborzongani érezhet magában, de ami aztán el is enyészik, — valami érzéki közegbe, táncba, szóba vagy rajzba, s azután az az ábrázolt jelenés közkincs és életirányító hatalommá lesz.

S ezért van, hogy a nagy élmények, hazafias, vallásos vagy általános emberi érzések kifejezését a művésztől, a szép dolgok alkotójától várja az ember, s csak a művész elégítheti ki ezt a semmi mással nem pótolható és meg nem kerülhető vágyat, éppen azzal, hogy semmi mást se akar adni, mint a szépség formájába öntött tiszta jelentését annak, ami ezrek lelkét eltölti, s most teljes kifejezését igényli, s ez a teljes kifejezés csak egy lehet: a művészi kifejezés. Ha egyebet csempész bele a művész, kiérzik a propaganda íz — akár minek kíván propagandát csinálni; s nem valószínű, hogy annak is beválnék. Mikor az athéniek Tyrtaiost küldték a spártaiaknak hadi segítségül, a költő egyetlen módon adhatta nekik azt a segítséget: a tiszta művészet hódító szépségével énekelt nekik a vitézségről.

Igy lesz a szépség, ez a csupa ráadásnak és játéknak tetező jelenség az élet komoly valóságai mellett, élethatalommá és kozmikus erővé — ezért volt komoly figyelmeztetés a *Lotze* ráeszmélése, hogy a világmagyarázat rendszere a metafizikai elmélkedés, befejezetlen, amíg a szépet meg nem magyarázza. S ezt a magyarázatot abban az irányban találhatja meg a kutatás, mely igazzal és jóval való kapcsolatát nyomozza: hol van a kapcsolódási pontjuk? Ebben a sokszor használt, csaknem elsőkélyesített fogalomban, amit a világ a *formának* mond. A forma, az *eidos* ősi, mély értelme szerint, a valóságnak az a mozzanat, mely létét, konkrét, egyedi létmódját, meghatározza, melyben tehát rejlő lényege valósul meg; ez volt Aristoteles gondolatának gyökere az eidosról, mely a *hylét*, a magában alaktalan anyagot azzá a konkrét létezővé formálja, aminek tapasztaljuk; ez a középkori fogalmazás értelme: *forma dat esse rei*; — világos hogy ha a forma teljesen áthatja az anyagot a maga erejével, akkor minden rejlő tartalma napfényre jut, a teljes megformálás annyi, mint a teljes lét: ez a metafizikába elmélyült magyarázatmód nyilvánvalóan esztétikai csirából fakadt, ott is van az egész görög metafizika mélyén, — és *Schiller* éppen ezt a tisztán esztétikai értelmét emelte ki, mikor emlékezetes tételét megfogalmazta: a tartalmat a forma által megsemmisíteni — *den Gehalt durch die Form zu vertilgen* —: ez a művészi megformálás, a teljes kifejezés. Igen: *a tartalomból semmi se marad* kifejezetlen, megformálatlan, *minden formává lett*: megjelent az érzéki szemlélet számára, — ennél többet intelligencia nem mondhat a valóságról.

Nyilvánvaló, hogy annak a formáló erőnek, amely ezt a csodát meg tudja tenni, magas rendű intelligenciának kell lennie, — ezért mondta *Kant*, hogy a művészet a lángész művészete s nem volt hajlandó lángelmét másutt, mint a művészetben elismerni — a valóságban, tudjuk, meg kell eléged-

nünk a lángésznel kisebb fokú tehetség esztétikai ajándékai-
val, de az semmit sem von le a Kant tételének érvényéből:
ha csak „határeset“ marad is. S ezért áll a tétel, hogy a láng-
ész az az intelligencia, amely úgy hat, mint a természet: pél-
dányszerű, *exemplaris*, mert a dolgok *jelentését* oly mélyen
látja, mint senki más, s ezt a jelentést a természete szerinti
érzéki „végsőségbe“ tudja beleigézni, — a dolgok igazságát és
a jó igaz mivoltát tehát úgy ábrázolni, ahogy az egyoldalú
tudós a maga tisztán elméleti célja szerint nem volna képes,
szerencsére nem is köteles. Ezért nevezte Böhm Károly a mű-
vészt *gyakorló filozófusnak*, aki a jelentések törvényét ismeri
és meg is valósítja az ábrázolásban.

S ennyiben van a szépség, az esztétikum, melybe a szép
és rokonsága beletartozik, akár a természeti szép ígéz meg,
akár a művészet alkotásai, *fölötte az igaznak és jónak*: fö-
lötte úgy, ahogy a beteljesedés van fölötte a kezdetnek, a be-
tetőzés az alapvetésnek: fölteszi ezeket, — ezt fejezte ki a
francia ráeszmélés: nincs más szép, csak az igaz — rien de
beau que le vrai, — innen az Arany—Greguss szellemes kap-
csolat-keresése a három törzsérték közt: a szép az igaz mód-
ján kifejezett jó. Ugyanezt az egy és egyetlen valóságot ábrá-
zolja a művészet is, amelyben élünk, de mert úgy ábrá-
zolja, amilyen igaz jelentése szerint, ha idő és hely által
meghatározott látási módon is, — azért úgy tetszik, *mintha* az
igaz teljesen megvalósult volna s a jó — végre! — megtalálta
vona igénye szerinti érvényesülését, a művészi igazságszol-
gáltatás törvénye szerint, ami nem több, s nem kevesebb, mint
végigvinni a jelentés megkövetelte formálást úgy, hogy a
forma által a tartalom „megszűnjék“, mert mindenestől, ami
benne lényeges, éppen formává lett: szemléletes valósággá a
valónak ezen égi másában. Ezért mondhatta Nietzsche, hogy
a világot a maga egészében csak úgy lehet igazolni, mint esz-
tétikai jelenséget: nur als aesthetisches Phaenomen ist das
Dasein und die Welt ewig gerechtfertigt.

Világos ebből, hogy az esztétikai szemlélethez vivő út
nem a valóságtól elszigetelődő szépelgő viselkedés, hanem a
valóság értelmének komoly megismerése s a jó parancsának
gyakorlása; hogy tudná különben a művész ábrázolni s a
szemlélő utánarajzolni a valónak igaz mivoltát? Schiller
ugyan azt hitte, hogy a szépségen át simább az út a jóhoz, de
ennek igaz jelentését az a törvény világítja meg, hogy az
ember csak ennyit képes esztétikailag szemlélni, úgy hogy
méltó legyen erre a magas névre, amennyire a dolgok való-
ságát értelmével áthatotta, megértette s a mennyit jóból meg-
valósított — hogy volna különben a művészi formálásnak,
énekben, versben, példázatban, képes ábrázolásban, ereje,
hogy *teljességre vigye* azt a szerény kezdést? Ezért minden

esztétikai nevelés alapaxiómája, hogy azt mutassa meg a szépség formájában, amit a gyermek már átélt, tehát nem Aischylossal és Mozarttal kezdődhetik, hanem a kis lélek naiv tapasztalataival.

A forma ilyen nyílt titkaival adja meg az esztétikai szemlélés azt a csodálatos szabadságot a szemlélőnek, melyre, egyformán képes a falusi legény, mikor a nemzedékről nemzedékre öröklődő mesét hallgatja, s a szépség raffinált fogásaiban duskálkodó műbarát, s amelyben nemcsak az értelem és akarat tusakodásaitól érzi magát szabadnak, amíg a „szép látszatba“ merül, ahol mintha teljes volna a valóságban csonka és hiányos tapasztalati világ, hanem — éppen a *mintha* ígézetével — az a szép látszat valóságosabbnak, igazabbnak tetszik, mint amit ábrázol: ez az igaz mag az olyan gondolatokban, melyek a szépségben leghódítóbb bizonyítékát becsülik annak a meggyőződésnek, hogy a világ lényege magasabb rendű valóság, mint amit értékelni lehet — ez a Schiller gondolatának magja:

Was wir als Schönheit hier empfunden,
Wird einst als Wahrheit uns entgegengehn,

Az esztétikai szemléletnek ezt a felszabadító erejét senki se becsülte olyan magasra, mint *Schopenhauer*; nála a művészetnek egyenesen megváltó szerepe van: a számszara gyötrelmes körforgásából legalább pillanatokra kiszabadít, bár a teljes váltságot nem adhatja meg. A gondolat igaz magja az, hogy a szépség ígézetében megjelenő valóság szemlélete pihentető és erőt adó tevékenység, mint minden szabadság érzése; ezért kell nagyra becsülni minden komoly törekvést, mely a szépséget igazán azzá a felszabadító erővé akarja tenni, amivé rendeltetett az igaz és jó egyenlő testvéreül; hogy megszabaduljon az alantas ösztönök reátapadó hinárlától; — akik a művészi ponyva ellen szeretnék összefogni a lelkeket, a slágerek és jazz szörnyűségei ellen, — azt vallják nyilvánosan, ha talán kevesektől megértetten, hogy nagyon komolyan veszik a szépséget, — éppen olyan komolyan, mint a jót és igazat, annyira, hogy nekik is igazán *szent* az ősi emberi hármasság: az igaz, jó és szép háromsága.

Tankó Béla.

A modern plagizátor lélektana.

A plágium nem a mai idők szüleménye és különlegesége. Fogalmának tartalmát megtaláljuk minden időben, minden népnél, mely a kulturális és irodalmi fejlődés bizonyos fokára eljutott. Csakhogy a plagizálás útján, eszközeivel és módszereivel született szellemi termék nem esett mindig ugyanazon megítélés alá. Ma a plagizálási eljárások elbírálásánál a fő kritériumot az etikai szempont alkotja: az ú. n. irodalmi tisztesség és az egyéni szellemi tulajdon szentsége. Régebbi időben azonban e tekintetben nem annyira az individuális, mint inkább a kollektív érdekek döntöttek, inkább az a cél volt mérvadó, melyet művével a plágium elkövetője el akart érni s amelyet a maga részéről önzetlennek tekintett, mert legtöbbször nagyobb közösségek javát kívánta szolgálni. E magasabb és önzetlen jellegűnek minősített cél elérésének megkönnyítésével szemben egészen másodrendűvé, sőt jelentéktelenné vált a kompilálás és plagizálás különböző formáinak értékelése, melyek révén az egyébként hasznos szellemi produktum létrejött. Ezekben az időkben tehát valamely szellemi termék elbírálásánál az eredetiség kérdése nem játszott különösebb szerepet, az egyszerű lemásolás épp úgy különösebb etikai következmények nélkül maradt és büntetlenül lehetséges volt, mint a leutánzás és az idegen forrásokból minden hivatkozás nélkül való kölcsönzés. A XVI. és XVII. században például teljesen ismeretlen volt a szerzői jog védelméről vagy bitorlásáról ma vallott felfogásunk. A mai szemmel nézett és meghatározott plágium, mint tény létezett, sőt napirenden volt, de nem kapcsolódott hozzá erkölcsileg lealázó momentum, mert a kor felfogása és törekvései szerint az íróra nem volt kötelező az eredetiség és a szellemi függetlenség mai követelménye. Minden szellemi terméket közös tulajdonnak tekintettek, olyan közkincsnek, melyből bárki azt és annyit meríthetett, amennyire éppen szüksége volt, anélkül, hogy bárki elvárta volna az új könyv írójától, hogy elődeire hivatkozzék, forrásait közelebbről megjelölje. Az író, a szerkesztő és a kompilátor fogalmai összeolvadtak, a könyv használhatósága volt a munka legfőbb érték-

mérője. A plágium-kérdés e korbeli állapotának illusztrálására érdekes adatokat találunk Thienemann Tivadar „A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei” c. értekezésében.¹ Révész Imre pedig egyik tanulmányában Dévay Bíró Mátyás, a nagy magyar reformátor jellemzésével kapcsolatban a következőket írja: „Ami aztán egyszer erre a gyakorlati céljára jó volt: azt, lett légyen gondolat, ötlet, hasonlat, magyarázat vagy egész tanfoglalom, mohón használta föl, mint közkinséget, nagy, külföldi mintaképei írásából, anélkül, hogy bármely részről a plágium vádja érhetne volna emiatt; a „szerzői jog” kérdése hogyan is mérülhetett volna fel ott, ahol csak egy szempont vezetett nagyobb és kisebb írókat: minél többeknek lenni szolgálatára, segítségére a tiszta evangéliumért való nagy, életemésztő munkában.”²

A reformáció kora minden országban, ahol az új eszmék gyökeret vertek, hatalmas új irodalmi tevékenységet hívott életre, melynek célja a reformáció tanainak terjesztése és megvédése volt. A nyomtatott munka e téren a prédikátor élő szavánál is nagyobb hatású volt sokszor, minden prédikátor kötelességének tartotta a toll fegyverével való harcot is. Ez a gazdag teológiai és vitairodalom jórészt az eredetiség minden igénye nélkül jött létre; az érvek, ellenérvek, az elkeseredett viták anyaga kézzől kézre, illetve könyvről-könyvre járt; a hatás, a meggyőzés volt a fontos s nem az író egyéniségének, sajátos gondolkodásának érvényesülése. Így érthető, hogy nemcsak az író nem érezte kötelességének forrásai idézését, hanem az olvasó sem tartotta számon a szerző kilétét, a gondolatok eredetének kérdését. A reformáció sodrában született magyar, román és más nyelvű irodalmakban a példák kimeríthetetlen sora igazolja, hogy szellemi termékek létrejöttében mily nagy szerepe volt azoknak az eljárásoknak és eszközöknek, amelyeket ma a plágium módszerei közé sorolunk s ezek a példák újra meg újra arra figyelmeztetnek bennünket, hogy az írói eredetiség nem ősidőktől fogva fennálló természetes követelmény a szellemi produktumokkal szemben s az író jogát saját szellemi tulajdonához bizonyos korok egyáltalán nem ismerték, Kimagasló tekintélyek természetesen mindig akadtak s az irántuk való tisztelet olykor oly nagy volt, hogy az eredeti mű írója, csak azért, hogy nagyobb auktoritást

¹ *Irodalomtörténeti Közlemények*, XXXII. évf. 1922, 63—92. l. és XXXIII. évf. 1923, 22—33, 143—156. l.

² Révész Imre, *Dévay Bíró Mátyás tanításai*. Kolozsvár, 1915. 179. l.

biztosítson munkájának, könnyedén lemondott a kétes szerzői dicsőségről s a híres tekintély neve alá rejtőzött el. Ismeretes példa erre a debreceni 1577-i *Arithmetica* esete. E „számvetési tudomány“ könyvének magyar szerzője elhallgatta saját nevét és Gemma Frisius egyszerű fordítójaként kívánta feltüntetni magát, hogy írásának nagyobb hitelt és kelendőséget biztosítson. Erre a tényre Szily Kálmán már 1876-ban felhívta a tudományos körök figyelmét a *Műegyetemi Lapok*-ban „A legrégibb magyar *Arithmetica*“ című cikkével, melyben egyebek között ezeket olvassuk: „Egészen meg voltam lepve, midőn azt tapasztaltam, hogy a magyar *Arithmetica* és a Gemma Frisiusé közt semmiféle egyéb hasonlóság nincs, mint az, hogy ez is, amaz is a számvetéssel foglalkozik. Egész bátorsággal ki merem mondani, hogy a debreceni *arithmetica* tősgyökeres eredeti magyar munka. Mind a szabályok fogalmazásában, mind az útmutatásban a műveletek véghezvitelére, mind pedig a példák megválasztásában teljesen eredeti. Ime, e tekintetben is mily különbség a mostani és a 300 év előtti szokás között. Most, ha valami tankönyvgyártó két vagy három német munkából kegyetlen, magyarsággal összeferdít egy nyomorult *arithmetica*-t, vagy *algebra*-t, nagy büszkén odaírja a maga úri nevét a címlapra, világért sem említvén meg az eredeti szerzők nevét. Háromszáz évvel ezelőtt egy szerény debreceni tanító (talán Laskay János) nagy szorgalommal áttanulja Gemma Frisius-t, teljesen magáévá teszi belőle az *arithmetica* elemeit s aztán ír az ő tősgyökeres eredeti felfogásával egy kis *arithmetica*-t, az akkori magyar szükségletekhez mérve; de nevét elhallgatja, s a munkát Gemma Frisius fordításának adja ki. Meglehet azonban az is, hogy akkoron ez volt a reklámcsinálás legsikeresebb módja.“³ Thienemann pedig idézett cikkében ezeket írja: „A külföldi irodalomban sok ilynemű, megtévesztő könyvcímmel találkozunk. A *Gehörnter Sigfried*-ről szóló eredeti német népkönyv „aus dem Französischen“ cégérrel jelent meg. Hasonló tüneteket a XVI. századi magyar irodalomban is látnunk.“⁴

A Szily és Thienemann által említett esetek azonban mégis inkább a kivételek közé tartoztak. Sokkal gyakoribb az ellentétes eljárás, amikor a szerző egész műve, vagy annak kisebb-nagyobb részei ugyancsak idegen név alatt látnak napvilágot, de fordított névcserével; a könyvkészítő nem

³ Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898, 167. l.

⁴ *Irodalomtörténeti Közlemények*, XXXII, 65. l.

saját nevét tagadja el, hanem az eredeti szerzőét tartja fölöslegesnek nyilvánosságra hozni, mert ez semmiféle veszedelemmel nem jár; sem a kisajátított író, sem az olvasók etikai érzéke semmi kivetni valót nem talált ebben az eljárásban, melynek a mi felfogásunk szerint való súlyosságán csak az enyhít rendszerint, hogy a szerző a címlapon, vagy az előszóban valamikép kifejezésre juttatja, miszerint művét több más könyv alapján készítette, szükségtelennek tartva azonban ezeknek közelebbi megjelölését. De igen gyakran efféle általános utalást az idegen szellemi tulajdonra sem találunk az e korbéli könyvekben, amelyek mai nyelvhasználatunk szerint tehát már kompilációknak sem nevezhetők, hanem inkább a plágium fogalmát merítik ki.

Összehasonlítva e régi viszonyokat és eljárásokat a mai állapotokkal, a következő megállapításokra juthatunk. Bármennyire megritkult is, mindmáig követhető a reformáció korabeli módszerek alkalmazásának gyakorlata. Még mindig előfordul, hogy író vagy tudományos kutató saját alkotásaként jelentet meg könyveket, tanulmányokat, melyeknek gondolatai, adatanyaga és ennek értékesítése más ember agyában született meg, más munkájának eredménye, az idegen paternitás azonban nem jut kifejezésre.

Ezzel a mindmáig ki nem vészett, mások szellemi produkciójából és tulajdonából csempészszerűen történt átvételi és kölcsönzési móddal és eljárással szemben teljesen eltűnt az a hajdani fölfogás, mely nem kérte számon a szerzőtől munkája eredetét s nem várt tőle nagyobb szolgáltatást, mint a közösséget, melynek szempontjából közömbös volt, hogy valamely eszme, elmélet, tan vagy érvelés első megfogalmazása kinek a nevéhez fűződik. Ma a szellemi tulajdont valóban szentségnek tekintjük, a tulajdonos jogait megvédeni igyekszünk s az ellene elkövetett vétekben a közérdek megsértését is látjuk. Nemcsak a közvélemény sújtja megvetéssel a plagizátort, hanem a hivatalos igazságszolgáltatás is örködik a szellemi munkás tulajdonjoga fölött, annak kizsákmányolását bünteti s adott esetben anyagi kártérítésre kötelezi a vétkezőt.

A plágium mételye elleni védekezés azonban csak akkor válhatik igazán hatályossá, ha modern megnyilvánulási formáit behatóbban vizsgáljuk, eszközeivel és kifinomult új metodikájával megismerkedünk.

Plágium — szerintünk — minden szellemi terméknek a forrás pontos megnevezése nélküli újra közlése, tekintet nélkül az eltulajdonított rész terjedelmére és arra, hogy az átvétel betűszerinti-e, vagy óvatosan átfogalmazva, más köntösben adja-e ugyanazt a gondolatot. Nem tekinthetők

már plágiumnak azonban az oly szellemi termékek, melyek első megjelenésük alkalmával, mint új ismeretek hatottak, de később akár a közzelfogásba és közvéleménybe, akár valamely szaktudomány közüzemébe átmentek, mint közismert tételek, vagy ismeretek. (Példa: Kuruc versek felfedeztetése!)

A forrás elhallgatásával az író sajátjaként tünteti föl azt, ami eredetileg nem az övé, s ezzel megfosztja az eredeti szerzőt a neki joggal kijáró elismeréstől s a maga számára azt a hamis látszatot kelti, hogy a gondolat tőle származik, a szerzőség érdeme tehát őt illeti. E felfogás alapján nem tehetünk különbséget plágium és plágium között aszerint, hogy a jogtalan átvétel nagynevű szerzők műveiből történik-e, vagy pedig ismeretlen írók választott-e a plagizátor áldozatául? Az is mindegy, hogy a forrás közkezen forgó könyv-e, vagy pedig feledésbe merült, nehezen hozzáférhető írás, esetleg valami vidéki lap vagy folyóirat hasábjain elfakult cikkecske. Sőt annál súlyosabban „minősül” a plágium, minél rejtettebb, ismeretlenebb a közönség, vagy a szakemberek előtt a kizsákmányolt forrás. Különösen áll ez olyan idegennyelvű művek el nem árult felhasználására, mely idegen nyelveken a hazai szakemberek közül csak kevesen olvasnak, mert ez az ellenőrzést megnehezíti s a plagizátor számára a felismertetés veszedelmének esélyeit csökkenti. Bár az ellenőrzés lehetőségének ilyen esetekben aránylag könnyű elhárítása nagyon csábító s tehát nem kis része van a plágiumok létrejöttében, a plágium születésének alapoka mégis csak elsősorban a plagizátor hiányos etikai érzékében, gyenge jellemében keresendő. Alkalmom szüli a tolvajt — mondja a magyar közmondás s ez annyiban kétségtelenül igaz, hogy akiben tolvajtermészet lappang, azt az alkalom hozza felszínre. A plagizálásra való hajlam annál bátrabban jelentkezik, minél nagyobb biztonságban érzi magát a nagyratörő irodalmi vagy tudományos szarka. E biztonságot egyrészt a maga ékesítésére kiszemelt forrás viszonylagos ismeretlensége, saját hazájában kevésbé művelt idegen nyelve adja, másrészt a plagizátor ügyessége, mellyel a jogtalanul eltulajdonított holmit a sajátjává kendőzi. Ez utóbbi tekintetben nem egyszer olyan szemfényvesztő, körmönfont eszközökkel találkozunk, amelyekre rendszerint csak a véletlen vet fényt, míg a jóhiszemű, becsületes szakemberekben halvány gyanúja sem ébred a visszaélésnek, a laikus pedig éppenséggel elámul a kápráztató „eredetiségen”. A megtevesztés kedvező és kísértő lehetőségei különösen ott nyílnak, ahol a szakemberek száma csekély, akár az illető ország kultúrájának általa-

nosan alacsonyabb színvonalra miatt, akár pedig azért, hogy valamely új tudományágról van szó, mely előbb egyáltalán nem részesült figyelemben, vagy legalább is el volt hanyagolva, míg más nyelveken már jelentékeny eredményekig jutott. Ezekből az eredményekből a lelepleztetés csekély kockázata mellett lehet meríteni s az ilyen kísértésnek és kísérő körülményeknek nehezen tud ellentállni az elismerésre vágyó, de kényelemszerető, önálló munkára esetleg nem is alkalmas plagizátor. Minden nemzet tudománytörténetében ott találjuk a plágiumok legdúsabban termő talaját, ahol valamely tudományág megindulásáról, vagy zsenge, ki nem forrott és ki nem fejlődött koráról van szó. Az analóg helyzetek táplálják azt a melegágyat, mely különböző országokban rügyeztetni szokta a hasonló körülmények között keletkezett plágiumokat.

Aki rászánná magát pl. a szlávisztika fejlődésének, illetőleg a szláv studium művelése különböző fázisainak tüzetesebb tanulmányozására a különböző népek tudományos irodalmában, más-más nyelven újra meg újra találkozva ugyanazon tételek újdonságként való hirdetésével, épületes adatokat találhatna a fenti állítás igazolására. A szláv studium rendszeres és beható művelése az összes szláv nyelvek, dialektusok, irodalmak ismeretét tételezi föl, vagyis hatalmas készültséget követel. Minden részletben egyaránt biztosan eligazodni, az egész tudományt áttekinteni csak kivételes szellemeknek áll módjukban; ebből azonban az is következik, hogy bőven akadnak rejtve maradt rétegek, olyan megállapítások, vélemények, ötletek, adatok, sőt olykor komoly eredmények is, amelyekről csak igen kevesen vettek tudomást. Ilyenekre rábukkanni, aztán itthon kitárgyaltatni, hogy ismeri-e őket valaki, s ha nem, rájuk esapni, felhasználni s merőben új felfedezésként találni őket, — ez a plagizátor művészete. Ami a szlávisztikára áll, elmondható más tudományterületekről is. Így — alighanem — igen érdekes furesaságokra és korjellemző anomáliákra találna az a kutató is, aki e szempontból bonckés alá venné a román studium európai művelőinek munkásságát.

Vagyis az ellenőrzési lehetőségeknek sokszor döntő szerepük van a plágium neve alatt nyilvántartott szellemi betegség keletkezésénél, valamint e visszataszító betegség baktériumainak további fejlődésénél és terjedésénél. Valahányszor az írás tolvaja azt hiszi magáról, hogy ő a szellemi lopás aktusát elvégezheti oly szemfényvesztő ügyességgel és körmönfontossággal, melyet nem egykönnyen vehetnek észre még a naiv és jóhiszemű szakemberek sem, annál kevésbbé a laikusok, — vagy feltételezi, hogy a plágium gyors észre-

vételét és leleplezését megakadályozhatja, vagy megnehezítheti épen azért, hogy egy kevésbé ismert nyelvből és kevésbé nyilvántartott eredetiből készítheti el tákolmányát, — mindezekben az esetekben kedvező alkalom és megfelelő pszichológiai momentum jön létre, mely a maga részéről is siet belekergetni a tolvajlásra hajlamosat a bűn karjaiba. Továbbá az is a modern plagizátor lélektanához tartozik, hogy az egyszer kedvező eredménnyel megkísérelt plágium az igazi és drága áron kiérdemelt sikernél is nagyobb ösztönzésül szolgál a plagizátornak „nemes fáradozása“ folytatására. A szemfényvesztő mesterkedésre fordított munka még mindig kevesebb, mint a tudomány lelkiismeretes szolgálata, a jutalom pedig gyorsan következik be. Ezzel párhuzamosan a tekintély mind erősebb páncélzata veszi körül a plagizátort, aki módszerét egyre jobban kicsiszolja, zsonglőr-mutatványait egyre változatosabbakká és felismerhetetlenebbekké tökéletesíti. Fürgesége és találékonysága előbb-utóbb a plagizátort magát is elkápráztatja, a kívülről jövő elismerés saját értékének tudatát nagyra növeszti benne s így bizonyos idő múlva odáig jut, hogy egyéni, csalafinta munkamódszerét természetesnek, jogosnak, erkölcsileg kifogástalannak, sőt tudományosan is helytállónak tartja, annak eredetiségére büszke lesz s végre akarva-akaratlan másoknak példaképévé válik. Az augurok összemосolygására emlékeztető, be nem vallott, csendes mukatársi szövetség jön létre közte és követői között, akik egyformán ludasoknak érezvén magukat, szigorúan őrzik a közös titkot s egymás elismerése jegyében valóságos plagizatori iskolát alkotnak.

Más szavakkal: ha a modern plagizátor szigorú ellenőrzése és gyors leleplezése bármily okból nem következik be vagy túl sokáig késik, ez esetben ennek logikus és természetes következménye abban nyilatkozik meg, hogy modern plagizátorunk jól beleedződik és belegyakorolja magát a plagizálás legkülönbözőbb módszereibe, kipróbálja a plagizáló mesterség és „művészet“ metodikájának minden fogását és abban a reményben ringatja magát, hogy leleplezetlenül és babérkoszorús sikerrel a világ vagy legalább is élete végéig folytathatja szemfényvesztő zsonglőrködését, így megkapjuk a plagizálás metodikájának teljes kialakulását, sőt esetleg egy egész plagizatori iskolának a kialakulását is.

A közönséges tolvajt megvetjük, kártékónynak, a társadalomból kizárandónak tartjuk, mert a tisztas munka veritékétől irtózik, szorgalom, fáradság, a boldogulásért való küzdelem nem telik tőle, hanem e helyett mások javainak

elorzásával akar magának kényelmet, jólétet, gazdagságot szerezni. A plagizátor lényegében alig különbözik ettől a tolvajtól. Célja talán nem ilyen nyersen materiális, eszközei is finomabbak. Nem pénzt, ékszert lop, nem fizikai lakomákat akar rendezni tolvajlásból. De ő is idegen tulajdonhoz nyúl, hogy könnyű szerrel, bajlódás és fejtörés nélkül, más kutatók és gondolkodók izzadásának és agyának kizsákmányolásával érjen célt, részesüljön elismerésben, ezáltal érvényesüljön s a megélhetés biztosításán felül jelentékeny erkölcsi javakhoz jusson. Síkos úton járva, sokirányú övintézkedésre van szüksége, hogy el ne csússzon. Minél inkább távolodik a szilárd talajtól, annál kevésbé lehet válogatós a veszélyt elhárító eszközökben. A széptevő hazugság, a nagyzóló fölény, a szigorú tudományos póz, a kérlelhetetlen erkölcsbíró fehér köpenye egyaránt jó szolgálatot tesznek könnyelmű játékainak leleplezésére. Az áruló nyomok eltüntetésében mesterré válik, s mint a tolvajnak orgazdára, neki is idővel segítő társakra van szüksége, akik dicséretét zengik, pajzsra emelik, de viszonzásul az ő segítségével maguk is pajzsra akarnak emeltetni. Így a hivatásos plagizátor idővel áltudós társainak valóságos szervezetebe kerül bele, ezekkel szolidaritást kénytelen vállalni s az egyivásúak erejének összefogásával tudja csak szélhámoskodásának leleplezését elkerülni. Nincs kizárva azonban, hogy a még oly nagyszabású szervezkedés sem elegendő a kizsákmányoltnak elrettentésére, félreállítására, a plágium nyilvánossá válásának megakadályozására. Erre az esetre az „okos“, előrelátó és mindenre számító modern plagizátor tartalékképpen még egy rendkívül komplikált, szellemes eszközt őriz a tarsolyában, amelynek segítségével megkísérelheti még a reátapadt erkölcsi tisztátalanságot lemosni. A modern plagizátor ugyanis kínos gondot fordít arra, hogy kétes eredetiségű cikkének, vagy könyvének szigorúan tudományos külsőt és keretet adjon s ezzel a jóhiszemű, ártatlan olvasó előtt azt a látszatot keltse, hogy rengeteg részletmunkán alapuló, teljes tudományos apparátussal készített szellemi termékkel áll szemben. Ezért mentől több jegyzetben tömérdek bel- és külföldi műre hivatkozik, melyeket — időkímélés céljából — esetleg soha meg sem nézett, hanem csak harmad-, negyed-kézből idéz. E források közül sohasem hiányoznak a legkülönbözőbb idegen nyelveken írt dolgozatok, tekintet nélkül arra, hogy plagizátorunk e nyelveket ismeri-e, vagy nem. Természetesen a hatás nem marad el. A laikus ámuldozik ekkora szellemi fegyvertár láttán, a szakértő a nagy körültekintést és módszeret dicséri. Minden jegyzetnek azonban a leglelkiismere-

tesebb recensens sem ér rá utána járni. S így csak ritkán és kevés rosszmájú olvasó számára világlik ki, hogy a jegyzetek és idézetek impozáns sokadalma nem egyszer teljesen fölösleges, mert összefüggésben sem áll a tárgyalt témával, tehát tisztára dekoratív célú. S ilyen dekoratív célt szolgál az is, hogy a főtémát a tárgytól meglehetősen távol álló kérdések megpendítése zsongja körül gyakran, ami ugyan csak meghatja az olvasót. E melléktémák erőszakolására, henye jegyzetekre azonban olykor azért is van szükség, hogy tekintélyes szakemberek, befolyásos mesterek dicséretére nyiljon alkalom, mert ilyenek jóakarátának biztosítása igen fontos lehet adandó alkalommal, sőt esetleg el is döntheti a mindig fenyegető plágiumper sorsát. Ezekkel a fogásokkal a modern plagizátornak könnyen sikerülhet megnyerni és biztosítani a maga számára a csapdába esett olvasó részéről a „captatio benevolentiae“ egy bizonyos adagját, miáltal a nagy nyilvánossággal és olvasóközönséggel szemben az első találkozást és ütközetet diadalra is vitte.

Ezzel azonban még távalról sem merült ki a plagizátor taktikai fogásainak tárháza, hiszen a még csak kellő önismerettel sem rendelkező modern plagizátor, környezetét és és súlyos helyzetét teljesen lebecsülve, furfang és hasonló „szellemi“ kvalitások tekintetében magát legtöbb kortársa fölött állónak képzei. Így miután alaposan körülbástyázta magát a „széleskörű“ tájékozottság bizonyítékaival s elhelyezte tömjénfüstölőit, tehát teljes biztonságban érzi magát „felülről“ jövő esetleges támadásokkal szemben, — elképpesztő vakmerőséggel helyezkedik védelmi állásba azok felé, akik „alulról“ fordulhatnának ellene. Ezek alatt a kizsákmányoltakat érti, akiknek becsületes s nem egyszer alapvető eredményeit a „méltatlan homályból“ napvilágra segítette, sőt lehetőleg görögtüzes fényárba helyezte. Annál csekélyebb véleménnyel van róluk, minél mutatósabb köntöst szabott termékeny gondolataikra. Úgy tekint le rájuk, mint a Nóbel-díjas fizikus hajdani falusi tanítójára, akitől az elemi számvetést tanulta. Pedig valójában úgy viszonylik eltitkolt forrásához, mint a színházi öltöztető, aki Hamlet ruhájáról, láncáról, töréről gondoskodik, a dán királyfi alakjának megálmodójához. A forrás eltitkolása a legnagyobb vád, ami érheti. S legnagyobb vakmerősége az a mód, ahogy a vád ellen előre felvértezi magát. A modern plagizátor ugyanis egy-két helyen feltétlenül hivatkozik arra a szerzőre is, akitől a legtöbb adatot és gondolatot elsajátította, de nem akkor és nem ott, amikor és ahol ezeket az adatokat és gondolatokat felhasználja, hanem a lehető legszürkébb részletekkel s legjelentéktlenebb aprósá-

gokkal kapcsolatban, amelyeket nem is a kifosztott szerző fedezett fel, vagy tisztázott s melyeket a tudomány lehetőleg már régóta ismer és esetleg már mint közhelyeket kezel. Ennek a szemforgató eljárásnak mögötte az a szándék lapang, hogy a plagizátor, ha netán váddal illetnék, ily szavakkal bizonyíthassa ártatlanságát: „Uraim, tiszta lelkiismerettel mosom kezeim, nem akartam lopni és nem is lop-tam. Mindössze annyi történt, hogy itt-ott véletlenül kima-radt a szokásos és kötelező hivatkozás.“ Vagy: „Nincs itt egyébről szó, mint egy öntudatlan, jóhiszemű reminiszcen-ciáról. Becsületességemnek legbeszédesebb bizonyítéka, hogy dolgozatom zsúfolásig tele van jegyzetekkel és a használt forrásokra való rendszeres hivatkozással, sőt azt a szerzőt is idéztem néhányszor, aki engem most plágiummal vádol. Ha plagizálni akartam volna, egyáltalán nem hivatkozzom az illető szerzőre, vagy munkára, miáltal teljesen elterel-hettem volna a figyelmet erről a forrásról, de ez a szán-dék távol állott tőlem.“ Az ilyen védőbeszédnek természetesen semmi meggyőző ereje sincs. De a modern plagizátor gyakorlatában nem is igen kerülhet rá sor, vagy csak a végső esetben, amikor már minden kötél szakad, mert hi-szen ő nem hiába leleményes a legmesszebbmenő övintézkedések megtételében. Ezek közé tartozik pl. az is, hogy „eredeti“ felfogásának, elméletének, adatainak javát lehetőleg idegen nyelven publikálja, német, olasz, francia vagy angol szakkörökkel hitetve el kíválóságát. Ennek az eljá-rásnak rendszerint két irányban látja hasznát. Egyrészt ki-kerüli a saját nyelvén olvasók túlnyomó részének ellenőr-zését, mert ezek elsősorban mégis csak a hazai irodalmat kísérik figyelemmel, másrészt megnyeri a külföldi szakem-berek elismerését, akiknek nem áll módjukban a szerző nyelvén megjelent vagy más, a szerző által ismert, de a kül-földön nem olvasott nyelvű publikációk számontartása, s így elhiszik a szerzőnek, amit magáról, mint felfedezőről mond. Egyébként a külföldi szakférfiú véleményét gyak-ran azzal is sikerül befolyásolnia, hogy nem fukarkodik vele szemben a tisztelet és nagyrabecsülés választékos szó-lamaival, ezzel azt némiképp lekötelezettjévé teszi s szükség esetén ilyen alapon több-kevesebb valószínűséggel számí-tat támogatására, vagy legalább is a nyert udvariasság viszonzására, aminek könnyen támaszt idehaza megfelelő visszhangot saját jóhírének a honfitársak előtt való meg-erősítése céljából.

Az esetleg bajba kerülő vagy került modern plagizátor, az ily irányú számításai eredményességére fokozott mér-tékben számot tarthat akkor, ha az általa aposztrofált kül-

földi szakemberek között történetesen olyan is akadhat, akitől a kompilálás és plagizálás leírt metodikájának egyik-másik fogását szintén lehetett alkalma tanulgatni vagy elsajátítani.

Minél jobban sikerült a kedvező látszatot megteremtenie, annál nyugodtabban folytatja mesterkedéseit s minél többet tanult az általa kizsákmányolt szerzőtől, annál lenézőbbben viseltetik irányában. Ez lélektanilag a legtermészetesebb reakció. Ha már a nyilvánosan kötelező hálát is gyakran olyan tehernek érzi az ember, hogy végül jótevőjének valósággal ellenségévé lesz, annál inkább válik azzá a kifosztotttal szemben, akinek titokban elsajátított értékeivel ékesítette fel önmagát, s akinek esetleges megtorlása állandóan fenyegeti. Am ha ez a nyilvános megtorlás nem is következik be, vagy késlekedik, a Damokles-kard más formában is ott lebeg a plagizátor feje fölött, anélkül, hogy erről a veszélyről tudomása volna. Ez a veszély a plagizátor elégtelen tudásából, tájékozatlanságából, dilettántságából származik. Nem egyszer ugyanis az a helyzet, hogy nemesak azért tulajdonít el idegen szellemi vagyont, mert fáradság nélkül és gyorsan akar eredményeket felmutatni, hanem egyszerűen azért, mert nem ért kellőképpen az illető problémákhoz, és így nem képes a saját agyából kitermelni az elismerést követelő eredményeket.

A modern plagizátornak sokszor a legelemibb előismeretei is hiányoznak abból a tárgykörből, melyet plagizál, tehát oly egyszerű szakismeretekkel sem rendelkezik, melyeket akár mily lexikonból vagy tankönyvből is elsajátíthatna. És így nagyhangú és szerénytelen bevezetésekkel megkezdett cikkei, melyekben a helyes és jó részletek egytől-egyig plagizálva vagy kompilálva vannak, nem egyszer számtalan elemi botlással és nevetséges komolytalanságokkal is tarkítani fogja.

Akárhányszor félreérti tehát a plagizált szerzőt, rosszul magyarázza annak állításait és ha hivatkozik rájuk, teljesen ferde képet nyújt róluk. Ez az olvasónak újabb, a plagizátor részéről öntudatlan félrevezetése s egyben a jótevő durva kompromittálása is. Miután a forrásának helyesen értelmezett sok értékes adatát, gondolatát hivatkozás nélkül elorozta és sajátjaként találta, esetleg éppen olyan pontokon hivatkozik áldozatára, amelyeket nem értett meg s a saját tudatlansága következtében igazi jelentésükből kiforgatott helyeket az eredeti szerző tévedéseiként mutatja be. Van azonban példa arra is, hogy a kifosztott szerző reputációjának sérelme nélkül esik ily nevetséges tévedésekbe a plagizátor, tisztára tudományos készülletlensége s

lelkiismeretlenül szabadjára engedett fantáziája következtében. Ilyen tévedések természetének érzékeltetésére szolgáljon az alábbi jelképes példa. Tegyük föl, hogy másfél századdal ezelőtt valamely országban élt egy költő, aki költeményeinek egy részét felajánlotta kiadásra egy nyomdának. A nyomda nem vállalta saját költségén a kiadást, a költőnek sem álltak rendelkezésére a szükséges anyagi eszközök s így a munka sohasem jelent meg, sőt a kézírata is elveszett. Egy jó évszázaddal később valaki tudományos kutatásai közben kiássa a költőnek a nyomdához ebben az ügyben írt levelét. E leletről tudomást szerez a modern plagizátor is, sőt alaposan kiaknázza a kutatónak erről írt dolgozatát. Ennyivel azonban nem elégszik meg. Félfüllel meghallja, hogy az említett nyomdának — igaz, hogy csak közel két évtizeddel a költő elhalálózása után — volt egy ugyanolyan vezetéknevű tisztviselője. Hogy a két ember keresztnéve nem volt azonos, s hogy a tisztviselő húsz évvel a költő halála után működött a nyomdában, nem akadályozza a plagizátort abban, hogy a két személyt eggyé olvassza s e tényből messzemenő következtetéseket vonjon le arra nézve, hogy mily kiváló költői lelkek dolgoztak ama bizonyos nyomdában. Ehhez hasonló jelenségek szomorúan gyakori kísérői a modern plagizátor működésének.

Az óvatos és igényes, a maga módján s a maga céljainak megfelelőleg „okos“ plagizátor mellett olykor megjelenik egy másik arculatú, sokkal merészebb típus is, aki nem sokat törődik semmivel, sem a kísérő körülményekkel, sem a következményekkel. Míg az előbbi ravasz taktikával dolgozik, minden lépését gondosan fedezi, ügyes alibiket tart készenlétben s csak mohóságában, vagy szaktudása fogyatékossága folytán követ el néha feltűnőbb baklövéseket, az oktalan vagy fölényes nemtörődömséggel tolvajkodó plagizátor lehet egy egészen alacsony színvonalú szellemi képességekkel rendelkező egyén is, de rendszerint olyan férfiú szokott lenni, aki vitán felül álló irodalmi vagy tudományos érdemekre hivatkozhatik, akinek jóhíre közismert, kinek idegen babérokra sem az anyagi érvényesülés, sem az erkölcsi tekintély szempontjából nincs már szüksége. Ha mégis plagizálásra vetemedik, azért teszi, mert olcsó áron fáradhatatlan dolgozónak akar látszani, mert sokat ad rendkívüli „termékenységre“ s mert tisztességtelen ambíciójának kielégítése semmiféle kockázattal nem jár, hiszen becsületességében senki sem mer kételkedni és így azt hiheti magáról, hogy megengedheti magának a plagizálás luxusát is. Erkölcsi szempontból bizonyára az utóbbi típusnak a működése a legveszélyesebb, a legkevésbé menthető s a legnagyobb megvetést ez érdemli.

A kétféle típus között idővel szükségszerűen épp olyan csendes munkaközösség, vagy legalább is kölcsönös tolerancia jön létre, amelyenről az ifjú óriásokra vonatkozólag már említést tettünk. Ez az érdekszövetség teszi lehetővé a modern plagizátornak — s e lehetőséggel főleg az első típusbeli él, — hogy karrierje bizonyos fokán védekezésből támadásba menjen át azzal szemben, akitől, mint megkárosítottjától, tartania kell. A megkárosított szerzők ugyanis ritkán reagálnak kellő időben és elég erélyes eszközökkel kizsákmányolóik ellen. Kezdetben — a maguk jóhiszeműségében — egyszerűen nem képesek föl sem tételni a tudatos elsajátítást. Jó ideig tart, míg komoly gyanú ébred bennük, de aggályoskodnak, szégyelik nevüket tisztátalan ügyekkel kapcsolatba hozni, ismerik a leleplezések körülményes és kényes voltát, csodálkoznak a fedező módszerek ügyességén s felháborodás helyett még mosolyogni is képesek a kárukra elkövetett csinyeken. Arra is hajlandók gondolni, hogy kezdő emberek muló eltévelyedéséről van csak szó. Később azonban a csinyek egyre nagyobb méreteket kezdenek ölteni, az áldozat már-már tiltakozásra és megtorlásra készül, de szerénysége, jó ízlése még mindig nem engedi cselekedni. Végül a bosszúságot, méltatlankodást és emésztődést a bölcs rezignáció váltja föl. A kizsákmányolt szerző megnyugszik — mint annyi más tekintetben is — az élet igazságtalanságaiban, napirendre tér vesztéseigin, nem keresi jogai érvényesítését. S ha voltak előbb naiv pillanatai, amikor még azt remélte, hogy kívülről, másoktól, a szakkritika részéről előbb-utóbb mégis csak el fog indulni az elégtételadás, mert hiszen a plágium nemcsak a plagizátor s a meglopott szerző magánügye, hanem a tudományos erkölcs megsértése, a becsületes munka megcsúfolása, tehát közügy is, — később be kell látnia, hogy ilyesmire hiába vár. Nem marad tehát számára más megoldás, mint a küzdelem fölvétele, ha harcias lelkületű, vagy a megnyugvás és a mosolygó és megvető passzivitás.

Vagyis: a tudomány magasabb és ideális érdekeit önzetlenül és minden mellékgondolat nélkül szolgálni akarók tiszta lelkületében csak a visszatetszés érzését fogja fakasztani a modern plagizátor minden eddig leírt cselekedete és művelete, sőt a teljes megvetés és lelki undor előidézése is több, mint logikus. De előfordulnak oly esetek is, amikor a kifosztott szerző becsületes és önérzetes lelke is annyira megundorodik a modern plagizátor taktikájával, módszertanával, lélektanával kapcsolatos sötét anomáliáktól, hogy ahelyett, hogy azonnal leleplezze és megszégyenítse a kíméletet nem érdemlő, tudományt és etikát egyformán kompro-

mittáló plagizátorait, — megelégszik egy olimpikus mosollyal, szuverén megvetéssel kitér plagizátorai útjából, rábízva leleplezésüket az elfogulatlan egykorú kritikára vagy a majdani történeti kritikára és így a toll tolvajait hagyja nyugodtan és büntetlenül tovább garázdálkodni. A kizsákmányolt szerző ezen méltóságteljes lelki nyugalma és mosolygó passzivitása azonban nem mindig helyén való, nem mindig helyeslendő, mert mint minden tétlenség megbosszulhatja magát. A skrupulus nélküli, önkritika nélküli, iudicium nélküli modern plagizátort ugyanis a megbántott szerző részéről tanúsított hasonló magatartás sohasem fogja jobb észre téríteni, hanem ellenkezőleg, azt a hitet kelti benne, hogy valami szellemi inferioritás érzete bénítja meg az ellenfél kezét, mert az erkölcsi undort, mely azt eltölti, el sem tudja képzelni. A plagizátor ilyen körülmények között fölénybe kerül s fölényét nem is késik a végsőkéig kihasználni. Mindent elkövet, hogy a kizsákmányolt szerző neve feledésbe merüljön, ezért annak munkásságáról már többé említést nem tesz, s gondja van rá, hogy más se tegyen, vagy pedig olyan ismertetések, bírálatok segít napvilágra jutni, amelyek a jól bevált „agyonhallgatásnál“ nem kevésbé kártékonyak. Vagyis ezáltal a modern plagizátor azt akarja elérni, hogy áldozatát és ennek tudományos eredményeit egyszersmindenkorra eltemesse és elnémitse a tudományos világ és a nagyközönség előtt, mert ez a publikum a leplagizált szerző tudományos eredményeiről épen a modern plagizátorok dolgozataiból fog tudomást szerezni, akik azonban ezeket az eredményeket, mint eredetieket, mint sajátjaikat közlik.

De még itt sem állnak meg a modern plagizátorok. Emeltett elvbaráti szövetségük ujjai messzire nyúlnak, a szerkesztőségi szobákon túl elérnek a legkülönbözőbb hivatalos tényezőkhöz is s általában mindazon helyekre, melyeknek feladatuk volna a kizsákmányolt szerző munkássága eredményeinek nyilvántartása. A tudomásulvétel és a nyilvántartás helyett az ő érdekük az illetőnek háttérbeszorítását, félreállítását, elnémitését követeli meg; minden eszközzel ezen munkálkodnak tehát. S módszereikben e téren is kifogyhatatlanok. Egy sokat mondó szemvillantás valami felsőbb hatóság előtt az áldozat tudományos értékével kapcsolatban; egy enyhén fölényes mosoly; a kért véleménynyilvánítás elhárítása átlátszó álszerűséggel, vagy bizonyos létező, esetleg nem is létező mellékes képességeinek, pl. szorgalmának, szelídlelkűségének, békés természetének tüntető feldicsérése, más, fontosabb értékeinek elhallgatásával, csupa szívesen használt s célt ritkán tévesztő fegy-

verei a modern plagizátoroknak. Arra is van eset, hogy az áldozat iránt, ha négy szemközt találkoznak vele, vagy magánlevelet kénytelenek írni neki, meleg barátságot mimelnek, sőt segítségüket is felajánlják neki arra, hogy befolyásuk, összeköttetések révén készülő munkája minél előbb megjelenhessék. Így könnyű szerrel kezükbe kerül a munka kézírata s a hiszékeny szerző türelmesen várja a kefelevonatokat. Ezek azonban sohasem készülnek el, mert a lelkes közvetítőknak, vagy szerkesztőknek egy pillanatig sem volt szándékukban a dolgozat kiadása. Végül a kézirat vissza-kerül jogos tulajdonosának kezébe s ez másutt próbálkozva elhelyezésével, csodálatos módon mindenütt zárt ajtókra talál. A kézirat az asztalfiókban végzi dictelen pályafutását s a szerző — mi telhetik tőle — még mélyebb rezignációba süllyed. De nem kell túlsok ideig bánkódnia a dolgozatban lefektetett tudományos eredményeinek elkallódásán. Ha figyelemmel kíséri a modern plagizátor fürge tevékenységét, könnyen meglehet, hogy hamarosan találkozni fog saját elmeszüleményeivel, de persze tetemesen átszabott, lehetőleg lengébb és jóval színesebb ruhában. Az történt nyilván, hogy a kéziratot a baráti érzelmektől fűtött szerkesztő egyáltalán nem hanyagolta el, hanem vagy maga szakított időt gondos áttanulmányozására, vagy más szakembert bízott meg e gyümölcsöző munkával s így biztosította a kézirat értékes és nyilvánosságra érdemes részeinek fennmaradását, csak éppen az eredeti szerzőt kímélte meg a korrektúrával való bajlódástól. A plagizálásnak ez a legszemérmetlenebb, de egyben legbizosabb módszere. Az már csak fölös óvatosság a plagizátor részéről, hogy a kéziratból kicsempészett adatokat, eszméket esetleg egész más gondolatmenetben, egészen más probléma tárgyalása kapcsán használja fel a sajátjaként. Ezzel a merőben új és ingeniózus eljárással a modern plagizátor elérkezik sötét mesteriségének utolérhetetlen csúcspontjára. Már nincs szüksége nyomtatott, tehát valamiképp mégiscsak ellenőrizhető szövegből való lopkodásra, hanem olyan kéziratból garázdálkodik, melynek megjelenését éppen ő maga akadályozta meg. S ha a szerencsétlen kézirat ennek ellenére valaha mégis nyomdafestéket látna, a prioritás kétségtelenül a plagizátoré lesz olvasók és bíróság előtt egyaránt, mert hiszen tanukat a póruljárt szerző sohasem fog tudni állítani arra, hogy kéziratából ama bizonyos szerkesztőségi szobában kivonatokat készítettek ismeretlen kezek. A modern plagizátor tehát győz, a becsületes szerző menthetetlenül elvérzik, s vele együtt áldozatul esnek a tudomány és etika arcul ütött szent eszményei is.

Amit eddig a modern plagizátor módszeréről és eszközeiről elmondottunk, a legkülönbözőbb tudományágak és több ország tudományos irodalmában végzett „forráskritikai” böngészésekből szűrtük le. Ennél jóval több hasonlóan furcsa jelenségről is beszámolhattunk volna. Nem szóltunk pl. terjedelmes könyvek más nyelven való lefordításáról, az előkelő fordítónak, mint szerzőnek szerepeltetésével s az államhatalom közbelépéséről a kényelmetlen botrány elcsitítására. Nem szóltunk kéziratos hagyatékok jogtalan felhasználásáról, s a pénzen vásárolt dolgozatok, cikkek végtelen soráról, amelyeknek szerencsétlen szerzői éhbérért adták el veritékes munkájuk eredményét közéleti nagyságoknak, hogy ezek ebből aranyat érő erkölcsi tőkét kovácsoljanak maguknak stb. Célunk nem a kérdés kimerítése volt, csak a figyelem fölkelése egy olyan irodalmi anomália iránt, mely kétségtelenül összefüggésben van korunk általános erkölcsi dekadenciájával. Mert nem fér hozzá kétség: a mai szerencsétlen idők sokféle betegségben szenvednek és a ma divatos fertőző jellegű szellemi betegségek között a művelt világ különböző országaiban a plágium különféle szígyenletes formáinak ragályossága is helyet foglal. Az etikai züllés ellen pedig minden téren kötelességünk küzdeni. Az államnak és társadalomnak sok erre hivatott szerve van, mely egyre nehezebb körülmények között igyekszik feladatát teljesíteni. Mindent azonban nem várhatunk a köz-erkölcsök tisztasága fölött őrködő szervektől. A tudomány portájának tisztaságáról elsősorban a tudomány embereinek kell gondoskodniok. Ehhez a szellem legmagasabb őrhelyein állóknak nemcsak egyéni szeplőtlenségére van szükség, amelyben nincs és soha nem volt okunk kételkedni, hanem arra is, hogy másod- és harmadrangú munkatársaikat is ugyanaz az integer erkölcsiség töltse el. A mostaninál nagyobb éberséggel lehetetlenné kell tenni, hogy e munkatársak közé érdemetlenek surranhassanak be. Az ilyenek alkalmasak a tudomány önzetlenségébe és a szellemi tulajdon szentségébe vetett hit megrendítésére, végzetes például szolgálnak a fiatal nemzedéknek s idővel netán magasabb polcra jutva etikai alacsonyrendűségükkel jóvátehetetlen károkat okozhatnak a tudományos igazságnak.

Sulica Szilárd.

A szellemi lények problémája.

I. A szellemi lények problémájának metafizikai és természet-tudományi mérlegelése.

II. A szellemi világ a kinyilatkoztatás fényében.

1. A közvetett út. 2. Az oksági elv. 3. A mechanisztikus világ-kép. 4. Az új fizikai világkép. 5. Az idea megvalósulási principiuma. 6. A szellemvilág. 7. A teremő Isten. 8. A fizikai világ kétrétégűsége. 9. A szellemi lények. 10. A „véletlen“. 11. A „természet“. 12. A szellemi lények biológiai tevékenysége. 13. Céljaik. 14. Jellemzésük.

I.

1. A szellemi világ felé közeledésünket egy resignált belátásnak kell megelőznie: ez a közvetlen hozzáférhetetlenség megfellebbezhetetlen tudata. Hiszen még legközelebbi hozzátartozóinknak, feleségünknek, gyermekünknek sem ismerhetjük meg közvetlenül a lelkét, hanem szellemi bensőjüket a külső által való megnyilatkozásán keresztül tanulmányozzuk, szóval a szellemet a legáltalánosabb értelemben vett objektíválódása segítségével kutatjuk. A szellemi valóság megismerése lényegében véve: bonyolult visszakövetkeztetési folyamat. A műalkotást magát, a szobrot, a festményt vizsgálgatjuk, hogy az általa kifejezésre juttatni kívánt eszmét megérthessük: az eseményeket, a tetteket nézzük, hogy az őket megvalósító szándékot fedezhessük fel.

Ezek a kézenfekvő tények már magukban véve is elegendők lennének megmagyarázni azt a korunkat oly általánosan jellemző tudományos tartózkodást, mellyel gondolkodóink a szellemi lényekre való mindennemű utalással szemben viselkednek. Ez a kor köztudomásszerűleg az anyagnak, a matériának a kora. Nem filozófiai szempontból vett materializmusra célok most, hanem a gondolkozásnak fél úton való megrekedésére. Minden valóság megértésünk — leszámítva az intuiciót — a tényekből, az adottságból indul ki. Az a fatális eset történt az utolsó két évszázad emberével, hogy a konkrétum oly érdekesnek bizonyult, hogy egészen beléfeledkezett. Eljátszott vele, mint a kis gyermek egy más céllal

kezébe vett tárggyal s közben elfelejtette, hogy mit is akart elkezdni vele. Ez a belefeledkezés az anyagba annál könnyebben sikerült, mert a vele való foglalkozás igen hasznosnak bizonyult: uralomra tettünk szert felette s megalkottuk technikai civilizációnkat.

Elérkezett és most van itt az ideje, hogy folytassuk a megkezdett utat. Ki kell deríteni, mi van az anyag mögött, mi hozta létre a tényeket, mi mozgatja — idézi elő az eseményeket, szóval milyen az objektívum, a mindenség külső arculata mögé rejtett benső szellemiség. Azonban addig el sem indulhatunk, amíg a belsőt a külsővel, a szellemet az anyaggal összekötő kapcsolatnak elvi részét nem tisztáztuk. Kétségtelen ugyanis, hogy a világmindenség struktúrájához tartozik az a principium, amelyik a szellem objektíválódását, a belső rejtett eszméknek s gondolatoknak az anyag változásai-ban történő megnyilatkozását szabályozza. Önmagunkat megfigyelve percenként éljük át: valamit akarok és az megtörténik. A belső szellemi szándék, a lelki állásfoglalás cselekedté válik s úgy görgeti maga előtt az anyagot, mint a rohanó hegyipatak sodra a belédobott fatörzset.

2. Kitzótt feladatunk nagysága, sokrétűsége nem enged meg kitéréseket. Epp ezért azonnal kijelentjük: az említett principium az oksági elv. Kauzalitás alatt tehát nem valami kézzelfogható konkrétumot értünk, hanem egy olyan szellemi természetű principiumot, mely a fizikai folyamatokban s a gondolkodásban egyformán érvényes és éppen érvényességében létezik. A dualisztikus mindenség két alapelemében, az anyagi és a szellemi világban egyformán érvényes principium magától értetődő természetességgel fűzi egymáshoz a kettőt, vagyis ami a szellemi világban elkezdődik, a materiálisban tovább folytatódik.

Mindazonáltal tévedés lenne az okságnak ilyen értelemezésével megelégedni, mert nem elég ennek érvényességében gyökerező valóság voltát felismerni. Ezt a valóságot mi emberek nem fogadjuk be passzív módon, hanem éppen emberi mivoltunkból fakadóan szabadon értelmezzük. Vagyis a kauzalításra is érvényes az igazság és a valóság filozófiai problémája. Mert, mint ahogy régtől fogva tanítják, kétféle valóság van: a tőlünk függetlenül létező, meg az általunk megismert, szóval a „számunkra“ létező valóság, — azután kétféle igazság van: az igazi, az abszolút és az általunk felfogott igazság, — úgy fűzhetjük tovább a gondolatot az oksági elvre vonatkoztatva, hogy kétféle okság van: a mindenségben érvényes valóságban létező és a mi felfogásunk, emberi értelmezésünk szerint való.

Ennek belátásával egyszerre kiderül az emberiségnek koronként változó állásfoglalása a szellemi világgal szemben,

vagyis a szellemi világ létezésének, elméleti és gyakorlati jelentőségének megítélése mindig a korszellem kauzalitás értelmezésével párhuzamos. Mielőtt tehát tulajdonképpeni feladatunkhoz hozzáfoghatnánk, az oksági elv különböző értelmezési típusai felett kell seregszemlét tartanunk. Röviden és vázlatosan összefoglalva háromféle értelmezésnek kell jelentőséget tulajdonítanunk:

1. A természetes józan ész értelmezése szerint a világ-mindenség történései hosszabb-rövidebb okozati láncokat képeznek és ezeket élőlények, vagy emberfeletti szellemek indítják el. Az okozati láncok mechanikusak, determináltak; az okozók szabadok, felelősek és szellemileg befolyásolhatók.

2. A materiálizmus a kauzalitást determinisztikusan értelmezi. A világfolyamat egyetlen oksági láncot képez, mely vakon, kezdet és vég nélkül, szükségszerűen gördül le.

3. A modern fizika felfedezései bebizonyították, hogy a térben és időben előzmény nélküli indeterminált események következnek be és ezek új oksági láncolatokat indítanak meg.

Már az első felületes pillantás is meggyőz arról, hogy az oksági elv első és harmadik értelmezése azonos. Mind a kettő szabad, indeterminált első okok által előidézett, mechanikusan legördülő rövid oki láncokat tételez fel és ebből kifolyólag mindkét világkép egy olyan pluralisztikus mindenséget lát, melynek rendje a szabad tényezők statisztikai egybehangoló-dása lévén, a szellemi szabadságnak, kezdeményezésnek és felelősségnek tág teret nyit.

3. Egészen bizonyos tehát, hogy a XIX. század gondolkodói ameddig összhangban akartak maradni a természettudományok felfogásával, kísérletekkel igazolt eredményeivel, addig a leghatározottabban vissza kellett, hogy utasítsanak minden célzást az immateriális világra. A fizika megfellebbezhetetlen határozottsággal jelentette ki, hogy a világmindenség anyagból, erőből, valamint ezek kölcsönhatásait, változásait szükségszerűen megszabó elsődleges és egyetemes érvényű természeti törvényekből áll. Maga az anyag változatlan atomokból áll és minden változás erőközpontokra ható erők folyamánya. Minthogy pedig pontokon más változás nem képzelhető, mint közeledés és távolodás, következésképp a pontokra ható erők csak vonzó és taszító erők lehetnek. A világtörténet minden mozzanata tehát a háromdimenziós euklideszi tér színpadán zajlik le, a szereplő színészek, az atomok mechanisztikus játékával.

Ezzel a fizikai világképpel párhuzamos volt a filozófia monisztikus felfogása. Teljesen mellékes, hogy a materiálizmusra, vagy az ideáлизmusra gondolunk, hiszen mind a kettő egynek tüntette fel azt, amit a mindennapos tapasztalás ketőnek mutat. *Descartes* kijelentésében szereplő „és“-t, hogy a

mindenség szellemből és anyagból áll, *Spinoza* óta „vagy”-gyal cserélték fel és a materialisták a szellemet az anyag mellékterméke, illetve az idealisták az anyagot a szellem valamiféle depotenciozása gyanánt tüntették fel.

A fizika mechanisztikus és a filozófia monisztikus felfogásának keresztüzében fenntarthatatlanná vált a többi tudományág vitalisztikus és szellemi iránya. Elméletek egész sora alakult ki, melyek a fenti felfogást saját munkaterületükre adaptálták. Elég közülük *Loeb* tropizmusaira, *Semon* engrammjaira és *Fechner* psziho-fizikai paralellizmusára utalni, hogy kiderüljön: miképpen szorult ki az élettanból az élet, a lélektanból a lélek, az emberből a szabadság, a felelősség, a kezdeményezni tudás, szóval a humánus méltósága. Ha pedig az élőlényeket a szükségszerűség rabláncára fűzött kis mechanizmusoknak kell tartani, melyek a vakon gördülő mindenség-gépezet részei, akkor komolyan meg sem kísérelheti senki, hogy szót merészellen emelni a tiszta szellemből álló létezők mellett.

4. A XX. század azután sorra döntötte a mechanisztikus-determinisztikus felfogás összes hadállásait. Ismét a fizika volt az úttörő. Az új felfedezések oly kéréllhetetlen határozottsággal rántották ki a talajt a kauzálitás egyoldalú determinisztikus értelmezése alól, mintha egyenesen jóvá akarták volna tenni, amit a természetes józan ész évezredes felfogása ellen vétettek. De nemcsak romboltak, nem kegyelmezve a csillogó teóriák légvárainak, hanem építettek is: az új fizikai világkép megalkotásával új és egészséges fundamentumot vetettek a modern biológiai és pszichológiai kutatás számára.

Napjainkban már általánosan elfogadottak, ismeretesek és ezért nem szükséges alaposabban megtárgyalni a *Planck*, *Schrödinger*, *Bohr* és *Dirac* nevéhez fűződő quantummechanikát, az *Einstein*-féle relativitás elméletét, *Heisenberg* bizonytalansági principiumát, az újabb kozmogóniai elméleteket, a másodlagos természeti törvények bevezetését és mindezek elméleti és gyakorlati konzekvenciáit. Ezért most megelégedhetünk annak konstataálásával, hogy az új fizikai világképből végleg kiszorult a szigorúan vett exakt természeti törvényeken alapuló zárt kauzálitás, a helyükbe állított valószínűségi törvények pedig nem szabják meg az elektronok, quantumok stb. szükségszerű és ennek következtében előre kiszámítható viselkedését, hanem különböző lehetőséget engednek meg nekik a jövőben. A mindenségben észlelhető törvényszerűségek mögött ezek szerint nincs semmiféle okszerűen működő mechanizmus, az indeterminált folyamatok előidézője a racionális gondolkozás szerint nem lehet egyéb, mint a semmi másra vissza nem vezethető bontatlan szimbólikus gondolati egység: a véletlen. Vagyis a fizikai jelenségek a véletlen

folytán létrejövő indeterminált folyamatokon alapulnak és csak a molekuláris folyamatok nagy száma miatt kapcsolódnak össze megfigyelhető törvényszerűségekké. Az egyes individuális folyamatok teljesen indetermináltak, a nagyszámúak pedig csupán csak statisztikai törvényszerűségek által determinálódnak.

Az új fizikai világkép a fizikai indeterminizmus elismerésével természettudományi fundamentumot vetett a szellemi indeterminizmus számára. Mert mint *Eddington* leszögezi: a fizikai világ indeterminizmusa elválaszthatatlan a szellemi világ indeterminizmusától. Ez a felfogás egy csapásra természetennyé tette a biológia és pszichológia kiszikkasztott munkaterületet. A most kialakuló organizmikus felfogás megfelel a filozófia dualisztikus felfogásának, mert az élőlényeket szellemi lélek és anyagi test szintézisének tartja: a modern pszichológiai irányok pedig az öntudatos „én” szabadságából, spontaneitásából indulnak ki. Mindent egybevetve harmónikusán egészülnek ki az egyes szaktudományi felfogások a modern filozófiai irányokkal és közösen biztosítják a kauzalitás azon helyes értelmezését, melyet a természetes józan ész kezdettől fogva intuitive jól sejtett és tegyük hozzá: sohasem tagadott meg.

5. Az oksági principium fűzi tehát egybe a mindenség két egymásból levezethetetlen alkotó elemét, a szellemi és az anyagi ősválóságot egységes egésszé, egyetlen univerzummá. A szintetikus folyamat mikéntje abban áll, hogy a szellemi valóságban jönnek létre az ideák és ezek az ideák a mechanikus kauzalitás láncban legördülnek, vagyis az egész kauzalitást az „idea megvalósulási principiumával” jellemezhetjük. Vegyünk egy példát. Mozdulatlanul ülök egy csendes tó partján s egyszerre az az eszmém támad, hogy követ dobok a vízbe. Amikor ez a szellemi elhatározás kellő intenzitásra jutott, akkor megvalósul. Agykérgem egyes mozgató ducsejtjei ingerületbe jönnek, az izgalom végig szalad a megfelelő idegpályákon, izomcsoportok összehúzódnak s ellazulnak, a kő a kezembe kerül, kinetikai lendületet kap, a vízbe repül, hullámokat ver fel, a vízgyűrűk csillapodó tendenciával lépnek egymás nyomába, míg belesimulnak a nyugalomba.

Egyetemes és általánosan ismert törvényszerű folyamat zajlott itt most le. A szellemi világ egyik önállóan kezdeményezni tudó, szabad individuális egységében, az én lelkemben kialakított egy idea s ez oly módon valósult meg, hogy a tehetetlen fizikai világmindenség egy jól kijelölhető helyén és pontosan meghatározható idejében, tehát „itt és most” fiziko-kémiai törvényekkel jellemezhető változást idézett elő. Ez a változás áttért a környezetre. A megmozgatott mole-

kulacsoportok, mint az elgurított billiárd golyó, beleütköztek másokba s kinetikai energiájukat átadva, maguk visszaestek eredeti mozdulatlan tehetetlenségükbe. A kezdeti energia mind nagyobb felületre szóródott szét s így végeredményben eloszlott, gyakorlatilag felismerhetetlenné vált, elméletileg a végtelen felé sugárzódik. Mint ahogy az Atlanti óceán európai partján bedobott kő előidézte hullámok interferenciájában nem lobban ki. Az oksági elv értelmében az idea az első ok — az aristotelesi proton kinun — s a nyomában legördülő mechanikus folyamat az okozati lánc.

Példánkat azonban még egyéb szempontokból is hasznosíthatjuk. Egészen más képet nyerünk ugyanis egy ilyen okozati láncból, ha belülről nézzük, vagy ha kívülről figyeljük meg. Belülről nézve, saját lelki átéléseimet mérlegelve, az egész: öntudatos elhatározásom spontán tette. El akartam dobni a követ: céljaimnak, szándékaimnak, indokaimnak megfelelően cselekedtem. Azonban az a mit sem sejtő fürdőző, aki engem a bokros domboldalon ült nem látott s az eldobott kő lármájától megrettent, vagy esetleg fájdalmas sérülést szenvedett: egy ránézve szerencsétlen véletlen szenvedő áldozata. Általános törvény gyanánt állíthatjuk fel, hogy minden esemény, belülről nézve, előidéző okozójának szempontjából mérlegelve, szellemi elhatározás szabad cselekedete, kívülről nézve azonban szerencsés vagy szerencsétlen véletlen.

Kimondhatatlan fontosságú ez az állítás! Mert ez az a szótár, melynek segítségével az egymás számára érthetetlen nyelven beszélő természettudós és minden idők természetes józan eszével gondolkodó egyszerű embere végre megérthetik egymást. Az előbbi ugyanis mindig kívülről nézi a dolgokat; az utóbbi viszont az intuíciónak elnevezett csodálatos szellemi szimpátia segítségével behelyeződik a cselekvő lény belső szellemi világába. A természettudós mechanikus folyamatok legördülését figyeli tehát meg s az okozatok egymásra következőségét ügyeli: a XIX. században nem is látott mást. Ma azonban, mivel a modern kozmogóniai elméletek a mindenséget tér-idő koordináta rendszerrel ábrázolják és arra a belátásra jutottak, hogy ennek minden pontján, tehát „itt és most“ olyan indeterminált új események következhetnek be, melyeknek következményeik lesznek a jövőben, anélkül, hogy előzményeik lettek volna a múltban: már az okkal — amelyik nem okozat, hanem a meginduló s mechanikusan legördülő kauzalitás láncolat első, tehát előidéző oka, — szóval már magával az okkal is számolni kényszerülnek. Ez azonban már az anyagi világ határán van, innen egy lépés még és a szellem világa tárul fel: ez azonban már nem a tények, nem a konkrétumok, tehát nem a természettudomány világa. A szaktudósnak nem lehet —

nem szabad elhagynia saját munkaterületét: nem tehet tehát egyebet, mint maga teremtetten szimbólumokkal barrikádozza el magát. Ez a szimbólum a „véletlen“. Mint *Eddington* világosan kifejti: ha olyasmi történik a világban, amit meg nem történtté tenni többé már nem lehet, az a „véletlen“ hatására vezetendő vissza, hatása a keveredés folyamatának felel meg és következménye az „esély“.

Ezzel szemben a természetes józan eszével tájékozódó ember sohasem elégszik meg az események konstataálásával, utólagos regisztrálásukkal, hanem elébük iparkodik vágni. Gyorsan végig fut az okozati láncon s megérkezve az első okhoz, intuíciója segítségével amögé kerül és egy csodálatos közvetlen szellemi kapcsolat segítségével előidézőjének szándékait tudakolja. Ez magyarázza meg, mint *Léwy-Brühl* munkáiból tudjuk: a primitív ember szemében egyáltalán nincs véletlen, hanem minden esemény szándékból, szellemi elhatározásból fakad. Saját erejének, képességeinek megfelelő kauzalitás-láncolatok előidézését embernek, állatnak tulajdonítja, az övét meghaladó természeti folyamatok megindítása jó vagy rossz démonok, szellemek, istenek műve.

Ez a felfogás egyébként a legújabb filozófiai irányokkal is párhuzamos. Így báró *Brandenstein* szerint az okság elvének helyes értelmezése döntő jelentőségű a természet és a valóság problémáinak megoldásában. *Gerencsér* fenti szerző legújabb munkájának bírálataiban kifejti, hogy: *Brandenstein* szerint az oknak az okozatnál végtelenül gazdagabbnak kell lennie *tartalom és tartam* szempontjából egyaránt. Azaz minden ok legalábbis potenciónalisán végtelen való, önálló szellemi szubsztancia. Így csak egyféle okság van, az úgynevezett *transzcendentális okság*. *Bergson* is kifejti, hogy filozófiai értelemben véve a természetben tapasztalható okozati láncok képezik a mechanikus kauzalitást, ennek előidézője mindig szabad szellemi ok s így ha véletlenről beszélünk is, azt olyan szimbólumnak kell tekinteni, mely mindig szándékot takar.

6. Mindaz, amit eddig felsoroltam, még bevezetés sem volt, hanem csupán csak egyszerű megindokolása annak, hogy a természettudományok mai állása, korunk filozófiai felfogása egyformán megindokolja a természetes józan ész sokezer éves felfogásának, megrendíthetetlen meggyőződésének komolyan vételét. Ezt a meggyőződését következőképpen jellemzi *Öesterreich*: „A primitív ember egyáltalán nem is ismer a természetben semmiféle törvényszerűséget. Az ő szemében minden esemény akarat eredménye, istenségek, démonok, az ősök szellemei vagy varázslat által feltételezettek. Ez okból kifolyólag nem is tesz soha semmit anélkül, hogy ezen felsőbbrendű lények kegyét ne biztosítaná magának, azután rosszakarataikat elfordítani ne iparkodna, vagy pedig varázs-

lattal törekszik cselekvéseinek sikeres eredményt biztosítani. Ilyen módon egész életét átjárják, úgyszólván minden cselekvését megelőzik vallási vagy varázslati tevékenykedések... Ennek megfelelően a sámánság is el van terjedve az egész világon. Szibériában éppúgy megtalálhatjuk, mint Dél-Ázsiában, az eszkimóknál is mint Afrikában.

A szellemi lényekben való hitnek az egész emberiségre való kiterjeszkedése olyan tény, hogy az empirikus és experimentális alapokhoz ragaszkodó pszichológia sem mehet el tudomásulvétel nélkül mellette. *Jung* határozottan figyelmeztet is erre, kifejtve, hogy: „szellemi természetű valóságok létezésének gondolata semmiképen sem új felfedezés, hanem éppen ellenkezőleg, az emberiség egyik legkoraiabb és legáltalánosabb „vívmánya”: a szellem-világ konkrét létezéséről való meggyőződés. A szellemvilág különben sem volt sohasem olyan felfedezés, mint például a tűz készítése, hanem ez egy, a materialis világtól semmiben sem különböző, realitás megtapasztalása, vagy tudomásul vétele. Teljesen kétségbe kell vonnunk, hogy egyáltalán léteznének primitívek, kik „mágikus hatásokat” vagy „mágikus szubsztanciákat” ne ismernének. („Mágikus” csupán csak egy szó a szellemi számára.) Az is valószínű, hogy az összes emberek tudomással bírnak a szellemekről. A „szellem” egy pszichikai tény. Ahogy mi saját testünket megkülönböztetjük idegen testektől, ugyanígy különböztetik meg a primitívek saját lelküket az idegen szellemektől, ezeket idegeneknek és hozzájuk nem tartozóknak nyilvánítva. Az ő szemükben a szellemi lények külső észrevétel tárgyai, míg saját lelkük nem képezi külső észrevétel tárgyát.” *Bíró, Tn. W. Danzel, E. Dürkheim, Frazer, B. Gutmann, N. Söderblom, Vámbéri és G. Wobbermin* alapvető munkáiból megtudhatjuk, hogy bár a jelenleg élő primitívek lelki életét sem ismerjük kielégítően és így a távoli idők embereié még elrejtettebb, mégis bizonyosra vehetjük, hogy vallásaik istenhit, mitológia és mágia szétbogozhatatlan szövevényét jelentve, szellemi lények létezésének, realitásának és szabad tevékenységének megrendíthetetlen hitét, biztos meggyőződését zárják magukba.

A filozófia sem térhetett ki a szellemi lények realitásának ténye elől. *Schelling* a mitológiák kialakulását tanulmányozva kiemelte, hogy az ezekben szereplő szellemi lények egyáltalán nem az emberi fantázia alkotásai, hanem reális bizonyítékok, objektív tapasztalatok és élmények alapján ismertettek fel, vagyis: „pozitív reális hatalmak tevékenykednek”. *James* a görög istenek realitásával foglalkozik és azt a mai pszichológia megvilágításában is bebizonyítotttnak tartja. A legújabb kor francia metafizikusai is, *Vacherot, Ravaisson, Secrétan, Renouvier, Lachelier, Maine de Biran* és *Cousin*

megkezdette irányt folytatva — spiritualisztikus alapon állanak és pszichikus-szellemi teleologikus irányban kutatják a valóság természetét.

Míg a mitológiák és pogány vallások a szellemi lényeket isteneknek, tündereknek, démonoknak stb. tartják, addig a keresztény vallás a személyes Istenen kívül kizárólag csak angyalok létezését tanítja. Mint *Schütz* írja: Az angyalokról szóló tan *nem könnyű feladat* elé állítja a teológiai tárgyalást: teremtményekről van itt szó — „Vannak angyalok, azaz az embernél tökéletesebb szellemi valók.”

7. Megkezdhetjük végre tulajdonképeni feladatunkat. Ez az embernél magasabbrendű, teljesen szellemi, szóval immateriális lények tevékenységének vizsgálata. A célt elérő módszer pedig a természettudományi kutatási iránynak a természetes józan ész munkájával való poláris kapcsolatban hozása és egymást kiegészítő dinamizmusuknak filozófiai felülbírlása. Egyszerűbben: ki kell emelnünk mindazokat a kauzális láncokat, melyek a természettudományi felfogás szerint a véletlen szimbólumába torkolnak és azután a romlatlan intuíció segítségével mögéjük kell kerülnünk. Az okozatból visszakövetkeztetünk az okra, az okot ideának fogjuk fel, ezt mérlegelve iparkodunk tisztába jönni alkotójának, szóval elgondolójának szándékaival s szándékaiból azután természetét, vagyis szellemi mivoltát próbáljuk kiolvasni.

Legelőször a mechanikus kauzalitási láncolatokat kell csoportosítanunk. Itt minden további indokolás nélkül azonnal kikapcsolhatjuk az organizmusok által előidézetteket. Az élőlények mint okozók szintén szellemi képességeikkel indítják meg az esemény-sorozatokat, azonban ez a szellemi mivoltuk testükben immanens s így semmiféle nehézséget nem okoz szellemi mivoltunknak a test-lélek szintézisben való jellemzése és elkülönítése. A tiszta, az immaterialis szellemi világ felé fordítva figyelmünket egy újabb felosztást vihetünk keresztül. Ugyanis meg kell különböztetnünk az Istent mint legfőbb szellemi valóságot, mint ok nélküli okot a teremtett szellemi valóságoktól.

A keresztyénség csodálatos megújulását éli át napjainkban. A vallásos meggyőződés reneszánsza felment bennünket attól, hogy a keresztyén Isten-hitet taglaljuk és így teljesen elegendő röviden utalni arra, hogy korunk meggyőződése szerint az Istenség attribútumai közé tartozik a szentség és változhatatlanság. Ez annyit jelent, hogy csupán csak azoknak az oksági láncolatoknak megindítását tulajdoníthatjuk Istennek, melyek az erkölcsi síkon az abszolút tökélyt, az értelmi síkon az abszolút tudást mutatják, a történetben pedig az abszolút befejezettséget nyilatkoztatják ki.

Ennek a felfogásnak az észszerű alapjait megtalálhatjuk a modern fizika világképében. A fizikai mindenség egy sajátos kettős rétegzettséget mutat. A felszínen mutatkozó jelenségek a relativitástan értelmében viszonylagosak, a véletlen által előidézett indeterminált folyamatokból állanak s ezeket a másodlagos természeti törvények csupán csak a nagy számok törvénye alapján jellemzik. A mélyben azonban az abszolútum van (nem filozófiai, hanem fizikai értelemben véve), a bonthatatlan s megváltoztathatatlan alapelemek, melyeket az elsődleges természeti törvények, az ú. n. transzcendentális törvények szabályoznak.

Itt megint kezét nyújt egymásnak a modern fizika és a természetes józan ész. Ugyanis a primitív ember világképe szerint is kettős rétegzettséget mutat a mindenség: az örök változatlanok és a folytonosan változónak a keverékét. Természetesen a nyelvhasználat és korszellem a legkülönbözőbb módon jelöli ezt a kettősséget, abban azonban minden felfogás megegyezik, hogy a valóság teljességét átjárja és még a kezdetet is kettéosztja. A legtöbb teremtéstörténet szerint maga a teremtés is kettős, mert először teremtetett, vagy talán sohasem teremtetett, hanem öröktől fogva létezett, a világmindenség változatlan része és ennek a valamilyen „keveredéséből” teremtdőtt meg és teremtdízik folytonosan a meglévő mindenség. Ez a kettősség azonban nemcsak a világmindenség „anyagára” vonatkozik, hanem az azt fenntartó, alakító, talán éppen „keverő” isteneire. *Maeterlinck* írja, hogy az összes politheisztikus vallások istenei felett és megett áll a „Nagy Ismeretlen”, az abszolút, míg maguk az istenek egyszer „születtek” és változnak. A római és görög mithoszokból is tudjuk, hogy az istenek felett áll a végzet és a törvény s a káosz már születésük előtt megvolt és az ő szabadságuk és tevékenységük az emberekhez hasonlóan nem abszolút, hanem keretek közé szorított.

8. Az egyszerű ember világképét az antik bölcselők tették az emberiség közkincsévé és mivel bátran állíthatjuk, hogy a gondolat Európában görögül szólalt meg először, a tudományos világmagyarázat kezdeteit is az ő érdemüknek tudjuk be. A fizikai világmindenség kétrétegűségének és a változatlan alapelemek keveredésének gondolata többek munkájával fokozatosan öltött formát. A létező dolgok ősananyagból: vízből, tűzből, vagy pedig a közelebből meg nem határozott „apeiron”-ból folytonosan alakultak ki. *Anaximandros* azt hitte, hogy a világegyetem mint differenciálhatatlan tömeg kezdődött s ebből, az ellentétek különválasztása útján keletkezett mindez. *Anaximenes* úgy írta le a dolgok ősi állapotát, mint egy ritka tömeget, amely fokozatosan

széllé, felhővé, vízzé, földdé és kővé sűrűsödik. *Herakleitos* szerint minden dolog harccal születik és múlik el. „A változásnak, harcnak és kiválasztásnak ebben a hullámozásában csak egy valami állandó: a törvény. Ezt a rendet, mely minden dolog számára ugyanaz, nem Isten csinálta, sem ember, mindöröktől fogva megvolt és meg is lesz.“ *Anaxagoras* felfogása szerint minden látszó dolog az őanyag részecskéinek keveredéséből állt elő, ezek a részecskék maguk azonban örök időig változatlanok. A szemünk előtt lefolyó és a tapasztalásból közismert változás, szóval mindaz, amit keletkezésnek és elmúlásnak tartunk, semmi más, mint a keveredés és szétválás folytán előálló látszat. *Leukippos* és *Demokritos* pedig már teljes határozottsággal kimondották, hogy minden létező test az őanyag atomjaiból van felépítve. Az atomok oszthatatlanok, eltörhetetlenek, áthatolhatatlanok, de alakra, nagyságra és súlyra különbözők. Örök időktől fogva örök időig változatlanok. Azonban az üres térben különböző sebességgel mozoghatnak. Mindezekkel annyira megegyezik *Newton* véleménye, hogy érdemes szóról-szóra idézni: „Kezdetben Isten az anyagot szilárd, masszív, kemény, áthatolhatatlan, mozgékony részecskékből formálta ki... Ezek a részecskék oly szilárdak, hogy soha el nem törhetnek, sőt még meg sem kophatnak... A részecskék megváltozhatatlanságát igazolja az, hogy minden időben azonos természetű és strukturájú testeket alkotnak, mert ha eltörnének, vagy megkopnának, meg kellene a belőlük készült dolgok természetének változni... Az a tény, hogy a testek minden időben ugyanazoknak a törvényeknek engedelmeskednek és azonos strukturájuk, kétséget kizáróan igazolja, hogy elpusztíthatatlan és változhatatlan részecskékből kellett felépülniök.“

Az elmúlt évszázadok *Newton* és *Anaxagoras* elvi megállapításain semmit sem változtattak és a fejlődés csupán csak a részecskék pontosabb körülírásában és fokozódó felforrósításában nyilvánult meg. Az abszolútum, amelyik az anyag, erő, tér, idő végső részecskéiből s azok egymáshoz való viszonyát szükségszerűen szabályozó elsődleges természeti törvényekből áll: Isten műve. Ez az ú. n. elsődleges őskáosz, mely ellentétben a kifejezés szokásos értelmezésével, maga a rend, az organizáció teljessége. *Eddington* találóan a gyárból kikerült, elrendezett lapu kártyacsomagokhoz hasonlítja és a fellépő s tevékenységét megkezdő „véletlen“ a keveréshez hasonlóan működik. Az abszolút alapelemek keveredése idézi elő a másodlagos, az ú. n. valószínűségi törvényekkel jellemzett mindenség-felépítményt.

A modern fizika azonban nemcsak a keveredés miatt osztja ketté a mindenséget abszolútumra és viszonylagosra,

hanem a termodinamika második alaptörvénye értelmében is. Ennek, vagyis az ú. n. entropia-tételnek végiggondolása ahhoz a végső konkluzióhoz vezet, — szórul-szóra idézve *Eddingtont*, — hogy „Isten néhány billió év előtt megteremtette a Mindenséget és átengedte a véletlen játékának“.

9. A szellemi lények tevékenysége két jól megvonható határ közé tartozik. Az egyik: Isten megalkotta fizikai abszolútum s annak áthághatatlan törvényei; a másik: az élő organizmusok könnyen áttekinthető tevékenységének birodalma. Ugyanis az élőlények individuális lelkében önmagára eszmélő „én“ tevékenysége elvben megegyezik a szellemi lényekével: ideát, eszmét alkotnak és ezek az eszmék objektiválódnak, megvalósulnak. Az idea megvalósulási principiuma szimbolizálja a szellemi lények és az organizmusok tevékenységének elvi megegyezését, a rangbéli, hatalmi és képességbeli különbségük pedig a cselekvések minőségbeli különbségeit.

A szellemi lények tehát nemcsak rang szerint foglalnak helyet Isten és ember között, hanem tevékenységükben is. Célszerű ezért külön-külön tanulmányoznunk az isteni és az emberi tevékenységet s a két határral megvont keretbe azután már csak egyszerűen belé kell helyezni őket. Isten, mint szellemi lény ideát alkot, „kezdetben vala az ige, logosz, eszme“ mondja az Evangélista. Az isteni idea megvalósul. Ez a megvalósulás a teremtés s mint ilyen, egyszerre befejezett s tökéletes. *Spinoza* meghatározása illik ide, isteni idea és valóság egy és ugyanaz a dolog kétféle módon kifejezve. Tovább taglalva bölcséletileg az isteni tevékenységet elsődlegesen meglévő nem megszerzett, hanem primer tudást, abszolút hatalmat és képességeket, korlátlan szabadságot és tökéletes befejezettséget láthatunk benne.

Mindezeket maradéktalanul felfedezhetjük a fizikai világmindenség abszolútumában és a szerves élet fundamentális jelenségeiben. A mindenség végső elemeinek s törvényeiknek tökéletességét, tehát elsődleges tudással és hatalommal végrehajtott megteremtettségüket már láttuk. A korszerű biológia pedig napjainkban kezdi ugyanezeket a tényeket az általános életjelenségekben felismerni. Az élet megteremtése és fenntartása nem lehet próbálkozás s kísérletezés eredménye, nem alapulhat a tapasztalatokkal megszerzett tudáson, hanem minden tudásnak és teljhatalomnak feltételezését igényli.

Ezzel szemben az élőlény idea alkotása és megvalósítása egy szálnalmas lassúsággal felfelé kapaszkodó erőfeszítés. *Jennings, Wattson* a többi magatartástannal foglalkozó kutató megfigyelte és kísérletekkel bebizonyította, hogy az „én“ csalódásain s tévedésein okulva (*tiral and error*) ala-

kítja ki környezetének legjobban megfelelő magatartását. Tapasztalással megszervezett tudás és áthághatatlan keretek közé szorított, de azokon belüli szabadság jellemzi tehát az összes teremtmények életét.

A mindenség úgy részleteiben, mint teljességében ideákból s azok megvalósulásából áll. Minden idea Istené, vagy a teremtményeké. A teremtmény pedig, legyen szellemi lény vagy organizmus, tapasztalati tudásának felhasználásával gondolja ki eszméit és áthághatatlan keretek közé állítva próbálkozással s kísérletezéssel, kudarcain okulva alakítja ki cselekedeteit. Aki tehát a szellemi lények mivoltára s tevékenységére kíváncsi, annak nem kell egyebet tenni, mint a tényekből, eseményekből, folyamatokból kihámozni az okot előidéző, a bennük megvalósulni akaró eszméket és a tökéletesség, a befejezettség mérlegére vetni. Ha ezen megmérve könnyűnek találtnak, nem a Teremtő, hanem valamelyik teremtményének gondolatai és ha nem emberéi, akkor szellemi lénytől, angyaltól vagy ördögtől származnak.

10. Vegyünk sorra néhány ilyen emberfeletti, de Isten alatti eszmét. Induljunk ki mindjárt a kezdet-kezdetéből, az őskáoszból, a végső részecskék abszolút törvényekkel szabályozott rendjéből. Ezek a törvények ugyanis olyan tág kereteket zárnak magukba, hogy közöttük szabadon tevékenykedhetnek a megteremtett szellemi lények, illetve a fizika szerint akcióba lép a „véletlen“. Ennek hatására parányi kis felhalmozódások jöttek itt és ott létre és mindig több részecskét ragadtak magukhoz. Az uralomért harcoltak egymással, elragadták egymás és elvesztették saját zsákmányukat, míg csak az anyag bizonyos sűrűsödési pontok körül össze nem tömörült, a térnek, — melyből kiragadtatott — óriási területeit üresen hagyva. Így osztotta szét lassankint a nehézkedési erő (gravitáció) az eredeti káoszt. Ezek az első részek azonban még nem a csillagok voltak, hanem csak az, amit valamiféle „mindenség szigeteknek“ nevezhetnénk: mindegyikből azután végeredményben több milliárd csillagból álló rendszer fejlődött ki... A nehézségi erő, amiképpen az eredeti káoszt felosztotta, olyan módon osztotta ezeket a mindenség-szigeteket is tovább. Egymást váltották fel, előbb a csillaghalmazok, azután maguk a csillagok. A csillagokkal jött a fény: abból az élénk tolongásból született meg, mely a magányukból kiszakított elektromos részecskék sűrű összezsúfolásából állott elő.

A csillagok tehát a „véletlen“, vagyis a szellemi lények által összezsúfolt anyagmasszák. Sok milliárd csillagot teremtetek a rendelkezésükre álló anyagból a transzcendentális törvények kijelölte keretek között. Ennyi milliárd csil-

lag között akadhat néhány, mely valamilyen rendkívül ritka „véletlen“ révén a többitől eltérő sorshoz juthat. Az ég elképzelhetetlen tágassága mellett a forgalom olyan ritka, hogy egy csillag magától értetődő jogossággal számíthat arra, hogy egész életét összeütközés veszélye nélkül utazhatja végig. Ennek kockázata az egyes csillagra vonatkoztatva oly csekély, hogy nyugodtan elhanyagolható: mégis tízezer millió csillag a saját rendszerünkben és még sokkal több a többi rendszerben a „véletlen“ számára bizonyos lehetőséget jelent. Ha a kockázat csak 1:1.000.000.000 arányos is, mégis kell néhány szerencsétlen áldozatnak akadni, mely arra ítéltetett, hogy ennek az „egy“-nek a szerepét vállalja. Ennek a ritka szerencsétlenségnek a mi napunkkal kellett bekövetkeznie — szerencsétlenség a nap szempontjából, ránk vonatkozólag azonban létezésünket lehetővé tevő ok. Egy a térben haladó csillag „véletlenül“ utolérte a mi napunkat, nem ütközött ugyan össze vele, de annyira mégis megközelítette, hogy hatalmas dagályhullámot idézett elő rajta. Ezen zavaró alkalommal a nap anyagának óriási tömegei törtek ki belőle és mivel a gyors forgás, a centrifugális erő kiszakította őket, nem juthattak többé vissza a napba, hanem gömbökké sűrűsödve — bolygókká váltak. Így írja le *Jeans* ár-apály elméletével a mi naprendszerünk „véletlen“ kialakulását.

Mi szerintünk azonban a szellemi lények évmilliárdos kísérletezése s próbálkozása kellett ahhoz, hogy egy olyan anyaghalmazt hozhassanak létre, mely elég sűrű és elég kicsi ahhoz, hogy hideg lehessen. 10.000.000 fokos és még ennél is magasabb hőmérsékletek uralkodnak a csillagok túlnyomó többségének belsejében: és ez nem is lehet más-kép, míg az anyag ilyen mérhetetlen tömegekben van összezúfolva. És most *Eddington*nak adom át a szót, hogy őt szórul-szóra idézve bizonyítsam be, hogy a korszerű csillagászat standard munkáiban pontosan ugyanazokat a képességeket tulajdonítják a „véletlennek“, mint amit az anyagokról tételezünk fel. „Úgy látszik — írja *Eddington*, — mintha a fejlődés első fokozatánál az lett volna a terv, hogy az anyag intenzív hőséggel láttassék el. A hideg anyag ötlete csak később merült fel. Elég valószínűtlenül hangzik ugyan, hogy a csillagmilliárdok beláthatatlan seregében a nap az egyetlen, mely bolygórendszerrel bír, mindazonáltal általános csillagászati vélemény, hogy egy ilyen fejlődés rendkívül ritka. Ezekben a különleges képződményekben a „természet“ kísérletezéseinek eredményeit kell észrevennünk, melyek azzal a céllal végeztetnek, hogy megállapíttassék, milyen ritka és különleges eredmények állanak

elő, ha az anyag maga természetes többmillió hőfokú temperaturájától eltérően hideggé válhat.“

Jeans is „a mindenség hideg kísérleti állomásairól“ ír. A fejlődés második impulzusa bizonyos hideg, planétaszerű bolygók megteremtése volt és ez anorganikus sziklák, ércék és egyéb anyagok kialakításával ki is merült. Valami más és valami teljesen új kivétel vagy szabálytalanság után kell kutatnunk, ha még valami további eseményt kívánunk látni. Aligha fejezhetjük ki másképp, mint egy ritka szerencsés „véletlennel“, hogy az egész számok sorában a 6-os szám is fellelhető, mert más módon teljességgel megmagyarázhatatlan maradna az a tény, hogy a szerves élet el sem kezdődhetett volna, ha a „természet“ aritmetikája a 6-os számot nem vette volna észre. A 92 elem általános felépítési terve magábafoglalja az egyes elemeknek az első 92 számon alapuló szerkezeti tervét és ez egy hatalmas, mindazonáltal erősen korlátozott változatossággal bíró materiális világot tesz lehetővé: de a szén (carbonium) eleme, melynek szerkezeti tervében a hatos szám használtatott fel, fellázad azok ellen a korlátok ellen és pedig egyenesen a 6. szám különlegességeinek alapján. A szénatomok előszeretettel sorakoznak fel hosszú láncok alakjában, mint ahogy a szappanbuborék szívós burkában lévő atomoknál szokásos. Míg a többi atomok kettesével és hármasával, vagy legfeljebb tizesével szerveződnek, addig a szénatomok százával és ezrével csoportosulnak. A szénatomnak ebből a képességéből, mellyel mindig bonyolultabb struktúrákat tud képezni, fakad a harmadik fejlődési impulzus.

Ha emberi mivoltunkból fakadó módon nem nyüggöznek le bennünket teljesen a megrendítő és lesújtó kozmikus dimenziók, észre kellene vennünk, hogy a fizikai világmindenség második rétegzettségét, valamint az anorganikus dolgokat az egyszerű elemektől a legbonyolultabb vegyületekig kialakító tevékenység, elvileg a mi emberi tevékenységünkkel rokon. Ha nem tudjuk, ha nem merjük a méterekkel, órákkal, kilókkal jellemezhető fáradozásunkat a fény sebességével, évmilliárdokkal, nap- és tejút rendszerekkel jellemzett tevékenységgel összehasonlítani, akkor hasonlítsuk ezt az Isten teremtet tevékenységéhez. A fizikai világmindenség abszolutumának, valamint az élő személyiségek megteremtésének aktusa olyan fenséges, tökéletes befejezettséggel történt és történik, hogy hozzá hasonlítva százalmas, tapogatódzó próbálkozás, nekilendülés és visszafordulás, siker és csúfos kudarc a „véletlen“ teremtet tevékenysége. Lehetetlen észre nem venni az áthághatatlan kezetek közé szorítottságot, az isteni mindentudás és mindenhatóság hiányát. Szóval egészen bizonyos, hogy nem terem-

tői, hanem teremtményi tevékenységet szimbolizál a fizikusok „véletlen“-je.

11. A szellemi lények tevékenysége azonban magától értetődő természetességgel nem korlátozódik a fizikai világ-mindenségre, az anorganikus folyamatokra. A biológia mindazokat a jelenségeket, melyek nem az öncélú élet primér tökéletességére vonatkoznak és amelyeket mi Isten teremtmény és fenntartó tevékenysége gyanánt fogunk fel s meghaladják az öntudatos „én“ képességeit: szintén „véletlen“-nel szimbolizált irracionálisnak tulajdonítjuk. *Darwiné* az érdem az emberi tevékenységnek a „véletlen“ tevékenységével való tudományos összehasonlításaért. Korszakot alkotó műve, a fajok keletkezése tulajdonképpen nem egyéb, mint ennek az elvnek felismerése és következetes keresztülvitele. Az állattenyésztő által elvégzett „mesterséges kiválasztás“-nak a természetben lezajló „természetes kiválasztás“-sal való szembeállítás nem egyéb, mint az öntudatos emberi „én“-tevékenységnek a „teremtő véletlen“ tevékenységével való szembeállítás, összehasonlítása, megkülönböztetése, szóval higgadt, tudományos összemérése. Az, hogy *Darwin* „természetről“, a fizika meg „véletlenről“ beszél, az semmiféle különbséget nem jelent, tudva azt, hogy mindkettő egy irracionális valaminek a szimbóluma.

Ismét nem kell egyebet tenni, mint találomra felütni valahol *Darwin* munkáit s a benne előforduló „természet“ szót kétszer aláhúzni. Ha az ember szellemi lény, angyal vagy ördög szóval helyettesíti be a szimbólumot, akkor ugyanazt a tapogatódzó próbálkozást, kísérletekkel tökéletesített ideaalkotást láthatja, ami a teremtményi tevékenység jellemzője. Így például: „Ha már az ember is nagy eredményt érhet el és ért is el, mindenesetre a maga tervszerű és öntudatlan kiválasztási eszközeivel, mit nem érhet el akkor a *természetes kiválasztás*? Az ember csak külső és látható jellemző vonásokra hathat: a *természet*, ha szabad a legalkalmasabbak természetes megővését, vagy megmáradását *ekép személyesítenem*, nem törődik a külsővel, csak amennyiben ez válik valamely lénynek a hasznára. A *természet* befolyással lehet minden belső szervre, a szervezeti különbség minden árnyalatára, az élet egész gépezetére. Az ember csak a saját érdekében válogat: a *természet* csak annak a lénynek érdekében, amelynek gondját viseli. A *természet* minden egyes kiválasztott jellemző vonást teljesen kipróbál, ami benne foglaltatik már magának a kiválasztásnak a tényében. Az ember... gyakran félig-meddig torz formán kezdi a kiválasztását: vagy legalábbis olyan módosuláson, amely elég feltűnő, hogy megragadja a figyelmet, vagy nyilvánvalóan haszonnal kecségteti őt.

A természet ölen a struktura vagy szervezet legapróbb különbségei is felbillenthetik a pontosan kiegyensúlyozott mérleget a létért való küzdelemben és így fennmaradhatnak. Milyen mulékonyak az ember vágyai és erőfeszítései! Milyen rövid az ideje! És ennél fogva milyen szegények lesznek az eredményei azokhoz képest, amelyeket a természet egész geológiai korszakok során halmozott fel! Csodálkozhatunk-e hát, hogy a természet termékei sokkal „valódibb” jellegűek, mint az emberéi? Hogy mérhetetlenül alkalmazkodnak az élet legbonyolultabb körülményeihez és szemlátomást sokkal magasabbrendű művészet bélyegét hordják magukon?

Darwin munkáin végigvonuló szimbólikus értelmezés különös szint és értelmet kapott Mendel felfedezéseiben és az újabbkori fejlődéstan kutatási eredményeiben. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a „természet”, illetve a „véletlen” szimbolumával jelölt irracionális tényezőknek nemcsak az egyes varietások fenntartásában, illetőleg kipusztításában van tevékeny szerepe és a fajok kialakítását nem csak negatív értelemben egyes varietások kiküszöbölésével végzik, hanem az egyes variánsokat is ők teremtik meg. Correns kifejtette, hogy minden újszülött élőlény az öröklődő geneknek egy teljesen új, addig soha nem létezett kombinációja. Goldschmidt ezt úgy érzékelteti, hogy egy szülő párnak csak 10 öröklődő faktort tételez fel és kimutatja, hogy ezek 250.000 egymástól teljesen különböző utódot hozhatnak létre. Morgan és munkatársai pedig egy egyszerű, száz nap alatt ivaréretté váló legyecskének (*Drosophila melanogaster*) chromozomáiban eddig már több mint ötszáz öröklődő faktort „térképezték le”.

Kétségtelen tehát, hogy minden egyes új individuum nagyszámú öröklődő gen új kombinációján, permutációján és variációján alapuló variétás. Itt tehát ugyanolyan keverés történik, mint a fizikai világmindenség alapelemeivel. Ez a keverés Johansen szerint „a véletlen játéka”, szóval a véletlen szimbolumával jellemzett szellemi lények végzik. Maga a keveredés, mint ahogy a mendelezés mutatja, a Gauss-féle valószínűségi vagy binominális görbével ábrázolható. Johansen növényeken, Quetelet amerikai katonákon végzett méréseit variációs görbével jellemezte és ez teljesen megegyezik Galton véletlen apparatusával nyert szemléltető görbével. Egészen bizonyos tehát, hogy a fajok keletkezése, kialakulása a „természet”, a „véletlen” szimbolumával jelölt szellemi lények műve, akik egyrészt az öröklődő genek tetszésük szerinti „keverésével”, tehát a kombinálás, permutálás és variálással valósítják meg ideáikat és így teremtik meg az új varietásokat, azután a nagy-

számú varietás közül a nekik nem tetszőket „szelektálják“, szóval egyszerűen kipusztítják. Ezt minden további nélkül igazolja az az egyetemesen elfogadott természettudományi tény, hogy a mendelezést, tehát az öröklődő genek keveredése következtében keletkező varietások fellépését valószínűségi törvények jellemzik. A fizikai világmindenség alapelemeinek az öröklődő genek, az abszolútum transzcendentális törvényeinek az öröklődés törvényei felelnek meg, az általuk kijelölt keretek között zajlik le a „véletlen“ előidézte keveredés: a szellemi lények teremtő tevékenysége.

Fetűnő analógiát kell tehát észrevenni: a fizikai világmindenség második rétegzettségének kialakulása és a fajok keletkezése között. A termodinamika munkahipotézise a fizikai világmindenségre vonatkozólag azt tanítja, hogy Isten megteremtette és fenntartja az őskáosznak elnevezett anyag, energia, tér és időrendszert és ezt a szintén általa megteremtett és fenntartott „véletlen“ rendelkezésére bocsátja, hogy ez a transzcendentális törvények megsabta kereteken belüli szabad tevékenységével alakítsa ki az általunk jelenleg tapasztalható mindenséget. Ezzel analog módon most már azt kell kijelentenünk, hogy Isten a második teremtetéskor megteremtette az élő organizmusokat és azután a „véletlen“ rendelkezésére bocsátotta őket, hogy a biológiai törvények megsabta áthághatatlan kereteken belüli szabad tevékenységükkel, a *Darwin* által felismert és a „természetes kiválasztásnak“ elnevezett módszerrel hozzák létre a jelenleg élő fajokat.

12. Eljutottunk tehát oda, hogy pontosan körvonalazhatjuk a véletlen szimbólumával jelölt szellemi lények tevékenységi birodalmának határait. Ide tartozik: a fizikai világmindenségnek az abszolútum fölé épülő teljessége és a biológiai és pszichológiai törvényekkel körülhatárolt szerves élet. Elvileg ugyanazt az arányt láthatjuk a szervetlen, mint a szerves világban megvalósulni: az elsődleges törvények Isten megfélebbezhetetlen akaratának kifejezői, a másodlagosak a „véletlen“ tevékenységét utólag jellemző statisztikai összefoglalások: az élők birodalmában a biológiai és pszichológiai törvények képezik az istenség akaratát, a leszármazás, fajfejlődés, természetes kiválasztással jellemzett, nagyobbára szintén csak statisztikai összefoglalások pedig a véletlen tevékenységének kifejezői. Alapvető különbség azonban a szervetlen és a szerves világ között, hogy míg az előbbiben minden az Isten és a véletlen tevékenységének összessége, addig a szerves világon már hárman osztoznak, mert Istenen és a „véletlenen“ kívül szabad célkitűzők és megvalósítók még az élőlények is.

Az Isten életet teremtő és fenntartó tevékenységének mindentudáson és mindenhatóságon alapuló tökéletessége annyira nyilvánvaló, hogy immár nem okoz különösebb nehézséget a szellemi lényeknek a fejlődésben megnyilvánuló tevékenységének körvonalozása. Az élő lények tapasztalati tudással, kísérletezéssel és próbálkozás segítségével hajtják végre tevékenységüket. A behavioristák, a magatartástan tudósai, az individuál-pszichológusok tanulmányai alapján ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy minden tapasztalható tényről megállapíthatjuk, hogy azt Isten teremtette vagy emberek alkották. Az egyik csoportba sem sorozható eredmények kétségkívül a „véletlentől“ származván, az alkotásból az alkotóra való bevált visszakövetkeztetési módszer segítségével hozzáfoghatunk tanulmányozásukhoz. Már az első felületes pillantás alapján azt kell *Eddington*-nal mondanunk, hogy a „véletlen“ minden lehetséges és elgondolható hibát elkövetett, míg az ember mai alakjához jutott.

A leszármazáson, a fajfejlődésen végigvonuló kísérletezést, próbálkozást, sikert és kudarcot, előreleendülést és visszatorpanást olyan szemléletesen illusztrálja a modern fejlődéstan és származástan, hogy nem kell egyebet tennünk, mint ötletszerűen kiemelni s felsorolni néhány közismert, tankönyvszerű adatot. Így — hogy mindjárt az elején kezdjük — kevés sejt nőtt meg akkorára, hogy miliméterrel mérhetjük. Más esetben a sejtek összeálltak, egyéniségüket elvesztve közös tömegbe olvadtak. Az ilyen nem tud kellőképpen szervezkedni és legfeljebb vékonyka nyálkareteget alkot. A szivacsok az élet zsákutcáját képviselik. Meghódították ugyan az édesvizet és az óceánt, változatos alakgazdagságot értek el, mészből, üvegfinomságú kovátkból és szarúból a szellemi lények olyan vázat építettek számukra, hogy csodájára járunk, de mindig a fenékhez maradtak kötve, még a legprimitívebb idegrendszer sem érték el és sohasem tudtak igazi egységbe olvadni. Kudaruk oka talán az, hogy egyetlen szájnylás helyett tömérdek pórusuk van.

A többsejtű állati test felépítésének másik kísérlete, a tömlősbélű típus jóval ügyesebb. Ugyanis a szellemi lények a tömlősbélűek szöveteit már alaposabban specializálták. Valódi szájnylást készítettek, amely emésztőcsatornába nyílik és csakhamar eljutottak az egyszerű, de már hálózatos idegrendszerhez is. Az idegek a test telegráfdrótjai. Feltalálásuk a testi reakciók meggyorsulását jelentette. Új utat teremtett, amelyen át a test távoli részei is érintkezhetnek egymással. Mihelyt a szellemi lények a gyors érintkezés lehetőségét felfedezték, a szájkörüli rész nyomban speciálizá-

lódott. Prédát fogó szervek, az elfogott táplálékot megtápláló és megízlelő szervek alakultak ki és az idegrendszer hálózata gyorsan tökéletesedett. Már ezen az ősi fokon megnyílt az út ahhoz a roppant evolúcióhoz, amely végül elvezetett a fejhez, az archoz és az agyvelőhöz. A következő nagy lépés az volt, hogy az állat emancipálódott: elszakadt a tengerfenéktől és a vízben szabad felfedezőútra indulhatott. Azután következett a kétoldali szimmetria megszerzése. Kialakult a hát és hasoldal, a jobb és baloldal, mert ilyen szimmetria nélkül a furge mozgás lehetetlen. A leggyorsabb közlekedési eszközök, hajók, repülőgépek gépkocsik — mind kétoldali szimmetrikusak és ilyen a legtöbb aktív állat is. A meduzák és siphonophorák, egyes tengeri anemonák, a kihalt graptolitok, — valamennyien a tengerfenékhez kötött életmód alól emancipálódott tömlősök. A kétoldali szimmetriának azonban nyoma sincs rajtuk. Melékágakat képviselnek, melyek nem fejlődtek tovább.

Az első kétoldalisan szimmetrikus állatok nyilván hasonlóak voltak a mai laposférgekhez. Ezek valószínűleg mindig csak testük egyik felén kúsztak és egyik végükkel előremásztak. Azután következett a többi részek további kifejlesztése. A test hátulsó vége az elülső rész passzív, engedelkeny követőjévé vált. Ez pedig az érzékszerveknek és az idegszövetnek a test elülső részén való koncentrációját jelentette és ezzel megkezdődött a fej és az agyvelő evolúciója. A laposférgeknek volt frissen megszerzett fejük, volt idegrendszerük, volt középső sejtrétegük, de nem volt még véredényrendszerük. Éppen ezért voltak laposak, hogy belsejüknek egyetlen része se legyen messze az éltető oxigéntől és a folyóvíztől. Összes szerveiknek azért kellett elágazóknak lenniök, hogy minden egyes rész összeköttetésben legyen azokkal a részekkel, amelyekkel vegyi kapcsolatban állt. De kiválasztó szervvel már fel voltak szerelve. A laposféreg a legegyszerűbb élőlény, amelynek már szabályos kiválasztószerve van. A laposféreg lecsapolása ugyanolyan módon történik, mint ahogyan mi lecsapoljuk a földet. A nedves belsőrészből csatornák vezetnek kifelé.

A következő nagy lépés a vér és a véredények felfedezése és kifejlesztése volt. Véredényekkel felszerelt állat már három dimenzióban is nőhet, szervei mégis szilárdak maradnak. A vér a test legbelső részeiben is el tudja juttatni az oxigént. Ezután következett a testüreg vagy coeloma kialakítása. Ebben a nedvtartalmú üregben helyezkednek el mellünk szervei, valamint beleink is. Ez a testüreg függetleníti a beleket a test mozgásaitól. Minden testüreges állat csavart bélcsatornával bír, amely megköpi a

táplálékot és végigvezeti a maga útján anélkül, hogy a test többi részeit háborgatná. Azonkívül a testüregben lévő folyadék, a maga tömördek falósejtjeivel valóságos egészségügyi kordont alkot és útját állja a baktériumoknak.

Kétségtelen az is, hogy az ízelt-lábuak hatalmas törzse szelvényezett férgекből származott le. Hogy ez az átalakulás létrejöhessen, ahhoz mindössze két nagyobb változásra volt szükség. A féreg finom burkát át kellett alakítani erősebb chitin-páncéllá, amelyen az izmok már meg tudnak tapadni. Aztán a sörtés kinövéseket át kellett alakítani ízelt függelékké, valóságos végtagokká. E két változás utat nyitott újabb mechanikai lehetőségek szinte végtelen sorának. A nagy ellenállást kifejtő chitin-páncél keménysége ellenére is hajlékony volt, mert izekre tagolódott. A szöcske a kisebb ízeltlábúak közé tartozik, váza mégis kb. 500 külön ízből van összetéve. A csigák „talpa“ eredetileg testük alsó felületének a fala volt. Hogy ez használhatóbb helyváltoztató szerv lehessen, lapos, kinyuló talppá kellett izmosodnia. Amint a talp megvastagodott és megnőtt, a belek púppá alakultak. Ennek a „zsigérpúpnak“ és az azt védő héjnak kialakítása sok problémát okozhatott a szellemi lényeknek. Ha lapos, széles kúppá növelik, az ügyetlen forma a testet felborulással fenyegette volna, amikor azonban rájöttek arra, hogy ez a hosszú zsák spirálisan összezsavarodva, erős lesz és mégis mozgékony és az egész test behúzódhatik a védő héjba és a bejáratot szarúnemű „ajtóval“ lehet elzárni, megalapították a kerti, mezei és vízi csigák hatalmas birodalmát.

Az embernek nem kell biologusnak lennie, hogy belássa a szellemi lényeknek mindenütt az Isten és az organizmus tevékenysége közé kapcsolódását. Az áthághatatlan biológiai törvények, a megfélebbezhetetlen életfeltételek képezik az isteni akaratot, mellyel nekik mindenütt számolniuk kell. Ha ezen túlteszik magukat: az organizmus elhal, a faj kipusztul: viszont minden eredményt az élőlény saját céljaira hasznosíthat.

A biológiai korlátozások közül érdemes néhány általánosabbat, a nagyobb csoportokra vonatkozót felemlíteni. Így például sem az ízelt-lábuaknak, sem a fonalférgeknek nincsenek csillangóik. A rovarok szilárd háza csak chitinből áll, viszont a puhatestűeknek és a gerinceseknek nincs chitinjük. A gerincesek lélegző pigmentjében nincs más fém csak vas, míg a zsákállatok csak a ritka vanadiumot használják. A növények klorofilja vegyi összetételében és működési módjában csak kevésbé változik. Állatokban soha sincs, ha szükség volna rá, zöld növényeket vesznek társul. A fajok kipusztulására vonatkozólag is sok példát isme-

rünk, elég csak a saurusokra utalni: az áthághatatlan határokat pedig *Morgan* demonstrálta a *drosophila*, az általa tanulmányozott gyümölcslégy halált okozó mutációival.

13. A természettudományi tények nyújtotta összbemutató most már az elé a metafizikai feladat elé vezet bennünket, hogy feltegyük a kérdést: vajjon a szellemi lényeknek mi a célja, mit akarnak a világgal és mik a szándékaik velünk? A világgal kapcsolatos tevékenységüket a keveredés és személyes cselekedeteiket statisztikailag összefoglaló, az ú. n. másodlagos természeti törvények fejezik ki, az élőlényekkel valót pedig a „fajok keletkezése“, a létért való küzdelem és minden organizmikus tudásból és állásfoglalásból le nem vezethető eredmény jellemzi. A láthatóból kell tehát ismét visszakövetkeztetnünk a láthatatlanra: az alkotásból az alkotóra, a megvalósult ideából az idea elgondolójára. És ebben semmi különösebb nehézség nincs: ahogy gyümölcslégyről ismerjük a fát, úgy minden egyes ideából megállapítható elgondolójának jelleme, szándéka, célja, jó vagy rosszindulata, tekintet nélkül jelenlétére vagy közvetlen megismerhetetlenségére. Annyira természetes és magától értetődő ez és az eddig felsorolt fizikai, biológiai, pszichológiai eredmények, melyek Isten szentségéből és az organizmusok tapasztalati tudásából levezethetetlenek, bőségesen elegendők lennének már, ha korunk antimetafizikus iránya nem homályosította volna el természetes józan gondolkodásunkat. Erre való tekintettel az eddigieket kiegészítendő, felsorolunk még néhány ideát, teljesen ötletszerűen, csupán csak arra ügyelve, hogy annak kitalálója semmiképpen se lehessen az azt megcselekvő állat, vagyis annyira haladja meg az idea megvalósítójának szellemi képességeit, hogy azt saját maga ki nem találhatván, egy magánál szellemileg sokkal magasabbrendű valakitől való szuggeráltságot bizonyítson.

Igy például az ördöghalnak (*lophius piscatorius*) a teste olyanképpen módosult, hogy a farka és a törzse erősen megrövidült, úgyannyira, hogy az egész állat szinte csak fejből áll. S ha az állat óriási, hatalmas fogakkal felfegyverzett száját kitátja, valóban nem kell különösebb képzelőerő hozzá, hogy igazi tengeri szörnyeteget lássunk benne. Szörnyeteg már azért is, mert veszedelmes és alattomos rabló. Felső ajka tájáról ugyanis végén legyezőszerűen kitáguló hosszú fonál, a hátúszó különvált sugara indul ki, ezt az iszapban elrejtőzött hal kinyújtja a szabadba és nagy ravaszul úgy mozgatja, hogy a kisebb halakat és egyéb tengeri állatokat odacsalogassa, amelyek végül is természetesen a rabló feneketlen torkában süllyednek el.

A radiolárizák váza kovasavból van. Aki a természetben a szépet keresi, ezeknél a kovavázáknál szebb alkotásokat nem találhat, mert mindegyik valósággal utolérhetetlen remeke a miniatűr ötvösművészetnek.

Az élősködő gyökérfejű rák (sacculina) pedig mihelyt megtalálta a megfelelő áldozatot, rátelepszik a testére, páncélján át belefúródik az állat véráramába és a fejtor hátulsó részén, közvetlenül a potroh alatt telepszik meg. Falánk gyökereket bocsát a rövidfarkú rák testének minden zugába, de szívét és idegrendszerét nem bántja, mert az előrelátó élősködő nem öli meg a gazdáját, hanem úgy szív táplálékot gazdája szöveteiből, mint a növény a talajból! Egyetlen gondja marad a szaporodás. Ezt úgy oldja meg, hogy valósággal pete és ondótömeggé változik.

A rovarok legtöbbje nagyon kellemetlen állat. A tömerek vérszopó fullánkossal, betegségterjesztő, gabonapusztító. Ezek a világ legnyomorultabb teremtsései: céljuk és létjogosultságuk kemény dió a teológusok számára! A fürkészdarázs nősténye a hernyók testébe rakja petéit. A kikelő fiatalok belülről pusztítják el a gazda testét, úgy hogy először elkerülnek a belső szerveket, megelégszenek a zsírraktárral, kötőszövetekkel, hogy a gazda addig élhessen, amíg a kifejlett hernyó be nem gubózza magát. Egy gyíkfajtának, a lacerta agilisnak, ötletes ivadék gondozása figyelemreméltó: ez a gyík ugyanis tojásait hangyabolyba rakja, ahol azok nemcsak ideális hőmérsékleti és nedvességi körülmények közé kerülnek, hanem a kikelő fiatalok mindjárt táplálékhoz is jutnak, hálából felfalván vendéglátóikat.

Nem folytatom tovább azoknak az ideáknak s ötleteknek felsorolását, melyek az élőlényeknek akár testi szerkezetében, akár cselekvéseikben valósultak meg és amelyeket azok semmiképpen sem találhattak ki, mert az érdeklődés felkeltésére ez is bőségesen elegendő. Maga a tárgy ugyanis teljesen kimeríthetetlen: ha az emberiség minden egyes tagja életcéljául, a szervetlen világra vonatkozó elhanyagolásával csupán csak az élők világában megvalósult és az élőlények által ki nem talált, hanem csak kívülről rájuk tukmált ideák összegyűjtését tűzné ki, ugyanolyan reménytelen vállalkozásba fogna, mint az óceánt kimerni akaró kisgyermek. Nem meglepő-e, ha annak ellenére, hogy bármerre nézünk olyan ideák és ötletek milliárdjait látjuk, melyek egyrészt az Isten szentségével összeegyeztethetetlenek és így teremtő tevékenységével megmagyarázhatatlannak, másrészt az élőlények tudását és képességeit szinte elképzelhetetlen mértékben haladják meg, mégis vonakodunk az angyalok tevékenységét komoly kutatás tárgyává tenni?

Saját hatóságaink például egyáltalán nem vonakodnak attól, hogy amikor egy akár a politikai hatalom megdöntésére, akár csak egyes pénzintézetek kirablására társult bűn-
szövetkezetet lepleznek le és arra a meggyőződésre jutnak, hogy a letartóztatottak szellemi képességei nem elégségesek a már elkövetett, vagy csak tervezett bűncselekmény száz-
százalékos megindokolására, hogy a nyomozást mindaddig tovább folytassák, míg a láthatatlan szellemi vezetőket, esz-
mealkotókat is meg nem találjuk. Sőt, a természettudományi kutatás is legnagyobb sikereit ennek a visszakövetkeztetés-
nek, az eredmények, okozatok szétfejtésének és az elégséges okok keresésének köszönheti. Éppen csak ezen a ponton álljon meg az emberi ész és ostoba állatokról tételezzük fel olyan ideák alkotását, melyek szinte elképzelhetetlen mértékben mulják felül legnagyobb lángelméink egész életművét és tudományos akadémiáink, nagyhírű egyetemeink most már évszázados erőfeszítéseinek „vümölcseit”

14. Eljutottunk végre oda, hogy megkisérleljük ezeknek az ideáknak és ezáltal magától értetődő módon alkotóiknak, az angyaloknak jellemzését. Nem kíván bővebb fejtegetést, hogy az eddig felsorolt ideák tökéletesen jellemezhetők az erkölcsi élet közismert jó-rossz: igaz-hamis: szép-csunya értékpárjaival, ugyannyira, hogy egy pillanatra sem merül fel bennünk semmiféle olyan meggondolás, mintha valamiféle új, az eddig ismertektől minőségileg különböző értékmérőre lenne szükség. És tényleg minden vallás, minden mitológia ugyanazon erkölcsi elvek alapján ítéli meg és ítélte meg minden korban a jó és rossz angyalokat, isteneket, démonokat, szellemeket vagy bárminő néven nevezte is a szellemi lényeket. *Homéros*, *Sophokles*, *Herodotos* nemcsak megállapítják, hogy az istenek elcsábítják az embert és utána megbüntetik, hanem megállapításukkal már meg is ítélték őket. *Xenophanes* nyiltn ki is mondja: „*Homeros* és *Hesiodos* minden olyan rosszat, ami csak szegény és gyalázat az embereknél, lopás, házasságtörés, egymás becsapása — feltételeznek az istenekről.” Nem kíván tehát további fejtegetést, hogy a szentséges Isten akarata a szellemi lényeket, kik csak fokozatilag különböznek a többi teremtménytől, szintén kötelezi és ezzel az erkölcs-szellemi kíváncsisággal való állásfoglalásuk dönti el jó vagy rossz voltukat.

Az angyalokra vonatkozó metafizikai meggyőződésünk kialakításához szükséges adatok most már elégségesek lévén nem kell egyebet tennünk, mint a természettudományok, valamint világnézetünknek minden „véletlen“-re vonatkozó utalását metafizikai szellemi tevékenységünk sík-

jára átemelve, a vallástudományok, mitológiák és a természetes józan ész megállapításaival összeegyeztetni. A műveletet magát pedig leghelyesebb kronológikus sorrendben végezni. Az első teremtésből kell kiindulnunk, mely szerint Isten megteremtette az őskáoszt és a véletlent: vagyis az elgondolása által létező anyag-energia, idő, térrendszert a véletlen szimbólumával eltakart és összefoglalt angyalok rendelkezésére bocsátotta.

Isten a kozmoszt a megteremtett angyalok tevékenységével fejlesztette ki a káoszból és az angyalok tevékenységük által jutottak ismereteik birtokába. Elvileg ugyanazt a folyamatot kell itt feltételeznünk, mint amilyent, minden egyes élőlény és saját magunk önmagára eszmélésénél, valamint szellemi életének kibontakozásánál figyelhetünk meg. Az anyagi lélekben, melyet Isten teremtett és eszméltet, a szellemi lény, az angyal „én“-je önmagára eszmélt, tapasztalati tudást szerzett, ismeretei alapján állásfoglalásokat alakított ki, állásfoglalásait, ideáit kísérletezés, próbálgatás által valósította meg és eközben, valamint a cselekvései eredményeinek megtapasztalása által új ismeretek birtokába jutott. Cselekvésről-cselekvésre haladva környezetét, állásfoglalásról-állásfoglalásra jutva pedig önmagát, saját jellemét alakította ki.

Ha elhanyagoljuk organizmikus mivoltunk két különleges jellegzetességét, hogy tapasztalatainkat dúcsejt ingerekből olvassuk le és az anyag egy körülhatárolt részéből álló testünket belülről mozgatjuk, akkor mindaz, amit önmagunkról, a világ és Istenhez való viszonyunkról megállapíthatunk: érvényes az angyalokra is. A világhoz való viszonyunkat ugyanis a megszabott keretek közötti szabad tevékenység jellemzi s a tevékenység eredménye környezetünk megváltoztatása. Ha valaki kívülről nézi tevékenységünket, annak minden egyes mozzanatát egymással kauzális összefüggésben lévő fiziko-kémiai változásnak fogja találni, egészen az első elszánásból fakadóig. Ezt azonban már csak intuitív módon, csupán csak a szellemi szimpátia segítségével foghatja fel.

Ugyanez jellemzi az angyalok tevékenységét is és a fizika szándékosan koncentrálna magát ennek a tevékenységnek fizikai, kémiai részére, mert a tevékenykedőkkel magukkal közvetlen kapcsolatba semmiképpen sem kerülhet. Ámbátor, amint *Heimsoeth* kifejti, ez az erőszakos elszakítása a cselekedetnek a cselekvőtől újkeletű és az egész középkor a csillagmozgásokat az angyalok tevékenységi eredménye gyanánt fogta fel, sőt maga *Kepler* az általa felfedezett bolygó mozgások törvényszerűségét sem mechanikus

okokból, hanem intelligens lények célszerű tevékenységéből vezette le. A modern fizika is úgy látszik, mert már inkább a múlt felé tekint vissza, mintsem ezt az erőszakos szeparálódást kívánná folytatni és *Eddington* ki is jelenti, hogy: „szellem idézi elő a világépítés folyamatát és nélküle e káosz alakatlan maradna“.

II.

1. Az emberi képességek elégtelensége. 2. Új ismeretforrás.
3. A kinyilatkoztatás. 4. Szellem és lélek. 5. A helyes istenfogalom. 6. A szeretet. 7. A Szentháromság. 8. A teremtes.
9. Az őskáosz. 10. A kozmosz kialakítása. 11. Az ember teremtese. 12. Ember és állat.

1. Ha valaki az igazság szeretetétől üzve a szellemi világ felé fordul és nagy szorgalommal összegyűjti mindazt, amit erről a tapasztalás és következtetés megállapított: erőfeszítését nem fogja siker koronázni, úgy hogy a kudarc és a reménytelenség előbb vagy utóbb az értelmetlen küszködés abbahagyására bírja. Nemcsak azért, mert a közvetett út fárasztó, hiszen a tapasztalható jelenségekből, melyeknek még összefüggését és rendszerüket sem ismerjük, kellene visszakövetkeztetni ismeretlen szellemi tényezőkre és azért sem, mert a tudományos nyelvezet szimbólumait („véletlen“, „természet“) a közfelfogás valóságnak tekinti és az események megmagyarázására elegendőnek tartja, hanem egyszerűen és visszavonhatatlanul azért, mert az emberi lelki és szellemi képességei elégtelenek és alkalmatlanok a feladat elvégzésére!

A jószándékú és a megmerevedett előítéletekkel bátran szembeszálló gondolkodó döntés elé kényszerül. Vagy belényugszik abba, hogy a rendelkezésére álló ismeretforrásokat egyedül csak emberi képességek és erőfeszítések tárhatják fel, vagy feltételezi emberfeletti ismeretek megszerzési és felhasználási lehetőségeit. Az előbbi eset egyszerű és befejezett. *Du Bois Reymond* ismeretes kijelentésével (*ignamus et ignorabimus*) pontot tesz kutatásaira, esetleg kiegészíti ezt a rezignált megállapítást valamilyen divatos aforizmával, példának okáért nagyképpen a következőképpen formulázza meg tételét: a világ mindensége olyan sok ismeretlennel bíró szimultán egyenletrendszer, melynek megoldására az emberi elme képtelen.

Aki azonban nem nyugszik belé a feladat és a képességek aránytalanságába, hanem meg van győződve arról, hogy az a leküzdhetetlen benső kényszer, amely az emberi-

séget önmagáraeszmélésének pirkadásától kezdve az igazság és a valóság megismerésére sarkallja, nem értelmetlen vak erő, hanem az emberi méltóság és az emberi létezés fundamentális jellegzetessége, az nem adja fel a küzdelmet. Ha józanul mérlegeli a helyzetet, nyilvánvaló lesz előtte, hogy miként az ember saját egzisztenciáját létrehozni és öntevékenyen véglegesen biztosítani nem képes, hanem teremtés által lett és tartatik meg, akként belső törekvéseit, szellemi sóvárgásait sem maga idézi elő és következtetésképpen szellemi öngyilkosság nélküli ki sem olthatja. Isten teremtett bennünket, Isten helyezte belénk törekvéseinket és ha olyan szellemi képességekkel ajándékozott meg, amelyeknek felhasználásával parancsának eleget nem tehetünk, fel kell tételeznünk, hogy egyéb utakat, módokat és lehetőségeket is készített feladataink elvégzésének megkönnyítésére.

2. Ez a gondolatmenet vezet el a Bibliához, a kinyilatkoztatás ajándékozta emberfeletti ismeretek tárházához. Ennek az új ismeretforrásnak tudományos felhasználását hosszú levezetések és bonyolult indokolási kísérletek helyett inkább egy hasonlattal teszem elfogadhatóvá. Gondoljunk egy nagy művész egyéniségének, belső terveinek s szándékainak megismerési módozataira. Egyikük a műből való visszakövetkeztetés. Aki elmélyed *Beethoven* szimfóniáinak, *Goethe* irodalmi alkotásainak tanulmányozásába, sok mindent megtudhat szerzőjükről, hiszen az alkotás mindig önkifejezés! De mindent még sem érthet meg, mert az alkotó több művénél (pl. *Beethoven* *Napoleonnak* ajánlotta az V. szimfóniát és annak császárrá koronázása után összetépte és lábbal tiporta a partitúra első lapjait). Ha tehát olyan bizalmas kijelentések és levelek birtokába kerülünk, melyek új fényt vetnek a művészre, akkor céljait, szándékait, terveit és képességeit azokról az oldalairól is megismerhetjük, melyek a műből való visszakövetkeztetés révén örökre rejtve maradtak volna előttünk!

A világmindenséget ilyen módon a személyes Isten művészi alkotásának, tehát önkifejezésének tekinthetjük. „Mert ami Istenben láthatatlan, tudniillik az Ő örökkévaló hatalma és istensége, a világ teremtésétől fogva az Ő alkotásaiból megértvén megláttatik.“ (Róm. 1. 20.) A tapasztalatszerzés, azután az ilyen módon nyert ismeretek rendszerbe foglalása, a belőlük levonható következtetések és azok kísérleti igazolása a természettudományi kutatás ismeretes módszere, éppen úgy mint az emberi lélek képességeit közvetlenül felhasználó dedukció és intuíció, akár a bölcséleti elmélkedés, akár a művészet szabad szárnyalása legyen is:

végeredményben nem egyéb, mint olyan emberi erőfeszítés, amely a műből következtet vissza az alkotóra, a látható, érzékelhető, illetve átélhető valóságból a rejtett előidéző istenségre, még akkor is, ha a gondolatmenet a cél előtt megtorpan. Ugyanis a megismerés helyes módszere a műtől az alkotóban iparkodik, hogy valamiféle fogalmat alkothasson róla, mert ennek a fogalomnak birtokában új vonásokat fedezhet fel és érthet meg magán az alkotáson.

Közbevetőleg megjegyezzük tehát, hogy ismeretelméletileg elhibázottnak kell tartanunk úgy a természettudománynak, mint a bölcseletnek önkorlátozó kegyetlenségét! A természetvizsgáló, amikor félúton megáll valamelyik közbülső okozatnál, ahelyett, hogy az előidéző és elégséges okot kutatná, éppen úgy csökkenti esélyeit mint a bölcsélet, mikor a helyes istenfogalom kialakítása helyett megelégszik valamilyen immanens rendszer felvázolásával. Ez a félúton való elakadás magyarázza meg az itt és ott egyaránt elkövetett kisiklásokat. A mechanisztikus világkép, a materializmus, monizmus, stb., ezek szerint alapjában véve a helytelen módszer ítélete: „mert nyilván van az Istennek haragja mennyből, az embereknek minden hitelensége és hamissága ellen, kik az igazságot hamissággal feltartóztatják... úgy, hogy... az ő okoskodásaikban hiábavalókká lettek“ (Rom. 1., 18., 21).

Látjuk tehát, hogy ez a szellemi erőfeszítés még akkor sem vezethetne a teljes igazsághoz, ha félúton meg nem torpanna. Kell tehát — amennyiben az igazság megmérhető — egy másik, egy közvetlen útnak is lennie, amelyben az Alkotó azokat a terveit és szándékait ismerteti meg, melyeket művében nem fejezett ki. Aki ezeket hiteleseknek fogadja el, olyan új ismeretforrás birtokába juthat, amelyet az előbbi lehetőségekkel egybevetve a siker reményében használhat fel és így egészséges szintézis útján megismerheti az igazságot, amely mivoltánál fogva éppen olyan összetett és sokrétű, mint a valóság!

3. A szellemi világot a kinyilatkoztatás fényében vesszük szemügyre. Elmélkedésünknek előfeltevéseit az a meggyőződés képezi, hogy ilyen módon nemcsak kiegészíthetjük mindazt, amit az emberi erőfeszítés (tapasztalás, következtetés, intuición) róla megtudhat, hanem arra a „miért“-re is választ kaphatunk, amely egyedül emberi ismeretekkel és gondolkodási módszerekkel ostromolva örökké megválaszolatlan maradna.

Kiindulási pontunk Istennek önmagáról való kijelentése kell hogy legyen, mert ezen a módon hozza tudomásunkra azt, amit művében nem tartott szükségesnek kife-

jezni, mint ahogy az alkotó zseni sem fedi fel és nem teszi műalkotásában közszemlére a maga szemérmetesen elleplezett titkos bensejét! A kinyilatkoztatott isteni mivoltnak három jellegzetességét kell kiinduló pontúl választanunk: Isten szellemi voltát, önmagában fundált változhatatlan ösvalóságát és azt, hogy Ő maga a szeretet.

Jézus Krisztus Jákob kútja mellett ülve a samaritánus asszonynak nyilatkoztatta ki azt az igazságot, amit emberi erővel soha senki sem ismerhetett volna fel, mert mint mondotta: „Ti azt imádjátok, amit nem ismertek; mi azt imádjuk amit ismerünk... Az Isten szellem“ (Jn. 4. 24).

4. Mielőtt tovább mehetnénk, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy úgy a Szentírás eredeti szövegeiben, a héberben és a görögben, mint általában a különböző idegen fordításokban két különböző szó van arra, amit a magyar *Károli* és *Káldi* és utánuk az összes többi újabb fordítások „lélekkel“ jelölnek. A héberben: ruach és nefes; a görögben: pneuma és pszüché; a latinban: spiritus és anima; az angolban: spirit és soul; a németben: Geist és Seele. A teljesen megfelelő két szó a mi nyelvünkben is rendelkezésre áll! Mindazideig meg sem kísérelhetjük az emberi képességekkel szerzett és Istentől a kinyilatkoztatás által ingyen ajándékképpen elnyert ismereteink feldolgozását, rendszerbe foglalását, ameddig e két különböző szó mögött lévő nagy fogalmi különbséget kifejezésre nem juttatjuk.

A felsorolt szavak közül a ruach, pneuma, spiritus, spirit és a Geist a mi szél, szellő fogalmunkkal esnek egybe, míg a nefes, pszüché, anima, soul, Seele a lélekezés fogalmára utalnak. Ismeretes ugyanis, hogy a láthatatlan és elvont dolgokat az ember túlnyomó részt valamiképpen hozzájuk hasonló, velük kapcsolatba hozható olyan tárgyakról vagy jelenségekről nevezi el, amelyek érzékelhetők és közvetlenül megfigyelhetők.

Az említett két idegennyelvű szócsoporthoz legjobban a magyar szellem és lélek szavai felelnek meg. Ugyanis származásukat tekintve a szellem kétségtelenül a szélből származik, a lélek pedig a lélekezés folyamatára utal. Egy-máshoz való viszonyukat pedig a bibliai emberfogalom tárja elénk: „Formálta vala az Úr Isten az embert a földnek porából és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét. Így lőn az ember élő lélekké.“ (I. Móz. 2., 7.)

A kinyilatkoztatás szerint az ember nem két, hanem három elemből: testből, szellemből és lélekből alkotott meg. Vagyis a szellem jelöli az ember porból, azaz szervetlen anyagokból alkotott testébe Istentől szélként belélfútt isteni alkotó részt, a lélek pedig az egyéniség hor-

dozója, melyet Isten teremt az embernek és amelynek oda ajándékozza a szellemtől megelevenített test életét, mely legjellemzőbben a lélekzésben nyilvánul meg. Vagyis szellemünk nem teremtés eredménye, hanem Isten éltető tevékenységének végrehajtására elküldött, belénk helyezett, bennünk hagyott, szóval immanens megbízott, Istennek emberfeletti képességekkel bíró letéteményese. És mivel minden élőlényt egy ilyen bennünk rejlő tényező éltet: a szellem egyetemes és általános, nem megkülönböztető, hanem összekapcsoló, közösséget teremtő. „A szellem az, ami megelevenít“ (Jn. 6. 63). „... Azt halljam a dolgaitok felől, hogy megállotok egy szellemben...“ (Filip. 1. 27).

A léleknek viszont nincs semmiféle praeegzisztenciája, bennünket megelőző, tőlünk független léte, hanem Isten akkor teremt, amikor bennünket, mert a tulajdonképpeni önmagunk a lelkünk vagyunk! Ez énünk önmagára eszmélésének tere, emlékeink és egyéniségünk hordozója. A lélek tehát a tulajdonképpeni ember, akit Isten a semmiből teremt és akinek odaajándékozza a szellem által felépített, éltetett és működtetett testet, mint alkalmas életműszert.

Néhány bibliai hely bármely hosszadalmas levezetésnél jobban megvilágítja a szellem és lélek viszonyát, annál inkább is, mert ezek olyan ismeretek, amelyeket a magunk erejével emberi módon soha meg nem szerezhettünk volna! „Megitatom a szomszéd lelkét és minden éhező lelkét megelégit“ (Jer. 37. 25). „Hallgassatok az Úr szavára, hogy éljen lelketek“ (Ésa. 53. 3). „Szelídséggel fogadjátok a beoltott igét, amely megtarthatja a ti lelketeket“ (Jak. 1. 21). „Szeresd a Te Uradat Istenedet teljes lelkedből“ (5. Móz. 6. 5). „Őrizd meg lelkedet“ (5. Móz. 4. 9). „Valamit tesztek lélekből cselekedjétek“ (Kol. 3. 23). „Vigyáznak lelkeitekre, mint számadók“ (az előljárók, Zsid. 13. 17). „A szívből (az énből, a lélekből) származnak a gonosz kívánságok“ (Mt. 15. 19). „A hitetlen lelke bosszúságtétellel él“ (Péld. 13. 2), „kívánsággal felindul, de hiába, a testnek lelke; a gyorsak lelke pedig megkövéredik“ (Péld. 13. 4). „Istennek beszéde elhat a szellemnek és léleknek megoszlaság“ (Zsid. 4. 12). „Nem tudjátok minémű szellem van ti bennetek (Zak. 9. 55). „Az Úrtól való szövétnek az ember szelleme“ (Péld. 20. 27). „Holt a test szellem nélkül“ (Jak. 2. 26). „Elveszed szellemöket, kimúlnak és porrá lesznek újra“ (Zsolt. 104. 29). „Mert kicsoda tudja az ember dolgait, ha nem az embernek szelleme, amely ő benne van? Mi pedig nem a világnak szellemét vettük, hanem az Istentől való szellemet“ (I. Kor. 2. 11). „Nem tudjátok-e, hogy ti Isten temploma vagytok és az Isten szelleme lakozik bennetek“ (3. 16).

„Mind szellemetek, mind lelketek, mind testetek feddhetetlenül őrizzétek meg“ (I. Thess. 5. 23).

5. Isten saját kijelentése szerint szellem! Ennek a ténynek elfogadása és megértése a helyes istenfogalom kialakításának egyetlen útja. Mert nem kell azon erőlködnünk, hogy a láthatóból következtessünk vissza a láthatatlanra, a tapasztalhatóból az érzékfölöttire, a műből az alkotóra, hanem a vilámindenség és saját bensőnk minden szellemi és lelki jelenségét közvetlenül kapcsolatba hozhatjuk Isten szellemiségével. Ez annyit jelent, hogy gondolkodásunknak nem kell két egymástól elvileg és minőségileg különböző sík között (anyag-szellem, tárgy-érték, konkrétum-eszmény, esemény-szándék stb.) fel-le mozognia, hanem állhatatosan következtetések maradhatunk. Környezetünkben és saját bensőnkben fellelhető és átélhető minden eseményt, értéket, szándékot, öntudatot, célratörést úgy szemlélhetünk, mint az a bűvár, aki a szeme előtt hömpölygő folyamból meríti a vizet, amit analizál, sőt belé is vetheti magát, megízlelheti, meríthet és visszaönthet, tetszése szerint. ... Mi is tudhatjuk, hogy mindent, ami szellemi természetű valóság, a szellem Isten áraszt ki magából, a lelkünket is ő teremti, annak minden képességét ő ajándékozta, úgy, hogy ha azokban a szellemi dolgokban gyönyörködünk, amit magunk, vagy mások létesítenek, jól tudjuk, hogy a lélek ítélő, teremtő képessége önmagán túl mutatva Istenhez vezet, mint minden szellemiség közvetlen kiárasztójához, vagy az általa teremtetett és eszméltetett lélek egyedüli ősforrásához.

Isten szellem. Jól tudjuk, hogy ennek a világnak és önmagunknak a világossága: szellemi világosság. Teljes fény, az eszmélés és öntudat teljessége jellemzi tehát Isten lényét. „Mert a szellem mindeneket megvizsgál, még az Istennek mélységét is ... mert kicsoda tudja ... az Isten dolgait ... hanemha az Istennek szelleme“ (I. kor. 2. 11).

Isten szellemi mivoltáról azonban nem csak azt tudhatjuk meg, hogy tulajdonsága, képessége mindaz a bölcsesség, igazság, hűség, erény, szentség, stb. ami a mindenségben világ kezdete óta megnyilvánult és mint szunnyadó lehetőség feltételezhető, hiszen az emberfeletti értékek és eszmények úgy áradnak ki belőle, mint a napból a fény és a hő és minden lélek, amely valaha alkotott és alkotni fog, egyedül belőle merít csupán csak egyénivé színezve, amit ingyen kapott. „Mid van ugyanis, amit nem kaptál volna?“ kérdezhetjük az apostol szavával a világ lángelméit és a szellemi világ angyalait.

A szellem Isten azonban végtelenül több a mindenség lelki-szellemi tartalmának és potenciális lehetőségeinek össz-

szeségénél. Önmagát: „a való“-nak, vagy „aki van“-nak nevezi. Más alkalommal pedig első személyben jelenti ki magát, mondván: „vagyok, aki vagyok“ (II. Móz. 3. 14). Ez a bölcsélet nyelvére fordítva annyit jelent, hogy Isten minden polaritáson kívül van, semmihez sem hasonlítható, semmivel sem jellemezhető, hanem egyedül csak önmagával. Vagyis a létezésnek és a valóságnak, a szellemiség minden attributumának (pl. személyiség, eszmélés stb.) teljessége. Az isteni lét maga a boldogság!

A saját viszonylagos létünk, folytonos fejlődésünk belső átélésének tudata elképzelhetetlenné teszi számunkra ezt a tökéletességet és még az isteni kijelentést közvetítő próféták sem tudtak másképpen állítani, mint két tagadással: Isten változhatatlan, kinél nincs változás.

Az igazság megismerésének helyes módszerét, az emberi és emberfeletti ismeretek összekapcsolásának szükségességét itt is megfigyelhetjük. Mert nemcsak a helyes istenfogalom nem vezethető le az emberi értelemből, hanem a kinyilatkoztatás elfogadásával nyert istenfogalommal sem magyarázhatjuk meg emberi módon a teremtést. Bennünket ugyanis cselekvésre mindig valami kielégítendő szükséglet, vagy valamilyen elérendőnek tartott cél megvalósításának szándéka indít. Semmiképpen sem érthetjük meg tehát, miért szánta Isten teremtésre magát, mikor meglévén mindene, semmit sem nyerhetett általa és a maga befejezettsége kizárt minden változást!

6. „Mindenekelőtte hegyek lettek és föld és világ formáltaték, öröktől fogva mindörökké te vagy Isten“ (Zsolt. 90. 2). A változhatatlan előidézi a változást és minden változás közepette önmaga változatlan marad, időtlen örök, minden létezésen kívül és felette álló „van“. Miért hát a teremtés? A feleletet egyedül Isten adhatja meg.

„Az Isten szeretet“ (I. Jn. 4. 16). A szeretetnek azonban az az abszolút valósága, mely Isten szellemi voltának legbensőbb lényegét alkotja, ember számára teljesen felfoghatatlan. A mi szeretetünk megromlott, eltorzult és ezért szükséges, hogy Isten a kinyilatkoztatott Igazságot szemléltető példával tegye elfogadhatóvá. Ezt is, mint minden isteni attributumot a Krisztusban láthatjuk meg. „Aki mikor Istennek formájában vala, nem tekintette zsákmánynak azt, hogy ő az Istennel egyenlő...“ (Fil. 2. 6).

Az igazi szeretet nem tekinti zsákmánynak azt, amije van, hogy ahhoz önző módon ragaszkodjék, hanem ellenkezőleg bőkezűen ajándékozik, hogy a másiknak is legyen és az örvendezhessék. És minél nagyobb a szeretet, annál gazdagabb az ajándék, hogy teljesebb legyen a boldogság. Az

abszolút szeretet (kapaszkodjunk magasabbra képzelő erőnk létráján) mindent ad annak, aki semmi! Ez a teremtés: „mert ő előbb szeretett minket“ még akkor, amikor nem léteztünk és éppen ez által a szeretet által lettünk.

7. A teremtés alfája és omegája Isten boldogsága és önmagán túl áradó szeretete. A világ kezdete előtt az időtlenség örökkévalóságában lévő Isten boldog, mert léte, önmagát átélő, átértő szellemi személyisége tökéletes. Szeretete azonban arra indítja, hogy ezt a boldogságot ne tekintse zsákmánynak, amihez önző módon ragaszkodnék, hanem az isteni lét teljességét a fiúnak ajándékozza, akit ezzel a megelőző szeretettel nemz hozzá hasonló személyes Istenné. Az atya és a fiú túláradó szeretete és boldogsága valósul meg a Szent Lélek (helyesebben a szent Szellem) Úr Istenben, aki által az Istenség három személyű egy igaz Isten.

Az emberek mikor szerették volna megismerni Istent, kérték Krisztust, mutassa meg nekik az Atyát. A kérést tolmácsolónak mondá Jézus: „Annyi idő óta veletek vagyok, és még nem ismertél meg engem, Filep? Aki engem látott, látta az Atyát. Higyjétek nékem, hogy én az Atyában vagyok és az Atya énbennem“ (Jn. 14. 9). A Szent Lélekről pedig mondá Jézus: „...akit én küldök néktek az Atyától, az igazságnak szelleme, aki az Atyától származik...“ (Jn. 15. 26). Az egységre vonatkozólag pedig olvashatjuk, hogy „Jézus Szent Lélekkel telve (Lk. 4. 1) és hogy rajta „az Úrnak lelke megnyugszik“ (Ésa. 11. 2).

A három isteni személyiség tökéletes közössége a szeretet egységét alkotja. Nem teremtette őket Isten, hanem nemzette, szülte, származtak tőle, mint a fény a fényből, mint szellem a szellemből. A szentháromság titka a szeretet csodája: Isten mindenét, teljes létét, egész istenségét nekik ajándékozta, hogy ugyanannak a boldogságnak lehessenek részesei, ami az övé, de amit nem akar zsákmányként egyedül magának tartani...

8. Az egy istenség szentháromságában a szeretet nem nyugszik meg, hanem teremtésre lendül. Legyenek olyanok, akik nincsenek, hogy a boldogságban részesedhessenek. Ezért: „Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet.“ A menny szellemi lények sokasága. Isten a maga szellemi mivoltának megfelelően szellemi lényeket teremtett. Ezek nem istenek, nem ősválóságok, akik létüket önmagukban bírnák, hanem teremtmények, akik teljes egzisztenciájukat Istentől kapják és így tőle függenek, vele és a többi teremtménnyel kapcsolatban vannak. Boldogságra teremtette őket Isten, de boldogságuk nem az abszolút boldogság, hanem

létükkel arányos. Lét és eszmélet kölcsönösen átjárják egymást; öntudatos egzisztencia a személyiség, aki amit fel foghat magába, sajátjának annyit mondhat.

A tökéletes Isten tökéletes létet akar adni teremtményeinek és ezt a szándékát megtetézi azzal, hogy elindítván őket a növekedés, a tökéletesedés útjára, egzisztenciájuk kiteljesedésében, boldogságuk kifejlesztésében nekik maguknak juttat szerepet. Ez a fejlődés. Az öntevékenységet pedig azzal biztosítja, hogy nem kötött pályára helyezi őket, hanem szabad lehetőségeket tárva elébük a teljes boldogság, a tökéletes egzisztencia eszményképének vonását bocsátja rájuk, vagyis önmagát nyilatkoztatja ki, hogy őt a legfőbb Jónak és legnagyobb Értéknek elismerve önmagukat ilyenné teremtsék.

Isten angyalait a végtelen fejlődés, a megistenülés útjára indítja. Hogy ezt megvalósíthassák, időt, teret, lehetőségeket és eszközöket ajándékoz nekik. Ezért teremti a „földet“, a fizikai világmindenség fundamentumát képező őskáoszt, az anyag-erő-idő-tér keret-törvényekkel szabályozott rendszerét, hogy azt egymással közösen birtokolva, használva a szeretet közösségében tevékenykedjenek.

A kinyilatkoztatás megismerteti velünk a teremtés indokain kívül a teremtés technikáját is. Isten ugyanis az egész valóságot önmagában hordozza: „Mert ő benne élünk, mozgunk és vagyunk“ és „ő ad mindennek életet, lehelletet és mindent“ (Ap. esel. 17). Az őskáoszt tehát elgondolásával létesítette és az által tartja fenn, mint ahogy mi magunk is gondolatainkat önmagunkban, a lelkünkben hordozzuk és azok addig és az által léteznek, hogy elgondoljuk őket. Természetesen a teremtmény bármilyen hatalmas lángész legyen is, gondolatait csak akkor teheti mások számára is reálissá, ha beleszövi az Isten által létesített és fenn tartott valóságba, kőbe vési, vászonra festi, zenével, szavakkal, fogalmakkal kifejezi. Isten gondolata azonban maga a valóság, hiszen „Kezdetben vala az Ige“ (logosz, idea) és az Ige vala az Istennél és Isten vala az Ige. Ez kezdetben az Istennél vala! Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, ami lett“ (Jn. 1).

Ebben a belátásban, mint magasabb egységben oldódik fel az idealizmus és reálizmus ellentéte. Mert lényegében véve minden, ami van, idea, mégpedig Isten ideája, azonban ezek a teremtményekre nézve reálisak. Istenben idea és valóság egy és ugyanaz a dolog, tekintve azt, hogy Isten teremtése, létesítése, valósítása a maga szellemiségének tükrében nem más, mint gondolkodás. A teremtmény pedig, aki maga nem egyéb, mint Isten gondolata, önmaga átélt

realitásán keresztül tapasztalja meg az ő kedvéért konkrété realizált isteni gondolatokat.

Ezek a metafizikai elmélkedések nemcsak hatalmas lendülettel fejlődnek (pl. egzisztenciális filozófia), hanem napjainkban már új szint nyernek. A modern fizika világképében az anyag és a létezés, a konkrétum és a valóság elkülönül egymástól és új fogalmi meghatározásokra sűrget. *Eddington* szerint az elektronok, protonok stb. nem egyebek absztrakt szimbolumoknál. *Schrödinger* felfogása szerint az anyag és az energia legkisebb részecskéi nem egyebek, mint az éter szimbolumával jelölt ismeretlen valóságnak egymástól elkülönült rezgései. *B. Russel* az anyagot események sorozata gyanánt fogja fel, *Jeans* pedig a mindenséget gondolatnak tekinti teremője elméjében.

9. Isten az angyalok rendelkezésére bocsátotta az elgondolásával létesített és őskáosznak elnevezett anyag-erő-tér-idő-rendszert. Ennek törvényei, az ú. n. transzcendentális törvények jelölték ki azokat a kereteket, melyeken belül szabad tevékenységüket végezhatték. A modern fizika ennek általában észlelhető megnyilvánulásait a „véletlen” szimbolumával jelzi s tevékenységük eredményét az „alap-elemek” keveredésével jellemzi. Az istenség eszménye vonzotta őket és az őskáosz, mint ahogy a Biblia nevezi: a föld fejlődni, tökéletesedni akarásuknak eszközt, teret és időt adott. Miközben az őskáoszt formálták és alakították, megismerték az anyagot, az erőt, a teret, az időt és a törvényt, melyek nem egyebek Isten gondolatainál és így gyarapodtak az istenismeretben.

A teremtet világ azonban az angyaloknak nemcsak az ismeretszerzéshez, a tudás és az értelem kifejlesztésével adott módot és alkalmat a megistenülésre, hanem az alkotó tevékenység esztétikai lehetőségeivel és a közösségi élet elfogadásával és kiterjesztésével is.

Emberileg szólva az angyalokra a megistenülés végcélja az igazság, a szépség, és a jóság eszményeinek vonzó hatásában jelentkezett. Szóval nem kényszer, hanem a vonzással szemben való szabad állásfoglalás, mely magában hordozza az eszmények, a végcél elfogadásának avagy elvetésének lehetőségeit. Isten teremtményeinek tehát az istenséget nem mint valóságos életformát ajándékozza, hanem öntevékenyen megvalósítható lehetőséget, vagyis a legnagyobb, a szabad állásfoglalásból fakadó önteremtés boldogságát adja. A teremtmény egyáltalában nem kényszerül létét a megistenülés, az örök fejlődés szolgálatába állítani. De ha öntudatos mérlegelés alapján ezt választja, öröme végtelenné fokozódik. A tökéletesebb léthez való kö-

zeledés örömét kiegészíti a helyes választás felelősségteljes boldog öntudata. És — ez az egyetlen önmegjutalmazása Istennek, ha a teremtmény szabad mérlegelés alapján önként választja végcélja gyanánt a „megistenülést“, akkor beigazolja, hogy ez az abszolút jó és az isteni lét dicsőítésével Istent — ennek a létnek teljességét, birtokosát, forrását dicsőíti meg.

10. Az angyalok végtelenbe torlódó útjából és szabadságából az következik, hogy egyáltalában nem kellett nekik ezt a mindenséget kiformálni. Éppen az jellemzi az összáoszt, hogy végtelen lehetőségeket nyújtott számukra és így a jelenlegi mindenség csupán csak egy megvalósulás a végtelen nagyszámú lehetőség közül.

A kozmosz kialakulását katasztrófák sorozata jellemzi, igazolva azt, hogy az angyalok nem szeretettől átitatott közösségben haladnak a megistenülés felé. Egy részük elvéette ezt a végcél, megtagadta az eszményeket s létét nem az Isten kedvére való kiteljesítésre használja. Tehát nem dicsőítik, hanem káromolják Istent!

Egyáltalán nem elegendő tehát belátni és elfogadni azt, ami a modern fizika világképéből szinte már önként következik, hogy a fizikai jelenségeket szellemi tényezők kezdeményezik, hanem hovatovább el kell fogadni azt is, hogy ezek a szellemi tényezők meghasonlottak egymással. Az ősidők óta felismert „harc“, meg a vonzás-taszítás, épülés-bomlás stb. egyáltalán nem az anyagnak, az erőnek vagy az „elemeknek“ a tulajdonsága, hanem a mögöttük lévő és azokat birtokoló, céljaik és terveik szerint használó szellemi lényeknek öntudatos és szándékos magatartása! Amikor Jézus „fölkelvén megdorgálá a szeleket és a tengert, és lőn nagy csendesség“ (Mt. 8. 26) nyilvánvalóan nem a vizet (hidrogén és oxigén vegyületét) és nem a levegőt (oxigén, nitrogén stb. keverékét) és nem azok mozgásában megnyilvánuló kinetikai energiákat dorgálta meg, mint a buta kisgyermek, aki megdádázza a tárgyakat, hanem az azokat felkavaró és a hajót felborítani szándékozó gonosz szellemi lényeket.

A fizikai világmindenség kialakulása, az élettelen folyamatok természete csak akkor lesz a maga mivoltában megérthető, ha a természettudományok által megfigyelt és kísérletekkel ellenőrzött megállapításokat a kinyilatkoztatás fényébe állítjuk. A fizikus „véletlene“, a csillagász által észlelt „esély“, a valószínűségi törvényekkel jellemzett „rend“ olyan tételek, amelyek azok előtt lesznek érthetővé, akik elhiszik, hogy Isten „az Ő angyalait szelekké teszi és az Ő szolgáit tűzlángjává“ (Zsid. 1. 7). És hogy a tőnak

nyugalomban lévő vize magától éppen úgy nem tud megmozdulni, mint ahogy a hegyek sem mozdulhatnak meg, de olvashatjuk, hogy a Bethesda tava megmozdult, „mert időnként angyal szálla a tóra és felzavará a vizet“ (Jn. 5. k.) Az egész fizikai világmindenség eszköz tehát a szellemi lények birtokában. Ez csupán csak más szavakkal jelenti ki a csillagászok és fizikusok által elismert tényt, hogy „Isten megteremtette az őskáoszt és a véletlen játékának engedte át“. De mennyivel rokonszenvesebben cseng a fülünkben, ha „véletlen“ és „játék“ helyett Isten végtelen jóságára és szeretetére gondolunk, amellyel eszközt, módot, lehetőséget teremt és ajándékoz angyalainak, hogy elindulhassanak és haladhassanak a végtelen fejlődés és tökéletesedés útján.

Az így gondolkozó ember számára érthető és megnyugtató az élettelen világ és az angyalok egymáshoz való viszonya. De azonnal felzaklatóvá válik a kérdés, ha arra a hatalomra és bánásmódra gondolunk, amellyel az élő lényekkel és azok között velünk is rendelkeznek! Ha a fizikai világban való ténykedésük természetesnek, normálisnak tűnik fel (hiszen szűkebb keretek között mi magunk is ugyanazt tesszük), annyira természetellenesnek, abnormisnak érezzük a másikat! Feltoluló gondolataink ezért arra sürgetnek, hogy ide vonatkozó ismereteinket a kinyilatkoztatás fényébe állítsuk és így mérlegeljük az ember helyét a természetben és teremtésének célját és értelmét.

11. Az ember különleges méltósága, hivatástudata annyira lefejtethetlenség az emberi mivoltból, hogy nem lehet fejlődési eredmény: következőképp logikailag tarthatatlan feltevés az is, hogy az ember fokozatosan fejlődött volna ki az állatból. A kevesebből nem lehet többet kivenni, az alacsonyban nem foglaltathatik benne a magasabb.

A Biblia szerint „még semmiféle mezei növény sem vala a földön s még semmiféle mezei fű sem hajtott ki“, mikor az Úr Isten az embert teremté. És az ember már társas lény volt, amikor „formált vala az Úr Isten a földből mindenféle mezei vadat és mindenféle égi madarat“ (I. Móz 2).

Az emberiség a földön a szerves lények legelsője gyanánt jelent meg. Megteremtésének ugyanaz az indító motívuma mint az angyaloké, a szeretet, hogy legyenek, akik örvendezhetnek a létnek és részesei a boldogságnak.

Magát az ember teremtését pedig így gondolhatjuk el. Amikor a szellemi lények vetélkedéséből megszületett a föld, „a kihűlt hamu kis mennyisége“ (Eddington), a „mindenség hideg kísérleti állomása“ (Jeans), monda Isten: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.“

A megteremtett emberiségnek pedig ugyanazt a parancsot adta, mint angyalainak, hogy induljanak el a fejlődés végtelenbe torkolló útjára. „Legyetek szentek, mint ahogy én, a ti Istenetek szent vagyok“ és ezt a parancsot *Krisztus* megerősítette és újból megparancsolta: „legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes“ (Mt. 5. 48).

Az emberi fejlődés végcélja tehát a megistenülés. Megismerni Istent és az Ő tökéletes létét eszményképnek fogadni el, teljes szívvel szeretni őt, hozzá iparkodni, hozzá mindjobban hasonlónak válni: ez az emberi lét célja és értelme. A végtelenben lévő cél, végtelen erőfeszítést, örökös lendületet és iparkodást kíván; az emberiség tehát halhatatlanul, eszményi környezetben a „paradicsomban“ kezdte meg pályafutását. Nem volt eszköz, játékszer az angyalok kezében, hanem az istenfiúság állapotában az Isten hasonlóságára teremtettség méltóságának hordozója. Amikor János leborula az angyal előtt, hogy őt imádjá, az monda néki: „Meglásd, ne tedd, mert szolgatársad vagyok néked és a te atyádfiaiak... Az Istent imádd“ (Jel. 22).

Azt is megtudhatjuk a Bibliából, hogy a jó angyalok mindenkor örülnek boldogságunkon, a gonoszak pedig kezdetől fogva gyűlölnek és vesztünkre törnek.

A döntő fordulat a bűneset következtében állott elő. Az emberiség testben és lélekben megromlott, elveszítette a paradicsomot, a zavartalan fejlődés boldog lehetőségét és a Sátán hatalmába került. „Ember által van a halál“ (I. Kor. 15). Átkozott lett a föld, a teremtettség világ hiábavalóság alá vettett (Róm. 8. 20) és elveszítette az emberiség istenfiúságát. „Monda ezért Jézus: Ha az Isten volna a ti atyátok, szeretnétek engem... Ti az ördög atyától valók vagytok, és a ti atyátok kívánságait akarjátok teljesíteni...“ (Jn. 8. 42).

A való helyzet felismeréséhez nem kell egyéb, mint elfogadni a kijelentést, amely szerint Isten az emberiséget az összes élőlények közül legelsőnek teremtette meg, kedvükért a földet paradicsommá tette, a végtelenbe torkoló fejlődés színterévé. És az ember a test-szellem-lélek működésbeli egysége lévén, képes is volt hivatásának teljesítésére. Nem volt betegség, halál, öregség, mert „látá Isten, hogy minden, amit teremtett, ime igen jó“ (I. Móz. 1. 31), következőképp a halandóság, betegség, létért való küzdelem stb. átka alá vetett állat- és növényvilág még semmiképpen sem létezhetett. Az a tragédia, amit a Biblia bűnesetnek nevez, az istenfiúság állapotában lévő emberiség paradicsomi korszakában következett be és általa került az emberiség a

szellemi lények hatalmába és vált az élettelen világhoz hasonlóan eszközzé a kezükben.

12. Az egész állat- és növényvilágot Isten a bűneset után a megromlott ember képére és hasonlóságára teremtette! Ennek belátásához nem kell egyéb, mint a helyes emberfogalom felvázolása, mely nem az ember külső formáját, hanem benső szerkezetét veszi alapul. Nem a kéz és láb formája tesz bennünket emberré, hanem a test-szellem-lélek működésbeli egysége. „És formálta vala az Úr Isten az embert a földnek porából (1.) és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét (2.). Így lőn az ember élő lélekké (3.) (I. Móz. 2. 7). Az ember három elem (1) test, (2) szellem, (3) lélek működésbeli egysége.

Amint tehát az emberi fejlődést emberi fejlődésnek tartjuk és nem mondjuk, hogy mielőtt megszülettem volna, anyám méhében amoeba (differenciátlan alakú, megtermékenyített petesejt), azután puhatestű állat, hal, borbú és majom voltam és csak fokozatosan „fejlődtem“ emberré, szintúgy az egész emberi nem törzsfejlődését is emberi sorsnak kell tekinteni és teljesen értelmetlen dolog az állatból való leszármazásról beszélni. Kétségtelen ugyanis, hogy a paradicsomi emberiség teste nem a mai átok alatt lévő testhez hasonlított, hanem olyan életműszer, amely „jó volt“, tehát teljesen alkalmas a végtelen fejlődés halhatatlan életére! Halál és születés, merev és kötött formák csak az átok alá került és a paradicsomból kiűzött emberiség sorsának jellegzetességei és hogy a szellemi lények hatalmába kerülttség könnyebben legyen elviselhető, ezért teremtette Isten a megromlott ember képére és hasonlatosságára az állat- és növényvilágot!

Amíg a fizikai világmindenség teljesen a szellemi lények rendelkezésére áll, addig az élőlények, csak a bűneset által kerültek hatalmuk alá. Az egyik tehát normálisan, a másik abnormis módon, büntetésképpen. A szellemi lények azonban jó és rossz, szép és csunya ideákat nemcsak a testen ábrázolják ki, hanem az emberiség történelmében is. A könny és vértenger nemcsak az emberek ostobaságából és gonoszságából táplálkozik, hanem a Sátánnak és gonosz angyalainak pokoli ötleteiből. Mert az a céljuk, hogy elhordozhatatlan terheket rakjanak ránk és kétségbeesésbe döntsenek. Mint amikor „megveré Jóbot undok fekélyvel talpától fogva a feje tetejéig és vőn egy cserepet, hogy azzal vakarja magát és így ül vala a hamu közepette“ — sátáni indításra szólott hozzá az ő felesége, tömören fejezve ki a Sátán világuralmának programját: „Erősen állasz-e meg

mindíg a te feddhetetlenségében? Átkozd meg az Istent és halj meg!" (Jób. 2.)

A föld, „a kihűlt hamu kis mennyisége“ a világmindenség félreeső parányi bolygója szellemi értelemben a világmindenség középpontja. Mert itt él az ember, aki nemcsak öncélú sorsának formálója, hanem a szellemi lények párviadalának, a világ kezdete óta folyó mérkőzésének döntő bírója.

Már megjelenése is igazolás és ítélet volt! Mert a mi teremtésünk előtt az angyalok, akik letértek a megistenülés útjáról, még nem bélyegeztettek meg. Igaz, hogy felfedezték a szép helyett a csúnyát, az igazság helyett a hazugságot, a rend helyett a zavart és a szeretet helyett a gyűlölködést, de ezzel még csupán csak elméletben romlottak meg. De amikor az ember ellen törtek, aki organikus mivoltánál fogva belülről élheti át az életet, alkalmuk nyílt a rossz gyakorlati keresztülvitelére. Igaz, hogy közvetlenül nem árthattak az istenfiúság állapotában lévőnek, de amikor ravasz fondorlattal megkísértették és megrontották, sátánná torzultak, aki embergyilkos és a hazugság atyja. És azóta szüntelenül folyik a jó és a rossz harca. Ez a mérkőzés ideköti a szellemi lények sokaságát erre a parányi kis bolygóra, ahol nemcsak holt anyagon ábrázolhatják ki ideáikat, hanem élő testet, magasba lendülő szárnyat virágillatot, marcangoló karmot, éles fogakat formálhatnak ki, sőt eszméiket emberi lélekbe sugallva, a könny és mosoly, az átok és imádság szimfóniáját szövögetik.

(Budapest.)

Dr. Reök Iván.

Adatok Fogarasi Pap József életéhez és munkásságához

Folyóiratunk VI. évfolyamának 1—2. számában foglalkoztunk először Fogarasi Pap József, az erdélyi szellemi élet ez érdekes alakjának munkásságával és közöltük egyik, egyetemi tanári kinevezésére vonatkozó levelét, kézíratainak jegyzékét kiegészítvén néhány nyilván nem tartott filozófiai tárgyú iratának felsorolásával. Jelen közleményünkben három ismeretlen levelét mutatjuk be egyik pályadíjnyertes dolgozatának egykorú kivonata kíséretében és kézirati hagyatéka újabb értékeinek felbukkanásáról is beszámolhatunk, amennyiben előkerült marosvásárhelyi filozófia-professzori beiktatásakor tartott, latin nyelvű beköszöntő beszédének tanítványa által másolt kézírata.

Fogarasi nem volt jó levelező: bizonyosságul szolgál erre, saját sűrű mentegetőzésein kívül az a tény is, hogy az illető levéltárakból alig kerül ki egy-két levele. Számunkra sajnálatos körülmény, hogy e műfaj, az irodalmi levelezés századában ezt a fényes elmét „természeti restsége” visszatartotta a gyakoribb levelezéstől. Pedig voltak érdemes kapcsolatai mind belföldön, mint pedig külföldön: patrónusa volt a kancellár *Teleki Sámuel* s a koronaőr *Teleki József*, tanára és tanácsadója volt ez utóbbi fiának, gróf *Teleki Lászlónak* s a *Kemény*, *Toldalaghi*, *Thoroczkai* és *Naláczy* család tagjaival is gyakran érintkezett; tudományos működésén keresztül erős szálak fűzték a külföldhöz is, eredményeit mindig megbecsülő tanárai s a különböző tudományos társaságok pályázatain részt vevő versenytársai révén. Fogarasi csekély levélírói működése annál is inkább sajnálatos tény, mivel egyéb szellemi termékei, teológiai és bölcsészeti tárgyú munkái alig ismertek, néhány halotti beszéde nehezen hozzáférhető s érdekes egyéniségét ellentétes színek fényében állítják elének kortársai. Néhány előkerült levele azonban arról tesz bizonyosságot, hogy vezető szerepet játszott kora erdélyi iskolai életében, részt vett a *Telekiek* műveltségszervező munkájában és saját tudományos működéséről beszámoló szerény sorai is arról tanuskodnak, hogy ő százada nagyjai által megbecsült és sokra értékelt férfiú volt, aki nem csak saját híre s neve öregbítésére csillogtatta kitűnő képességeit, hanem részt kért

nemzete s egyháza súlyos terheinek viseléséből is. — Leveleit közlésre érdemesíti az a bennük foglalt sok adat, mely a korabeli Erdély vezető alakjainak, a *Telekieknek*, *Wesselényieknek*, *Keményeknek* életére vonatkozik, egyháza iskolai életét tárja fel s nem utolsó sorban saját szellemi fejlődésének menetét ismerteti, néhány értékes támpontot nyújtva a magyarországi bölcséleti gondolkodás történetét buvárlónak.

Az alább közölt első levélben, melynek címzettje a későbbi septemvir gróf *Teleki László*, a koronaőr gróf *Teleki József* fia és Fogarasi tanítványa Marosvásárhelyen, szó esik filozófusunk két díjnyertes disszertációjáról. Mivel dolgozatai (számszerint kilenc) egytől-egyig külföldön, Hollandiában és Németországban jelentek meg s könyvészeink, de könyvtáraink is alig ismerik azokat, sőt Fogarasi életrajzírója, *Koncz József* is csak címükről ad felvilágosítást,¹ érdemesnek tartjuk néhány szót fűzni keletkezésük és sorsuk történetéhez.

Az első disszertációnak teljes címe, melyről a jelzett levélben szó van, a következő: *Quae est natura moralis libertatis? et quo modo omnium optime demonstrari possit, nos essentia moralia libere agentia?* Ez a pályatétel a haarlemi *Teyleriana* tudományos társaság 80 arany értékű emlékérmét nyerte. A társaság 1782. évi kommentárjaiban jelent meg latin és holland nyelven, XIV, 104 l. terjedelemben. Nem tudunk róla, hogy valamely könyvtárunkban megvolna a nyomtatott szöveg, ellenben van róla egykorú másolat a *Magyar Tudományos Akadémia* kézirtattárában a következő címen: *Pro haec Diss. Cl. Jos. Pap de Fogaras accepit in praemium Monetam aueram 80 aureos nummos volentem a Societas Theologica Harleemensi. Quae est natura moralis lebertatis?*² Négy pályázó közül nyerte az első díjat; ki volt a másik három, nem tudjuk.

Fogarasi főleg etikai kérdésekkel foglalkozott: erre vall következő disszertációjának tárgya is, melyről szintén említést tesz jelzett levelében. Ennek a dolgozatnak teljes címe a következő: *Quaenam analogiae sunt fundamenta et signa? Quo modo philosophum ad explorandas physices et morales veritates ea uti oporteat?* Ezzel a munkájával is első díját nyerte egy haarlemi tudományos társaságnak *Castilion* berlini professzorral egyetemben. Megjelent a mű Haarlemben, 1783-ban latin és holland nyelven, a társaság kommentárjaiban. Magát a pályázatot 1782-ben tűzték ki. Könyvtárainkban eddig nem találtuk egy példányát sem a nyomtatott szövegnek.

Az alább közölt második számú levélben, melynek címzettje ugyancsak gróf *Teleki László*, Fogarasi említést tesz

¹ A marosvásárhelyi ev. ref. Kollégium története. Marosvásárhely, 1889. 217—222.

² Jelzete: Egyh. és Bölcs. 4r. 26. sz. 72 l. terjedelmű.

egy harmadik pályadíjnyertes dolgozatáról. Ennek teljes címe a következő: *Disputatio, qua demonstratur, non esse contra naturam Dei perfectissimam, effecisse mundum, in quo mala insunt.* A leydeni *Stolpianum Legatum* első díját, 50 arany értékű emlékpénzt nyert vele 1783-ban. Megjelent a munka a *Legatum* évkönyveinek III. kötetében, Leydenben, a *Luchtmans* testvérek kiadásában.³ Ugyanebben a kötetben megjelent még más négy (és nem három, mint *Koncz* írja) értekezőnek is a munkája: az első, latin nyelvű dolgozat szerzője J. Ch. *Schwab*, a stuttgarti egyetem professzora, a második, szintén latin nyelvű munka H. R. *Van Liër* bölcseleti doktor, ref. lelkész műve, a harmadik, holland nyelvű dolgozat T. *Spaan*, Hoogmade-i prédikátor munkája, míg a negyediket W. L. *Brown*, az utrechti anglikán eklezsia lelkésze készítette latin nyelven. — Fogarasi dolgozatáról — remélhető, magyar nyelven való megjelenéséig — csak annyit, hogy figyelemre méltó benne Pierre *Bayle* és *Leibniz* eredményeinek összehasonlítása és az a módszeres gondosság, mely a probléma gyökeréhez nyulva, először a fogalmak tisztázására, vérbeli filozófushoz méltó állítására, főleg a bűn eredetének kihámozására törekszik. Az egész munkát *Leibniz Theodicea*-jának szelleme hatja át. — Fogarasinak ez a dolgozata, de többi pályatétele és irománya is azért nevezetes, mert nem közvetítő-kön, népszerűsítőkön keresztül, de az eredeti kútfőkre hivatkozva alakította *Leibniz* filozófiáját a magyar gondolkodás keretében; nem követte elődjei példáját, akik *Aristotelest* *Keckermann* nyomán, *Descartes*-ot *Poiret*, *Clauberg* vagy *Tschirnhaus* szellemében magyarázták, sőt sok utódját, pl. a *Kant*-népszerűsítő *Krugot* követő magyar bölcseleket is megelőzte abban a felfogásában, hogy az epigonok tollán gyakran elvész a lényeg. A XVIII. századi magyar filozófiai gondolkodás fejlődéséről általánosan odavetőleg úgy szokás nyilatkozni, hogy nagyjából a *Leibniz-Wolff* féle bölcselet hatása alatt állott, de hogy miben nyilvánult ez a hatás és mennyiben befolyásolta a felvilágosuló magyar bölcselek gondolatvilágát, hogy pusztá átvétel volt-e, vagy felmutathat-e eredeti, az általános európai szellemi fejlődésbe kapcsolódó eszméket, arról keveset szól a magyar „szellemtörténetben” munkálkodók hangja. Pedig ez a korszak, a barokk átmenete a fölvilágosodásba és ezen keresztül a romantikába: a magyar gondolkodás, az egész magyar szellemi élet egyik legérdekesebb időszak. Ma sem látunk tisztán ebben a kérdésben, de tájékozatlan volt a kor bölcseleti irányzatainak megítélésében az

³ Terjedelme 1—118 l. Címlapja után Fogarasi aranyérmének rézmetszetű képe. A negyedréti kötet a debreceni Nagykönyvtár duplumtárából került birtokomba.

akkori idők magyarja is: példa erre az az egykorú kivonat, melyet Fogarasi egyik, Berlinben pályadíjat nyert dolgozatából készített a kortárs. Bölcselőnk tudományos eredményei is inkább a külföld, mint Magyarország előtt voltak ismeretesek: itthon egyszerűen nem értették fejtegetései lényegét. Olvasóinak, itthoni ismerőseinek száma kevés lehetett: néhány tudománnyal foglalkozó pap, tanár és mágnás s az is erdélyi; a magyarországi „novellista“, amint a 2. számú levélből értesülünk, még díjnyertes disszertációjának szerzőségét is elvittatta tőle.

Fogarasi 3. számú levelének címzettje a koronaőr gróf Teleki József (1738—1796), filozófusunk egyik patrónusa. Ez a levél nem annyira böleselettörténeti, mint inkább erdélyi protestáns iskolatörténeti szempontból nevezetes. Becses adatokat találunk benne a *Mária Terézia Ratio educationis*-a és *II. József* Erdély számára kiadott tanügyi intézkedése, a *Norma Regia* körül támadt vitás kérdések alakulására nézve. Fogarasi levele annak a küzdelemnek néhány érdekes mozzanatát örökítette meg, amelyet a protestáns egyházi hatóságok a *Norma Regia* intézkedései ellen indítottak, mely intézkedések iskoláik évszázados önkormányzatát fenyegették. A küzdelem irányítója gróf Teleki József volt. Még a *Ratio educationis* megjelenése előtt, 1777 márciusában tiltakozott a királynőnél a felekezeti iskolákat ért sérelmekért⁴; ennek a felterjesztésnek azonban nem volt foganatja. Hosszas tanácskozás után, 1780-ban a két evangélikus egyház újabb kérvényt nyújtott be a királynőhöz, melyben főleg a tanulmányi egyformaság (uniformitas) ellen emelt kifogásaikat ismertették: Fogarasi adatai szerint ennek a felterjesztésnek spiritus rectora is gróf Teleki József volt. Az erre érkezett válasz újabb megvitatás alá esett: a 3. számú levél sorai a gróf Bethlen Pál⁵ elnöklete alatt alakult comissio határozatairól számolnak be. Három irányban kellett határozni a királyi leirat értelmében: a jelenlegi tanulmányi rend menetét ismertetni, előadni a *Norma Regia* ellen emelt panaszokat és tervet készíteni a tanulmányi egyformaságról. Fogarasi leveléből kitűnik, hogy a comissio mindenben gróf Teleki József elvei értelmében járt el; érdekes és Kornis Gyula megálapításaival ellentétes adatai Fogarasinak az, hogy ebben az időben a protestáns iskolákban, legalább is az erdélyi iskolákban *tanítottak* hazai történelmet⁶, jóval a *Norma Regia* kiadása, 1781 előtt is. A tan-

⁴ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. I. k. 75. Bp., é. n.

⁵ 1769-ben elnöke volt a vásárhelyi „litteraria Comissio“-nak.

⁶ Kornis idézett műve I. k. 14. lapján *Kazinczyra* hivatkozva írja, hogy „Ebben a korban külön magyar történelmet a protestáns iskolákban sem igen tanítottak.“ Ezzel szemben Fo-

ügyi intézkedés ellen emelt kifogásokat is gróf Teleki József észrevételei alapján csoportosították; ami pedig a tanulmányi egyformaságot illeti, teljesen érthető volt az egyházi főtanács és Fogarasi egyező álláspontja, különösen mikor a történelmi oktatásba „bé tsuszott meséket“ a tanárnak megengedett szélesebbkörű kritikai szemlélet érvényesítésével, sokkal több gondolati szabadság megadásával kívánja „explodálni“, nem is beszélve az egyháztörténet és filozófia egyforma előadásának lehetetlenségéről. Pósa-házi János egy évszázaddal azelőtt már lándsát tört a heliocentrikus világkép igazsága mellett: Sartori Bernát, Fogarasi kortársa még érveket gyűjt Koper-nik tana ellen s állításait a Szentírásból vett tételekkel támogatja. Kant szellemének a protestáns iskolákban hódoltak először, Sipos Pál a századfordulón már Kanton is túl járt. Fogarasi Pap József sem tartotta szükségesnek, hogy a heliocentrikus világszemlélet igazát bizonygassa: egyszerűen előadta elméletét tanítványainak.

Közleményünknek negyedik darabja Fogarasi Pap Józsefnek időrendi sorrendben harmadik, díjnyertes dolgozatának egykorú kivonata. A munka címe röviden a következő: *Dans toute la nature on observe des effets: il y a donc des forces. En consequence on demande: Quelle est la notion distincte de cette force primitive et substantielle, qui lorsqu'elle est déterminée produit l'effet? ou en d'autres termes: quelle est le fundamentum virium?* stb. Az erre a kérdésre írt dolgozattal, melyben, mint az alább közölt kivonatból kitűnik, Leib-niz Monadologia-jának eredményeit használta, a berlini királyi akadémia első díját, 50 arany értékű emlékpénzt nyert. A munka Berlinben jelent meg 1778-ban, latin nyelven. Nyomtatott szövegének egyetlen hazai példánya sem ismeretes. Épen ezért tartjuk érdemesnek egykorú kivonatát közölni: a kézirat Zágoni Aranka György hagyatékából került elő s bár kézírása nem Arankáé, talán nem csalódunk, ha a kivonatólást egyenesen neki tulajdonítjuk; valószínűleg valamelyik másolójával iratta le újra. Aranka szerzőségére utal az a lebecsülő hang, mely a kézirat végéhez csatolt „Summázó Jegyzések“-ben érvényesül; Aranka nem sokra értékelte Fogarasi

garasi így ír: „... le írtuk azt is, hogy noha a methodusba arról emlékezet nintsen, ugyan tsak a Patriae historia eddig is tanítatott, az Universalis pedig mivel mi is látjuk hasznos voltát, ... ezután taníttatni fog.“ Kazinczy azt írja, hogy „az én koromban Patakon és Debrecenben még nem tanítanak hazai törvényt, nem még hazai történeteket, külön fogva a világ történeteiből.“ (Pályám emlékezete, 1879. 44.) — Fogarasi szavai, épen ellenkezően, elsősorban a hazai történelem tanítását bizo-nyítják.

képességeit, gúnyverseket írt róla⁷ s műveit érthetetleneknek minősítette.

Fogarasi alább közölt leveleinek és dolgozata kivonatának eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum levél- és kéziratárának birtokában van.

Mielőtt iratainak közlésére térnénk, még néhány adatot sorolunk fel működését illetően. Található a marosvásárhelyi református kollégium kéziratárában *Miscellana Szigethiana* címen egy kéziratot kötet⁸; *Szigethi Gyula* Mihály, Fogarasi kedvelt tanítványa és életrajzírója tulajdona volt, írása az ő kezétől ered. Egész sereg Fogarasihoz címzett vagy halálára írt latin nyelvű vers, több életrajzi vázlat mellett Fogarasi 1779-ben tartott beköszöntő beszédét tartalmazza, melyet filozófia-professzori beiktatása alkalmával mondott a marosvásárhelyi református kollégiumban. Meggyőződésünk szerint érdemes volna ezt a beszédet, magyarra fordítva, kiadni, emlékeztetőül az érdemes tudós születésének most teljesedő két-századik évfordulójára.

1.

Fogarasi Pap József levele gróf Teleki Lászlóhoz.

Méltóságos és előttem igen kedves emlékezetű Grof Urfi!

Valósággal lehet szégyellenem, hogy minekelőtte Nagyságod második levelére el készített válaszomat el küldöttem volna, a harmadik levele is Nagyságodnak úgy mondván itt lepe, (a mely levélnek vétele nem tudom nagyobb örömet vagy szégyent okozott é) ugyan tsak mentségem lehet abban, hogy az első levélre választ Nagyságod is nem várt sem kívánt, a másodikot olykor vettem mikor canicularis napokat Gerenden és Sz. királyon akarván töltöni, tsak nem indulo félben voltam, a mely helyeken négy hetekig mulatván ez előtt nem sokkal érkeztem meg, s megérkezésem után mikor irnám a Nagyságodhoz küldendő levelet, akkor vévém szégyen vallással és ortza pirulással, a papi rhytus szerént, a harmadikat is. Ugyan tsak mind ezek annyira megmentenek mind az, hogy ezután a levél írásba sokkal serényebb és szorgalmatosabb lések, a mit nem annyira szoval fogadni, mint valósággal meg mutatni igyekezem.

Nagyságodnak már három rendben küldött ujságait annál kedvesebben s nagyobb köszönettel vettem, mentöl kevesebbet tudhattam volna azok nélkül a M. országi dolgokról. A Grof ő Nagyságának is a Vármegyei Fő Ispányságra lett promo-

⁷ L.: Budapesti Szemle, 1859. VI. k. — Továbbá: Magyar Hírmondó, 1785. nov. 5. sz.

⁸ Régi száma: 10214b/7.

véáltatását G. Sz. Királyon a Magyar Novellákból minnyájon igen nagy örömmel olvastuk, remélvén nem ok nélkül (a mitől a Pesti Barát félt) hogy a még abba nem marad, a melyet valakik a publico Ecclesiasticumnak javát kívánnák, szívesen óhajtának.⁹

Hogy már én is irjak valamit az Erdélyi dolgokrol: Grof Torotzkai¹⁰ egész Uri Házával igen frissen vagyon, ott mulatván a nyáron sokat, a kis Aszszony gyakran emlegette mind ketten (!) Nagyságtokat, sajnálván felette igen s panaszkodván azon: hogy se kimenetelek alkalmatosságával, se azután is egy leveléhez is Nagyságtoknak szerentséje nem volt. Én a ki menetelnek nem reméltett siettségével menttem eléggé a vádolt személlyeket, de tudom, hogy leg jobb mentség leszen, ha valamikor irnak Nagyságtok. Pál Urfi jól tanul. Báro Nalátzi Eleket a Tabulae Assessort (még pedig a legérdemesebbek közül edgyiket) az öttsének Josefnek a Tisztartója agyon lötte; itt a Fülep Ház nagy gyászba vagyon érette, volt is temetési solemnitása (noha a teste Nalátzon temettetett el) a melynek alkalmatosságával a Cath. Templomba a Fülep Ház gyászba ment bé, és az Aszszonyi rend zokogva sirt. N. b. a Báro maga lött elsőbb a Tisztartóhoz, nem találván akkor vagy inkább a puska el nem sülvén, másodtzor is löni akart, de akkor a Tisztarto praevenialta, a ki e szerént ártatlan, mivel egyébként is a meg holt Báro ment volt az öttsinek földire potentiose, de ugyan tsak a Tisztarto el szökött. A szegény áldott emlékezetű Ribitzei Ádám Uron történt casust is tudom halotta Nagyságod, ki a tolvajoktól fel és meg is verettetvén, nem sokára azután meg holt, a gyilkos tolvajok már többire fogva vannak.

A Collegiumba nem sok ujság vagyon. Toldalagi Urfiak szüretkor ki mennek. G. Kun a Collegiumot ki tanulván, még a canicula kezdetén véget vetett a tanulásnak. G. Gyulai is ki ment, oly tzéllal, hogy többször vissza ne jöjjön, de mint hogy az Attya ellenkező opinion vagyon, nem tudom mi lessz belőlle. Én a canicula előtt a physicát el végeztem, ki vévén de meteoris aereis et systemate mundi, de szüretre el végzem. A Grof Bethlen Elek Fija ide jött tanulni, ugy hiszem holnap után kezdgyük az első letzkét, mivel tán holnap érkezik bé.

Hát Nagyságod mitsoda tanulással tölti inkább az időt? mert úgy hiszem most is az a legkedvesebb idő töltése, a

⁹ Gróf *Teleki* József, a levél címzettje apjának 1782-ben történt Békés vármegyei főispáni helytartóvá való kinevezésére céloz.

¹⁰ Valószínűleg gróf *Thoroczkay* Pál főkirálybíróról és családjáról van itt szó.

melynél bizony gyönyörűsegebb nem is lehet. Az Euler¹¹ leveleibe a une Princesse d'Allemagne sok szép physicumok vannak igen tisztán elő adva, annak meg vevését, ha nem volna és olvasását bátorítkodom Nagyságodnak commendálni; nem tudom az Akadémiai uttya halad é sokára Nagyságodnak, ha valahogy haladna, jó volna a Mathesist egészen félbe nem hadni (mert úgy lehet sokra vinné) és jó volna ha annak idejébe is dolgoznék benne Nagyságod valami ollyat, a mi az attentiot meg érdemelje. Nagyságodnak tehetsége s készü-lése nagyon réá és tudom magára megértené a Kästner¹² munkáját, ha rendre menne rajtok. Bezzeg úgy osztán nem sok Deákot látna Nagyságod a külső országokon is ollyat, mint maga.

Egy dolog jutna eszembe. Egy Sanctoi (?) Minerva nevű könyvben a Deák nyelvnek réguláji, és hogy úgy tégyem ki minden fortélyai philosophice cum suis causis vannak elő adva. Nem ártana azt megszerezni, és midönn üress orákat kap Nagyságod, el olvasni, mert igen méltó az el olvasásra.

Hogy de libertate natura et demonstratione irt irásommal praemiumot nyertem, azt a mint leveléből látom értette Nagyságod, de azután nyertem még egyet de analogiae fundamenta, caracteribus, et optime ad veritates physices et morales apicatione irt Dissertatioval; ebbe a volt a singulare, hogy a Berlini Castillionnak is s nékem is arany monétát adott a Societas, és így a ki tett praemiumot maga duplicalta. Én ezután valamit dolgozom, arról Nagyságodat tudositani el nem mulasztom, instálván Nagyságodtól is, hogy valamikor ir (a mely hogy gyakran leszen reméllem) méltóztassék meg irni mit olvas, tanul, mibe találja nagyobb gyönyörűségét? hogy így egymásnak küldendő leveleink légyenek ad formam commercii litterarii. Ha ebbe az esztendőbe modot találna Nagyságod hogy az Eberhard¹³ moralis phiosophiát,

¹¹ Euler, Leonhard (1707—1783) svájci származású matematikus és csillagász, a Bernoulliak tanítványa, szentpétervári egyetemi tanár, egy ideig a berlini akadémia matematikai osztályának igazgatója. A Fogarasi által gróf Teleki Lászlónak ajánlott munkájában (*Lettres a une princesse d'Allemagne sur quelques sujets de physique et de philosophie*, 1768—72.) a Leibniz—Wolff-féle filozófia monaselméletét támadta. Ugyan-ebben a szellemben tárgyal *Gedanken von den Elementen der Körper*, 1746. c. munkája is. Fogarasi jól ismerte, úgy látszik, az érdeklődési körébe vágó szakirodalmat.

¹² Kästner, Abraham Gotthelf (1719—1800) egyike volt azoknak a német matematikusoknak, akik hazánkban is nagy megbecsülésnek örvendtek. Sipos Pál levelezésben állott vele.

¹³ Eberhard, Johann August (1738—1809) német filozófus, Christian Wolff és John Locke hive. Fölvilágosult szellemben tárgyalta a bölcelet különböző kérdéseit.

a melyet Straus Urammal kit tisztelek láttam, el küldhetné, igen akarnám. István Urfi ö Nagyságát alázatosan, Németi Uramot barátságosan tiszteljük kedves Társammal a ki Nagyságodat is tiszteli. Én pedig maradok

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

M. Vásárhely 1782 14 Augusti

Fogarasi Jo'sef

2.

Fogarasi Pap József levele gróf Teleki Lászlóhoz.

Méltóságos Grof Urfi, kedves Patronusom!

Nagyságod elsőbb levelét a maga idejében, a másodikat a mai napon vettem, a mellyen ugy is irtam volna, mivel régen szándékoztam, és ha hol egy, hol más akadályok nem tartóztatnak volna, hol természeti restségem is: ezen kötelességemet régen véghez vittem volna, nem várván a második levelet. Ez elég méntségnek, megyek már az ujságokra. A Báro Nalátzi lakodalma e mái napon vagyon, ugy mint Pál napján, azt pedig bona fide irhatom, hogy a miolta már a Báro mátkáson itt a királyi Táblán volt, senkitől jonál egyebet ö Nagyságáról nem hallottam, igen jól viseli magát a királyi Táblán is, helyyesen s jól szolván a dolgokhoz. Ugyan ma igen nagy vendégség cerebráltatott a Praeses Ur ö Excellentiájánál is, sőt most is cerebráltatik. De a bálozáshoz még nem fogtak a sok kedvetlen hírek miatt, mellyek közül leg első az, hogy olyan parantsolat intimatum érkezett Szebenbe, hogy minden ember sine discrimine 100 forintrol negyvent contribuályon, melly parantsolat hihető Magyar Országgra is el ment. Szeretném tudni mi módon gondolkodnak ott rola. E kedvetlen hirre e kedvesebb si licet exemplis talibus uti, hogy Báro Kemény Sámuel Urfi szerentsésen meg érkezett, de szép tudományon s jó erköltsökön kívül semmi egyebet, füstöt vagy szelet, nem hozott. Már magamról is irok. Én az elmúlt octoberbe nyertem Leydabol egy két száz ötven Belga forintos arany monétát, mely mintegy negyven öt aranyra megyen. A problema e volt: Demonstratur non esse contra naturam Dei perfectissimum, effecisse mundum in quo mala insunt. Erről a kérdésről irta volt a Magyar Novellista, hogy egy Domokos nevű Budán tanult ifju, a reá tétetett praemiumot el nyerte. Melyre nézve jó volna ha Nagyságod méltóztatnék néki ezt meg irti, hogy revocálná a tavalyi relatiót. Ugy hiszem a meg vagyon a Nagyságtok Leydai Novellájába is, de ha ott nem volna is, meg volt másokba circa finem mensis Octobris annis superioris.

Én a Budai vagy Pesti statiotol¹⁴ éppen nem volnék alienus, tsak lenne jó okkal-moddal, egyébként tudom Nagyságod se commendálná. Talám ezután visznek Protestánsokat is a mint volt a Novellába.

Commendáltam volt a Grof ö Nagyságának egy Horváth Sámuel nevű most Ultrajechtumba tanuló Ifjat, Gernyeszegi Papságra, ki mivel márom esztendeje hogy ott van, tudom parantsolatot vévén mingyárt le indulna. Mivel az embert Nagyságod is esméri, méltoztassék eszébe juttatni ö Nagyságának, bizonyosan hiszem, hogy nem vallanánk szégyent véle. Általa hozatok egy néhány exemplárt a mostan praemiumot nyert Dissertationból és egyel bizonyosan udvarlok Nagyságodnak. A monétámat is ö fogja le hozni.

A tanulás állapottyába nints változás, se a Collegiumba. Vettem Grof István Urfitól is levelet, melyre rövid időn válaszolok, addig pedig tisztelem. B. Kemény Samuel Urfi (most juta eszembe) a M. Vásárhelyi Continua Táblán fogja kezdeni a szolgálatot a Felsőges Udvar parantsolatjából. A Mélt. Grof Ur és Grof Aszszony ö Nagyságokat az egész Grofi Udvarral alázatosan tisztelem és maradok

Nagyságodnak

M. Vásárhely, 1784 25 Januarii

alázatos szolgálja
Fogarasi Jo'sef

3.

Fogarasi Pap József levele gróf Teleki Józsefhez.

Méltóságos Grof Uram, Drága, kegyes Pátronus Uram!

Nagyságod Uri levelét illendő tisztelettel vettem, a melynek mivel egyenesebb tzélja volt az én jomnak elő mozdíthatása, Nagyságodnak e mostan is meg bizonyított kegyességéért annál nagyobb háladatossággal tartozom. Ugyan tsak azon Boroszloba meg holt Fogarasi nevű emberről nem tudok leg kisebbet is: a mint ezt Boroszloba is, a honnan szinte esztendeje hogy vettem volt iránta levelet, meg irtam.

A mi Nagyságod Uri levelének második tzélját, úgy mint a tudományok iránt történhetett újságokat illeti, azok között leg nagyobb az a Commissio, a mely itt tartatott, Grof Bethlen Pál ö Excellentiája Praesidiuma alatt, és a melybe assessorok voltak a Mélt. Fő Tiszt és Itélő Mester Urak, Mélt. Türi Sár-

¹⁴ Úgy látszik, ebben az időben már szó volt arról, hogy ki-nevezik a pesti Egyetem filozófiai katedrájára. Több forrásból és saját szavaiból is tudjuk, hogy vonakodva, kellenlenül fogadta a magas kitüntetést. Végül mégis rászánta magát a kimenetelre, de katedrája elfoglalásában megakadályozta 1784. december 17-én közbejött halála.

muel Ur is a vége felé, a Professorok részéről T. Szabó Uram Enyedről¹⁵, T. Méhes Uram Kolozsvárról¹⁶, T. Kis Uram Udvarhelyről¹⁷ és én M. Vásárhelyről. Három dologrol parantsolt volt a Felséges Udvar a Nagyságodtól készített és bé is adott instantiára tett resolutiojában: hogy t. i. mostani tudományunk folyását le irtuk, a norma ellen valo objectionkat elő adnok és az uniformitásrol Projectumot készitenénk. Az elsőnek le írásában azt a modot követtük, hogy az administrationak mostani rendét, úgy mint a Mélt. Fő Consistoriumtol valo függésünket, a Professorok s publicus Praeceptorok választásának rendét, a Classisok számát, promotiok modgyát, a disciplinának is modgyát, a Fériaknak idejét, és valami tsak ide tartozik egészen nem tsak le irtuk, hanem okait is adtuk minden institutuminknak, p. o. miért szükséges annyi Classisnak lenni, miért kell a görög nyelv tanulására külön Classis, miért van külön Logica Classis, miért nintsen éppen minden orára úgy meghatározva mint a Regia Normaban, mit tanítson a Praeceptor, hanem egy kis szabadság van hadva. Hogy pedig a Classis tanításnak modgya annál jobban meg értessek, azt a Methodustudiorum¹⁸ a melly 1769-be dolgoztatott, egészen adnectáltuk, mivel úgy találtuk, hogy a mely instructiok vannak benne a Praeceptorok számára, jok és helyesek. Mivel pedig a királyi normába parantsoltatik hogy a Classisokba Universalis és Patriae Historia is tanittassék, le irtuk azt is, hogy noha a methodusba arrol emlékezet nintsen, ugyan tsak a Patriae historia eddig is tanittatott, az Universalis pedig mivel mi is láttuk hasznos voltát, a mennyiben tsak a szükségesebbektől ugymint a Deák nyelvnek tanulásától érkeznek a tanítványok, ezután tanittatni fog. A második objectuma a Comissionak volt a Regia norma ellen valo panaszoknak elő adása, a melly ellen a nagyobb momentumu dolgok úgy elő vannak adva az instantziába, hogy majd tsak azokat kellett elő adnunk más szokkal, és ahol lehetett rendel, ne hogy lát-

¹⁵ Szabó Sámuel (—1789) enyedi ref. theol. tanár. Marosvásárhelyen is tanított 1776—1779-ig.

¹⁶ Méhes György (1746—1809) kolozsvári ref. theol. tanár, a nagytetehetségi Méhes Sámuel apja.

¹⁷ Kis Gergely (1738—1787) székelyudvarhelyi ref. tanár, kollégiuma újjászervezője. Kortársai „tisza theológus“-nak, „elmés philosophus“-nak tartották.

¹⁸ A marosvásárhelyi „litteraria Commissio“ tanulmányi tervezetére céloz, mely részletesen foglalkozott a tanulmányi rend menetével, az osztályok beosztásával, a tantárgyak megválasztásával, ünnepek idejével, praeceptorok és professzorok dolgaival. A Commissio főbb tagjai voltak: gr. Bethlen Pál, br. Kemény Simon, gr. Bethlen Dávid, gr. Bethlen János, gr. Teleki Sámuel, Dési Lázár György stb.

tassunk... offerre, noha azt is el nem kerülhattük. Ugyan tsak valami ujj objectioakat is hoztunk elő, kivált azok ellen quae proponuntur de argumentis studiorum in se totis inferioribus. Példának okáért károsnak találtuk hogy a Déák Grammatica után mingyárt más orán következze a Görög Grammatica explicatioja, hogy a két humanitatis Classisokba a Rhetorica és Poesis promisiune taníttassanak, és több efféléket. A mi az uniformitásrol valo projectumot illeti, a Fő Consistorium parantsolatlya szerint azt kívántuk meg mutatni hogy az az uniformitas, mely *saluti communi proficua*, eddig is meg volt, mivel mind azok a studiumok a mellyek a királyi normába parantsoltatnak nállunk-is tractáltatnak, a melly elég az uniformításra, és arra nincs szükség, hogy éppen annyi Classis legyen mindenütt, azon időben légyenek Fériák, annál inkább hogy azon Grammatica légyen a mellynek külömbisége a tiszteés aemulatiot fel gerjesztheti, kivált pedig in altioribus scientiis a tökéletes uniformitas káros volta. A Historiában p. o. a sok bé tsuszott meséket nem egyébként lehet explodálni, hanem ha szabad leszen kinek kinek meg mondani mit tart azokról, és a maga értelmét testimoniumokkal is meg erősíteni. Egyébként is az Ecclesiastica és Civilis Historiának, egy mással nagy össze köttetések lévén egy formán ezeket tanítani, salva religionis libertate nem lehet, a mellyet sok példákkal kívántuk meg mutatni. A philosophiában a val a szabadsággal, a melly szükséges, elenkeznék hogy mindenütt a Professorok azon manualisokra szoríttassanak, mint mikor p. o. tsak az Aristotelica philosophiát volt szabad tanítani, tsak fetsegésben állott a philosophálás. Egyébként is a Catholicusok a philosophiában is nem tsak a jozan okosságot követik, hanem a conciliumok végzéseit, de scientia Dei media, natura libertatis, s. t., sőt még a Copernicana hypothesist is maig se merik követni.

Ezekre lehet nagyobbára reducálni a mellyeket irtunk. A munka még nintsen egészen purizálva, de holnap talán készen leszen és úgy külgyük be a Méltóságos Fő consistoriumba.

Collegiumi ujságunk egyéb majd nintsen, hanem hogy Perceptor Nyirő Uram mivel ettzersmind biro is, még nem adhatott sok dolgai miatt számot az 1781-ik esztendőről. A Collegium dolgaira nézve minden tekintetbe nem tsak hasznos, hanem szükséges is volna, ha Nagyságod, a mint méltóztatik ígérni felénk is vehetné uttyát, a melyet valakik tsak értették, felette szívesen ohajtanok.

B. Veselényiné a Clastromba már három héttől fogva tanul.¹⁹ Ellenbe a Báro causája a mellyet Grof Haller indított

¹⁹ Id. báró Wesselényi Miklósné szül. Cserey Ilonáról van itt szó, akinek a katolikus vallásról reformátusra való átté-

ö Nagysága ellen²⁰, itt igen tüzessen foly, még ugyan tsak in excepti vis a Praeses Urat ö Excellentiáját és másokat is igen sokakat költöttek ki belőle.

Nagyságod köszöntéseit minnyájon alázatosan köszönték magok is alázatosan tisztelvén Nagyságodat. Horvát Uramnak is Nagyságod izenetét meg mondtam. Mellyek után magamat Nagyságod tapasztalt kegyességeiben ajánlván vagyok és maradok

M. Grof Uram Nagyságodnak

M. Vásárhely 1783 23 Januarii

alázatos szolgálja

Fogarasi Jo'sef

P. s. Éppen most értettem Hollándiából, hogy Száldobosi a Magyar Országi Eklésiák nevével koldul mindenütt, Hágába a Fejedelem Aszszonytól e végre kapott 800 forintokat. E bizonyos nem tsak hir.

Boriték:

à Monsieur

Monsieur le Comte du Saint Empire Joseph Teleki de Szék,
Chambellan, et tres digne Comte Supreme du Comte d'Ugotsa
par Hermanstätt

à Otsa, en Hongrie.

4.

Néhai Professor Fogarasi Uram az Eredeti, vagy Fundamentomos erőről irt, és a' Berlini Akadémiától Arany Medályt nyert elmélkedésének Summája.

Első Rész.

A változásoknak két kutfejek lehet, ugy mint a mozgás v. képzelődés.

A Mozgás olyan változás, melynek okát a mozditó testbe nem lehet találni, sőt:

rése előtt királyi rendeletre hat hetet kellett töltenie a nagyszébeni zárdában.

²⁰ A hevesvérű id. *Wesselényi* Miklós, aki különben lelkes hive volt a francia felvilágosodás eszméinek és különösen *Voltaire* munkásságát alaposan ismerte, véleménykülönbségük miatt hadat vezetett a Haller-vár aulikus érzelmű gazdája ellen s elfogta a vár kapitányát. Ezért II. József nyolc évi várfogsággal büntette, amit az indulatos főúr Kufsteinban ki is töltött.

Semmi egyéb tulajdonságoknak okát nem lehet a testbe találni, mivel valami a testbe vagy, mindaz változó.

A mozgásnak meggondolása azért arra vezet, hogy annak, úgy minden egyebeknek is, valamik a testbe vadnak, mint képzelt, tettző dolgoknak, vagy mint déákosan nevezik Fenomenoknak okát a testen kívül keressük, következésképpen

A testi külső dolgokban a mint képzeljük őket és láttaznak, az erők eredetét, és fundamentumát helyheztenni nem lehet.

A *képzelődés*, mely a változásoknak második kutfeje, a belső érzékenység által tapasztaltatik.

Legelső, a mit belső érzékenységeinkel tapasztalunk, az: Hogy képzelődéseinknek állandós subjektumai mi magunk vagyunk, vagy hogy a mi bennünk eső változásoknak oka bennünk magunkba vagy. Azért

A mely dolgok ilyen képzelődéssel birnak, azok képzelő valóságok, álló valóságok (substantiák) és képzelő erővel birnak. De

Mivel ez is véges, határozott, ennek lételének is oka nem lehet magába, hanem másba vagy.

Ez az ok az *Isten*, a ki véghetetlen erővel bir, az Istenben is pedig ez az erő, csak a képzelő erő. Ebben vagy minden dolgok lételének és változásának oka.

Egy szóval az Istenben is az eredeti vagy Essentialis erő a képzelő erő, és nem csak a mi külömb-külobbféle képzelődéseinknek, hanem az Istenben lévő külömb tökéletességnek is oka abban vagy, mind azok csak a képzelő erőnek sok külömb-külobbféle formái és modjai lévén. Azért

Minden valóságos erőknek középpontja, melyben más minden erőknek oka vagy, az Isten képzelő ereje. És

Bennünk is valami valóságos erő vagy, az az Isteni. S a mi (minden véges határozatokat ki kötvén) az Istenben nincsen, az nem lehet igaz valóság.

Az a valóság pedig, mely az Isten ereje által vagy a világon, csak a képzelő erő. És

E már az igaz eredeti fundamentomos erő, mely nélkül egy fenn álló valóságot is gondolni nem lehet, az honnan

A Lélek ereje az ő valósága és valóságos erő, és minden valóságai a léleknek csak azon egy erőnek mineműségei.

Második Rész.

Az eredeti fundamentomos erő azért a képzelődésre való szüntelen való igyekezetben áll.

Abból származnak a belső érzékenységek által tapasztalt képzelődések és abban vagy az eredetek a külső érzékenységekkel tapasztalt mozgásoknak.

A mozgás csak a képzelődésnek bizonyos neme, az elménn és képzelődésenn kívül nintsen semmi mozgás, sőt nintsen semmi valóságos test is.

A testnek egész aklotványok függ csak a mozgástól; és így nem állandók; a mi pedig benne állandó van, az az egyes valóság (monas, vagy a testnek tovább fel nem osztható kised részetskéje).

A testnek kiterjedése, mozgása egyik sem valóság; csak képzelt dolgok — jelenés vagy fenomenon.

Minden első és második rendbeli tulajdonsági a testnek csak képzelt dolgok, de jelenések.

Minden Jelenésnek fundamentoma pedig vagy az egyes testekben (monasokban.) Azért:

Csak az egyes test, a Monas a Valóság, az is pedig véges, és határozott. Továbbá

A valóság is, mely ezekbe az egyes testekbe vagy az, nem áll azoknak nagyságokba, vagy kiterjedésekbe, vagy figurájokba, vagy más minéműségekbe, tulajdonságokba, alkotásokba, vagy a mozgásba; hanem abba a mitől mindezek vadnak, vagy lenni láttatnak, u. m. a képzelődésbe.

Minden matéria vagy testi dolog képzelt dolog és jelenés — fenomenon.

A matéria a legnagyobb számu, és sebess mozgás.

A test egy jó rendben alkotó (?) képzelt dolog, de csak tettő, nem igaz valóság.

Valamit egy matériába vagy egy testbe fel lehet találni, egybe alkotásáig, a mind muló dolog. A mi benne állandó vagy az az egyes testek. Mert a min a főbb muló, változó, képzelt dolgok ályanak, kell lenni állandónak.

Ezekben az egyekben van az erő; és ez az erő csinálja azt, hogy mindazok a nagy, és arobb, tréfás és szomorú, mindenféle játékok a szemeink előtt való dolgoknak, nekünk valóságoknak tettezenek.

Valami valóság vagy az világon, ha ugyan való; tehát ugyan azon egy képzelt erő vagy az mindenben, u. m. a képzelő erő. Mely a mint a teremtet dolgokban véges, úgy az Istenben végtelen.

Harmadik Rész.

Minden valamit egy testben látunk, csak képzelt, tettő dolog. És a mi valóság benne vagy az ha való, semmi nem egyéb, hanem az ő leg kisebb oszlohatatlan részetskéinek, az benne levő egygyeknek ereje, amely erő hasonló az emberi lélek képzelő erejéhez.

Minden fundamentomos erőben vagy az bizonyos magános nagyság.

Ezen erőknél külömbisége és nagysága három meg határozó mineműségektől függ, u. m.

1. A Képzelt dolgok sokaságától,
2. A Képzelődések sokaságától és
3. Az egymás után fojó képzelődések sebességétől.

Minden valóságba, ha való valóság, vagyon képzelő erő.

A testek nem tartoznak az igaz valóságok számába.

Omnis realitas est apparens, et est vis repraesentativae modificatio, ut perceptio coloris. Valami vagyon, minden csak képzet dolog, és a képzelő erő játékainak mineműsége, mint a színek tapasztalása, s. a. t.

A Summázó Jegyzések.

Ezen egész elmékedésekbe bé foglalt, úgy nevezett igazságok nem igazságok, hanem csak képzelődések. Melyek ha valónak vétetnek, az okoskodás és böltselkedés rendibe való igaz Eretnekségek. Ha pedig tréfának és Játéknak tartatnak, mint néhai elmés Írójok is tartotta, ámbár magokba nem sokat érnek is, az Író elméjét mindazonáltal dicsérik. Annál inkább, midőn azok elébb egy német bölts, Leibnitz Elméjének játéki lévén, a mai német böltselkedők földiek elméjét fel-nem érheték, hanem a pálmát egy Magyarinak kellett adniok.

Közli:

Makkai Ernő.

ELVEK — KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Vétek és felelősség

Mindnyájunkban két ember él. Az egyik cselekszik, a másik gondolkodik. S ez a két ember nagyon rossz viszonyban lehet egymással, mert együtt szinte sose mutatkoznak. A tett halála az okoskodás; a gondolatok viszont elnémulnak a tettek csatazajában.

S ami az egyes ember életére áll, az fokozottan, öregbetűs írással érvényes az állam, a közösség sorsára. A történelemnek vannak szakaszai, amelyekben a cselekvő ember viharai szántanak keresztül-kasul a világon; és vannak szakaszai, amelyekben a világ kerekei mozdulatlanul látszanak, de a mélyben láthatatlanul és csöndben fejlődik, alakul a szellem, amely minden vihart túl fog élni.

A külső és a belső fejlődés örök váltakozása ez. S ezek nem értik meg egymást, ahogy a lélek sosem érti meg egészen a testet, s a test sem a lelket. Egymást csak saját szemüvegükön keresztül látják, ami lényegileg annyit jelent, hogy nem is egymást, hanem mindig önmagukat látják, különböző viszonylatokban. Ezért alanyi minden képzet, kétes értékű minden ítélet, amit a mutról alkotunk. Illúzió az, hogy a múltba vissza tudunk menni, hiszen érzékszerveink csak a jelen számára vannak; emlékeink a múltból, vágyaink a jövőről beszélnek ugyan, de jelen időben, s a legnagyobb mértékben kiszolgáltatva a jelen kor tévedéseinek és sóvárgásainak.

És mégis, a különböző korszakok olyan meggyőződéssel ítélkeznek egymás hibái és erényei felett, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna. A tettek kora büszke fölényvel tör pálcát a gondolatok elmúlt korának eseményszegénysége, külső üressége fölött. S ha fordul a kocka, és a harci zajt ismét felváltja a gondolkodás korszakának nagy csendje, az új kor legelső problémája a letűnt korszellem sekélyességének megállapítása, a tett lelkiismeretlen, felelőtlen embereinek elítélése lesz.

A jelen pillanat a tettek korának fokozatos átfordulása a gondolatok idöszakába. Ennek biztos jelei vannak. Tegnap még hangos volt az utca a tettek embereinek bámulatától. Ma már inkább a bámulókat bámulják. S mint ilyenkor rendszerint történni szokott: az eredmények kultuszát lassankint felváltja a felelősség problémája.

Mint egy hasonló sorsfordulónál: a mult világháború végén, ma is egyre többet hallunk a háborús vétkességről és a háborús felelősségről.

Természetes, hogy ezekben a kérdésekben nem foglalhatunk állást, mielőtt a vétkesség és a felelősség problémáját közelebbről meg nem vizsgáltuk. Ezt tűzte ki céljául a filozófia világ-hírű berlini professzorának, *Nicolai Hartmann*nak az Országház delegációs termében „Schuld und Verantwortung” címen tartott előadása.

Hartmann az emberi természet csodálatos kettősségéből, a sorsszerűség és a szabadság örök, feloldhatatlan ellentétéből indult ki. Ez az ellentét a felelősség reális háttere.

Az élet örökös folyásában nincs megállás. És nincs visszaút. A cselekvés, a tett az élet lényegéhez tartozik. S ami egyszerű megtétele, azt meg nem tetté a vér és könnyek óceánja sem teheti. Aki ezt megtehetné, az a görögök szerint az isteneknél is hatalmasabb volna. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy minden tett örök és visszavonhatatlan. És ez alól nincsen kibúvó földi ember számára. A tett jelenéből nincs út a tett előtti multba, csak a jövőbe, a jelen tetteinkből kisarjadó új tettek világába. S nagyon téved, aki azt hiszi, hogy ettől a sorstól megmenekülhet. „Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.” A passzivitás sem mentesít. A tettek elmulasztása akkor, amikor itt lett volna az idejük: maga is tett, amiért épp úgy felelősek vagyunk, mint egyéb tetteinkért. Akár akarunk, akár nem: mennünk kell a Végzet útjain. Ez a világ tehát nem a szabadság hanem a muszály világa.

De ez csak egyik oldala az éremnek. A tettek, ha elmulasztásuk is tett: szükségszerűek. De válogathatunk közöttük. A történelem konkrét problémája elé állítva: felelős vagyok azért is, ha cselekszem, azért is, ha nem. De ki mondja meg, hogy a két, vagy több lehetőség közül melyiket kell választanom? Az állatoknak megvan az ösztönük: arra hallgatnak. A teremtés koronája, az ember ezt nem tartja elégnek. Neki van egy végtelenül finomabbnak vélt eszköze, a tiszta ész. Ettől várja a feleletet. Ámde ez a döntő percben rendszerint cserbenhagy. Nagyon szép volt az a kanti elgondolás, hogy valahol a tudatunk mélyén van egy feltétlen parancs, egy kategorikus imperatívusz. Ha ezt megtaláltuk, minden problémánkra feleletet kapunk. A valóság, sajnos, vagy hála Istennek, nem ilyen egyszerű. Ha nagyon kutatunk lelkiismeretünk mélyében, valóban találunk ilyen imperatívuszt. Csakhogy nem egyet, nem is kettőt, hanem szinte beláthatatlan számút. S ezek nagyrésze egymással a legélesebb ellentétben áll. Feltétlen parancsnak érezzük, hogy igazságosak legyünk; de azt is, hogy felebarátunkat szeressük. S ennek a két érték mérőnek bizony nagyon sokszor nem felelhetünk meg egyszerre. Feltétlen parancsnak érezhetjük azt, hogy igazat mondjunk; de esetleg azt is, hogy valamit felebarátunk előtt kíméletből elhallgassunk. Ki dönthet ez ellentétes parancsok felett? Mi mérheti annak az értékét, ami fogalmánál fogva legfelső érték mérő?

A cselekvő ember nagy problémája rendszerint nem az, hogy egy értékes és egy értéktelen tett között válogathat. Ekkor a döntés nagyon könnyű volna. A valóságban olyan tettek között kell válogatnia, amelyek más-más értékmérővel mérve egyformán értékesek. S az értékmérők maguk összmérhetetlenek. Megbízható külső irányítás nélkül, magunkra hagyva kell döntenünk az élet és halál legsúlyosabb kérdéseiben. Micsoda szégyensége a nyelvnek, hogy ezt éppen szabadságnak nevezik! Erre szokták mondani, hogy az ember predestinálva van, de a szabadságra.

Az emberi tettek csak akkor érthetők meg, ha egyszerre mindkét fenti szempontból nézzük őket. A sorsszerűség és a szabadság szempontjából egyaránt. Csak aki mindkét szempontot szeme előtt tartja érezheti át, értheti meg, miért nem lehet a cselekvő ember soha mentes a véték súlya alól.

Az ember nemcsak a természet, hanem a szellem világának is részese. A természetben lépései elő vannak írva. Szelleme azonban függetleníti magát és ítéletet tart a mult lépései felett.

Nagy tájékozatlanság kell azonban ahhoz, hogy az ember szellemi szabadságát az ártatlansággal azonosítsuk. A nagy természet tárgyai, a növények és az állatok ártatlanok, vagyis sem nem jók, sem nem rosszak, mert nekik semmi sem számítható be. Jó is, rossz is. Egyszóval sohasem ártatlan. Az ember az egyetlen lény a világon, ami ígérhet, és ígéreteket betarthat. Az egyetlen lény, amely felelősségre vonható. Az a végzete, hogy a fény és az árnyék egyszerre van adva számára. Csak aki képes a rosszra, lehet képes a jóra is.

De ha ez így van, ha a vétkesség a legemberibb tulajdonság, amely nem választható el az ember lényegét tevő szabadság fogalmától, akkor milyen jogcímen ítél egyik ember a másikat felett? Mi a felelősségrevonás erkölcsi alapja?

Mindenekelőtt az, hogy a külső felelősség jelképe alatt lényegileg mindig az önmagunk előtti felelősség lappang. A gyöngye ember, akit magával sodor a sors vihara, visszanéz tetteire. Úgy érzi, számadással tartozik embertársainak, akiknek élete az ő tetteitől függött; a világnak, amelynek sorsát az örökkévalóság egy szempillantásában befolyásolta. Akármilyen módját választja a számadásnak, akár revolvért vesz a kezébe, s azt mondja: „vége a komédiának”; akár köteteket ír teli a védekezés szavaival: mindenképpen önmaga előtt felel. Ezt a felelősséget el lehet ideig-óráig kábítani, meg is lehet ölni; de kitérni előle nem lehet. Sokkal inkább bírálja tetteinknek, mint a Schiller által erre a polcra ültetett Világtörténelem, amely inkább az átlagember önmagáról írt hősökletményének látszik.

S van még egy alapja a felelősségrevonásnak. A szabadság s ezzel a jó és a rossz lehetősége talán tényleg szükségszerűen hozzátartozik az ember fogalmához. De nem szükségszerű ennek túlzásbavitele. Ez a vétkesség leggyakoribb forrása.

Szabadságunk körének túlzott kiterjesztése ugyanis embertársaink szabadságának körét ugyanilyen mértékben összeszorítja. Minél jobban szeretjük magunkat, annál kevesebb szeretetünk marad mások számára. Ez a *hatalom* igazi problémája.

Ennek egyetlen ellenszere van. S ez az, ha magunk felett is sikerül hatalomra szert tennünk, ami sokkal nehezebb dolog, mint sem első látásra gondolnók.

A hatalom betegségét csak önmagunkban győzhetjük le. Ehhez nem lemondásra, megbocsátásra, jóvátételre, meg nem történtté tevésre van szükség, hanem csak egy kicsi kis megértésre. S még csak az sem szükséges, hogy a vétket értsük meg. Csupán a vétkező embert kell megértenünk. Az ő külön, alanyi, végzetzerű szempontjait és azt, hogy szabadsága épp úgy korlátozott, mint a mienk. Aki mindent megért, mindent megbocsát. És belátja, hogy csak az élhet, aki másokat is élni hagy.

Élni és élni hagyni! Tehát ide jutottunk vissza, a liberalizmus legalapvetőbb elvéhez. Milyen különös körforrása ez az életnek. A liberálizmus túlzásbavitele szükségképpen kollektívizmushoz vezetett, hiszen az érdekszövetségeknek teljesen szabad kezét adva, lehetővé tette a közösség uralkodó érdekeinek legtágabbkörű megszervezését. Az így megszülető kollektívizmus túlzásbavitele viszont ennek a kollektív világnak egyik legismertebb gondolkozóját a liberálizmus alaptanításához vezeti vissza.

Az elkövetkező korszak, amely az ítélet korszaka lesz, valamit mindenesetre tanulhat az elveknek ebből az örök körforgásából. S ez az, hogy a vétkesség és a felelősségrevonás jelentőségét nem szabad túlbecsülnie. Értékeink, nézőpontjaink örök áramlásban vannak. Aki ma vádlott, holnap vádló, sőt bíró lehet. S holnapután talán ismét vádlottá válik. A kor szelleme gyakran változik. S minden kornak könnyű ítéletet mondania az elmult korok tettei felett, hogy majd egykor maga is multtá halványulva, hasonló ítéletek tárgya legyen.

Éppen ezért a jelen nagy problémája nem a vétkesség, vagy a felelősség, hanem a *biztonság* kérdése. Ez nem azt jelenti, hogy nem lesz szükség bizonyos rendszabályokra. De ezeket ne az ítélkezés szelleme hassa át, hanem a megelőzés és az építésé. Mert ítéleteink bizonytalanok, befolyásoltak és tisztavirágéletűek. Tetteink épülete viszont örök és elmulthatatlan.

Szabó József.

Gockler Lajos: A nevelő-oktatás vezérkönyve. Bpest. 1943. Nagy. Nev. Tud. Társ. kiadása. V.

A magyar pedagógiai irodalom éppen a jelen korban ért el a válaszütra, hogy vagy megmarad a régi metódikus és intellektualisztikus jelleg mellett, vagy szakít a merev formaságokkal és német, francia, angol, sőt orosz pedagógiai törekvések érvényesülése után hazánkban is érvényesíti a neveléslélektan követelményeit. A választás tehát abban áll, hogy vagy megmarad továbbra is közoktatásunkban központként a száraz tananyag, esetleg a nevelő személyiségeken át közelhezve a növendékekhez, vagy alkalmazzuk a tananyagot a nevelési központhoz, a növendék lelki és testi fejlődésmenetéhez.

Gockler Lajos is megérezte a pedagógiai gondolkodás tisztulását, amikor az egyoldalú herbartiánizmus mellett könyvében rámutat azokra az időszzerű követelményekre, amelyek a herbarti

didaktikából kimaradtak. Mint Herbart-tanítvány (közvetítve *Rein* által a Herbart eszmekörét) szigorúan megmarad ugyan a herbarti intellektualisztikus törekvések mellett, valamint Herbart erkölcsi követeléseit figyelembevételénél, de kiegészítve, pótolva és korrigálva; azaz az időhöz mértén átfordítva a tekintetet, Herbart intellektualizmusa felől az erkölcsi nevelés oldalára.

Természetes, hogy a nevelő-oktatás tárgyalásánál az alap Herbart pedagógiája megfelelő kritikai bemutatásban. Kibővítése a herbarti nevelő-oktatásnak a Haeckel által Gockler gondolatkörébe jutott fejlődésmélet pedagógiai érvényesítése, jóllehet ez még nem juttatja mindazt kifejezésre, amit a mai pedagógia a gyermek (növendék) központba állításával követel. A mai pedagógia nem csupán a növendék fiziológiai fejlődésmenetét kívánja érvényesíteni a nevelésben, hanem főként e testi fejlődésmenetben szintén történő lelkifejlődést és értelmi fejlődési fokozatokat.

Ugyancsak a mult század pedagógiai gondolkozásából maradt ránk Gockler könyvében a világnézeti kérdések bő és alapos tárgyalása, mint minden komoly pedagógia alapkérdése. Természetes, hogy a nevelés tudománya nem függetlenítheti magát ezektől és nem zárkózhatik elefántesonttoronyba a jövő-menő világnézetek között, de Gockler a különböző világnézeti irányok végső következtetéseinek pedagógiai szempontból való érvényesítésével a kérdést már a mult pedagógiai gondolkozással együtt kisebb helyre szoríthatta volna, csupán az új gondolatok nagyobb érvényesülése szempontjából. Mindenesetre nagyon érdekesen bővült a sor a *munka-elv* hozzáadásával.

A nevelő-oktatás alapelveinek tárgyalási menetében az említett fejlődéstani, herbarti pszichológiai és didaktikai szempontok érvényesítése szépen áll előttünk, akár a növendék fiziológia haladási tendenciái szerint nézzük a kérdést, akár az oktatás külső, tehát a növendék testi-lelki fejlődésén kívül eső szerepét nézzük, mint tisztán kulturanyag átszármaztatását. Jóllehet az a pszichologizmus, amely Gockler könyvében Herbarttól veszi eredetét, valóban a herbarti elméleti pszichológia, jó lett volna a Herbart gyakorlati lélektanát is figyelembe venni, ahol nem „feltett sé mából” (Imre L.: Meumann Ernő, Magyar Paed. 1915. évf. 616. lap), hanem Herbart gyakorlati tapasztalataiból lett volna levezethető a nevelés-oktatás neveléslélektana. Ezt Gockler megtehetné volna, hiszen Jénában közvetve ugyan, de mégis közelebbről sajátíthatta el Herbart nevelői gondolkozását. Mindez azonban Gockler adatszerűségre való törekvésével magyarázható, mellyel igyekezett a Mester didaktikáját a már ismert formájában érvényesíteni.

Nagyon kárára van a kérdés ily alapos bemutatásának az, hogy a nevelő-oktatás jövő alakulása szempontjából csak halványan mutatta meg az utat úgy, amint az Binet-vel, s nálunk Éltes Mátyással, Nagy Lászlóval még az úttörésnél tartott.

Tantervelmélete és a nevelés technikájáról szóló fejtegetései is szintén a bemutatott didaktikai alapelveken nyugosznak. Ez arra enged következtetni, hogy Gockler Lajos értékes munkájá-

val inkább a herbarti pedagógia adatszerű hű bemutatását tartotta szem előtt, mintsem hogy saját rendszerét igazolja a rendelkezésre álló anyaggal.

Érdekes kérdése volt a magyar pedagógiai gondolkozásnak szintén a régi és új pedagógiai törekvések összetalálkozásakor az *egyéni* (individualisztikus) és közösségi nevelés kérdése, amely Gockler könyvében már nem egyéniség-személyiség viszonyulásának kérdésében áll előttünk, hanem inkább az egyéni intellektualizmus helyett a *kollektív intellektualizmus* kérdésében. Azt jelenti ez, hogy míg a pedagógiának az a törekvése, amelyet intellektualizmus néven ismerünk s nálunk főként Schneller egyéniség-személyiség nevelésében jutott közismertté, most a kollektív intellektualizmus, vagyis a nevelendők nagyobb egységeire, tehát nem szeparált egyesekre vonatkozó törekvéssé szélesedett ki.

Gockler Lajosnak nagyon hálás lehet a magyar pedagógiai irodalom, hogy a nevelő-oktatás kérdését ily adatszerűen, pontosan mutatja be. Csupán azt kell sajnálatosnak tekintenünk, hogy nem állott elő akkor ezzel a kérdéssel, ezzel az anyaggal, amikor annak a maga adatszerűségével lett volna nagy és központi jelentősége.

Deák Gábor.

AUSZÜGE

VOM WAHREN, GUTEN UND SCHÖNEN

Die drei Grundbegriffe aller Weltdeutung werden hier als *Wertbegriffe* gedeutet und das Prinzip des Zusammenhanges derselben in dieser Richtung gesucht. Betreffs der Wahrheit wurde dieser Weg durch die Einsicht eröffnet, welche Aristoteles in das Wesen der Erkenntnis getan: dass sich das *Wahre* auf die Erkenntnis bezieht; nicht die Dinge, nur die Erkenntnisse von den Dingen verdienen die Wertbezeichnung *wahr*. Die kosmische Bedeutung der Wahrheit wird dadurch freilich nicht nur nicht geleugnet, noch weniger vernichtet, im Gegenteil: erst so ist sie begründet und versichert, denn der einzige Weg zum wahren Wesen der Dinge ist eben der des Erkennens; weder Eingebung, noch der Entzückung ist vergönnt irgend etwas wahrlich in Besitz zu nehmen. Damit wird andererseits die Lebensbedeutung des Erkennens und Wissens begründet und gesichert.

Die Wahrheit darf und soll demnach nicht in ein metaphysisches Wesen hypostasiert werden, welches dann transzendiert wird; — Wahrheit existiert als die Gesetzmässigkeit der Dinge und die Erkenntnis verdient den Wertindex *wahr*, insofern sie diese Gesetzmässigkeit nachzeichnen und immer treuer durch zu leuchten fähig ist.

Das erkannte Wahre soll aber nicht bloss im theoretischen Verhältnis kultiviert werden, es soll geflissentlich vom Reiche des Wissens in das des Gewissens überführt und somit in der Tat verwirklicht werden; das so verwirklichte Wahre ist das Gute. Daraus erklärt sich der Vorrang des Guten: etwas Wahres ist im Guten *wirklich* geworden, — deshalb deutet die Welt das Gute als den *Wert überhaupt*, wo doch sein Gebiet ganz genau umgrenzt werden kann: das ist das Gebiet der bewussten Tat.

Das Schöne endlich ist die weitere Verwirklichungsphase der beiden Grundwerte, insofern diese für das anschauliche Erscheinen, für die *Aisthesis* zugänglich gemacht werden können. Das Schöne ist somit keine blosser Zugabe zur Wirklichkeit, auch kein blosser überflüssiger Zierat an ihr, sondern gehört mit zum Wesentlichen der Wirklichkeit; ob sie in der Natur oder in der Kunst erscheine, die Schönheit zeigt das Wirkliche so, als ob es ganz, ihrem wahren Wesen nach erscheine, so wie es in der täglichen Erfahrung niemals zum Durchbruch kommt. Gelingt es, dem *Schillerschen Satz* gemäss, den Gehalt durch die Form zu vertilgen, so geschieht das offene Wunder vor unseren

Augen: wir erblicken staunend die vollkommene Erscheinung des Einen Wahren und Guten — ja, wir halten uns als lauter Anschauende, da nichts mehr verhüllt uns zum Nachforschen zwingt, die Form hat alles Gehaltliche eben zur Schau durchleuchtet, wie immer von Zeitverhältnissen bestimmt das in der Kunst geschehe. Das dargestellte Objekt gewinnt also einen neuen Wert, den aesthetischen, welchen nur und ausschliesslich die Form, d. h. die geflissentliche Formung demselben verleihen kann, wodurch der Eigenwert des dargestellten Gegenstandes nicht erhöht, nur eben zur Schau gebracht werden kann.

B. Tankó.

PSYCHOLOGIE DES MODERNEN PLAGIATORS

Plagium mit heutigen Augen gesehen und im Spiegel der Vergangenheit. Der ethische Gesichtspunkt, die literarische Ehrbarkeit, die Heiligkeit des individuellen geistigen Eigentums-Schutz und Missbrauch' des Verfasserrechtes jetzt und einst, Frage der Ursprünglichkeit und der geistigen Unabhängigkeit einst und jetzt; die Rolle der individuellen und der kollektiven Interessen bei Beurteilung dieser Fragen. Definition des Plagiums nach unseren heutigen Begriffen. Der mangelhafte ethische Sinn, der schwache Charakter des modernen Plagiators. Die Rolle der leichten Abwehr der Kontrollmöglichkeiten in der Entstehung der heutigen Plagiate. Die relative Unbekanntheit der plagiierten Quelle. Die Gewandtheit des modernen Plagiators, seine taschenspielerischen und feingesponnenen Mittel, mit denen er die Aufmerksamkeit vom ausgebeuteten Werk sowie Autor ablenkt. Die wohlentsprechenden und lockenden Möglichkeiten der Täuschung bieten sich besonders dort, wo die Zahl der Fachleute gering ist; entweder weil die Kultur des Landes noch einen niedrigeren Stand zeigt, oder weil es um eine neuaufgekommene Wissenschaft geht. Die dadurch gegebenen günstigen Momente und psychologischen Augenblicke. Das einmal mit Erfolg versuchte Plagium dient dem modernen Plagiator als grösserer Anreiz zur Fortsetzung seiner „edlen Tätigkeit“ als der wirkliche und teuer erkaufte Erfolg. Im Panzer des so erworbenen Ansehens vervollkommenet der moderne Plagiator sein Verfahren immer mehr und gestaltet seine Taschenspielerkünste immer abwechslungsreicher und unerkennlicher. Sein Sichfühlen und seine Verwegenheit wachsen in entsprechendem Grade und sein Vorgehen wird auch anderen zum Muster. Stille Zusammenarbeit kommt zwischen ihm und seinen Nachfolgern zustande. Es entstehen die Voraussetzungen zur endgültigen Ausgestaltung der modernen Plagiatormethode, ja es entwickelt sich vielleicht eine ganze solche Schule. Der gewöhnliche Dieb und der moderne Plagiator. Dessen Vorsichtsmassregeln, dass er auf dem eisglatten Weg nicht ausrutsche. Die verschönernde Lüge, die grosstuende Überheblichkeit, die streng-

wissenschaftliche Pose, die weisse Toga des unerbittlichen Sittenrichters, die Verwischung der verräterischen Spuren. Der berufsmässige Plagiator gerät in eine ganze Organisation Pseudowissenschaftler als Freunde, mit denen er solidarisch wird, und mit Hilfe des festen Zusammenhaltens versucht er der Entlarvung, dem Entdecken seines Hochstaplerturns zu entgehen. Er trachtet ausserdem seinem Aufsatz oder Buch anrühigen Ursprungs wissenschaftliches Gesicht und entsprechenden Rahmen zu geben, um die Gutwilligen und Uneingeweihten zu täuschen. In zahllosen Fussnoten beruft er sich auf allerleisprachige Quellen, die er vielleicht nie gesehen hat oder deren grösserer Teil mit dem Behandelten in gar keinem Zusammenhang steht. Oder braucht er sie nur dazu, um angesehene Wissenschaftler überflüssig zu loben, deren Wohlwollen er unbedingt braucht, da es entscheidend werden kann bei einem etwaigen Plagiumstreit. Dadurch fühlt er sich vollkommen sicher von „oben“ kommenden Angriffen gegenüber. Den von unten, vom ausgebeuteten Schriftsteller ausgehenden Angriffen gegenüber bezieht er seine Verteidigungsstellung mit erstaunlicher Unverschämtheit. Der moderne Plagiator nennt an einigen Stellen auch den Autor, von dem er die meisten Daten und Gedanken nahm, jedoch nicht dort und nicht dann, wo und wann er diese benützt, sondern bei Gelegenheit der unscheinbarsten Kleinigkeiten, die vielleicht eben nicht der Ausgebeudete entdeckt oder bereinigt hat. Der psychologische Hintergrund dessen. Ein anderer Kniff ist der, dass er die Plagiararbeit in fremder, möglichst in seiner Heimat von wenigen verstandenen, Sprache veröffentlicht, um auch hiedurch die Möglichkeit einer Kontrolle auszuschalten. Je mehr er vom ausgebeuteten Schriftsteller lernte, umso überheblicher und unverschämter benimmt er sich ihm gegenüber. Der Dilettantismus, die Unwissenheit des modernen Plagiators, und deren Folgen. Gegenüberstellung des behutsamen, berechnenden, mit Vorsicht arbeitenden Plagiators und des modernen, der sich um nichts kümmert, weder um Begleitumstände, noch um Konsequenzen, da er als erfolgreicher, anerkannter Schriftsteller glaubt sich den Luxus des Plagiats erlauben zu können, da niemand an ihm zweifelt. Arbeitsgemeinschaft beider Typen und deren Folgen. Psychologie des ausgebeuteten Schriftstellers, sein seelischer Ekel seinem Ausbeuter gegenüber. Wie der skrupellose, keine Selbstkritik und kein Urteil habende moderne Plagiator hierauf reagiert. Der Höhepunkt des Vergehens auf dem Gebiet dieses lichtscheuen Verfahrens, dass man die Handschriften des ausgebeuteten Verfassers sich auf unerlaubtem Wege verschafft und aus denen geistiges Gut entwendet. Von anderen Momenten, die mit dem besprochenen Thema zusammenhängen, wird abgesehen.

Sz. Sulica.

Közelebbről megjelentek:

Sipos Pál: Természet és szabadság. Erdélyi Féniks, 1. sz. Kolozsvár, 1944.

Kristóf György: A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének könyvtára. Acta Philosophica, 6. sz. Pécs, 1943.

Málnási Bartók György: A filozófia lényege. 3. bővített kiadás. Kolozsvár, 1944. Minerva.

Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc. Erdélyi Tud. Füzetek, 174. sz. Kolozsvár, 1944.

Wesselényi Miklós br.: Szózat. I.—II. k. Erdélyi Ritkaságok. Kolozsvár, 1944.

Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. I.—II. k. Erdélyi Ritkaságok. Kolozsvár 1944.

SZELLEM ÉS ÉLET

GEIST UND LEBEN ESPRIT ET VIE MIND AND LIFE
REVUE TRIMESTRIELLE

Directeur : G. de BARTÓK, professeur à l'Université.

Rédaction : MAJÁLIS-U. 37, KOLOZSVÁR (Hongrie).

INHALT — SOMMAIRE

B. Tankó : Vom Wahren, Guten und Schönen.

Sz. Szulica : Die Psychologie des modernen Plagiators.

I. Reök : Das Problem des geistigen Wesens.

E. Makkai : Beiträge zum Leben und Philosophie des Fogarasi
Pap József.

Prinzipien — Bücher — Zeitschriften